

ovols
brow
owots
tom
rižél
ovols
brow
owots
tom
rižél
rižér
ŕio
ŕio
verbum
òz
Wort
CBOBO
slorsq
slorsq
vorto
čijer
zibož
ovols
brow
owots
tom
rižél
rižér
ŕio
ŕio
verbum
òz
Wort
CBOBO
slorsq
slorsq
vorto
čijer
zibož
ovols
word
owots
tom

otus in verbo

collectanea disputationum doctorandorum quodlibetalium

vorto
čijer
zibož

Zostavili:

doc. Mgr. Imrich Nagy, PhD.
Mgr. Soňa Polónyová, PhD.

Recenzovali:

Všetky príspevky v zborníku prešli nezávislým peer review posúdením.

Vydalo:

Belianum. Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici v roku 2022.

Adresa redakcie:

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
Tajovského ulica 40, 974 01 Banská Bystrica
www.motus.umb.sk
<http://www.motus.umb.sk/en>

Elektronická adresa:

motusinverbo@umb.sk

Návrh obálky:

© Igor Duda
Zuzana Bariaková
Martina Kubealaková

Grafická a technická redakcia:

Mgr. Martina Kubealaková, PhD.

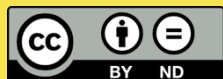
Jazyková korektúra:

Mgr. Patrícia Molnárová, PhD.
Mgr. Michael Dove

ISBN 978-80-557-1962-7

EAN 9788055719627

<https://doi.org/10.24040/2022.9788055719627>

otus in verbo

collectanea disputationum doctorandorum quodlibetalium

OBSAH

**MINORITNÉ ŠKOLSTVO VO VOJVODINE V OBDOBÍ ROKOV 1929 – 1941
(S DÔRAZOM NA PRÁVA MINORÍT)**

Jan Hrcán 7

**PAN-SLAVISM AS A “CULTURAL NATIONALISM”? TRANSLATION AND ADOPTION
OF THE PAN-SLAVIC IDEAS IN THE SERBIAN CONTEXT IN THE FIRST HALF
OF THE NINETEENTH CENTURY**

Dušan J. Ljuboja 21

EVOLÚCIA A MORÁLKA AKO UŽITOČNÁ FIKCIA

Stanislav Spodniak 41

REFERENČNÉ VÝRAZY V PRÍLEŽITOSTNEJ POÉZII P. O. HVIEZDOSLAVA

Vladimíra Vrajová 51

CONTENT

**MINORITY SCHOOL SYSTEM IN VOJVODINA 1929-1941
(WITH A FOCUS ON MINORITY RIGHTS)**

Jan Hráčan

7

**PAN-SLAVISM AS A “CULTURAL NATIONALISM”? TRANSLATION AND ADOPTION
OF THE PAN-SLAVIC IDEAS IN THE SERBIAN CONTEXT IN THE FIRST HALF
OF THE NINETEENTH CENTURY**

Dušan J. Ljuboja

21

EVOLUTION AND MORALITY AS USEFUL FICTION

Stanislav Spodniak

41

REFERENCE EXPRESSIONS IN OCCASIONAL POETRY OF P. O. HVIEZDOSLAV

Vladimíra Vrajová

51

Vážené čitateľky a vážení čitatelia,

diputationes quodlibetales alebo krátko quodlibety boli zaužívanou súčasťou vzdelávania na univerzitách od počiatku ich existencie. Na rozdiel od riadnych dišpút, ktorých tézy majster slobodných umení vopred zverejnil a dišputu (vedeckú debatu) viedol a usmerňoval vo vopred vymedzených rámcoch, ponúkali quodlibety, t. j. dišputy na ľubovoľné témy, priestor na skutočne slobodnú výmenu názorov. Ktokoľvek zo študentov sa ich mohol zúčastniť s ľubovoľnou tézou, položiť ľubovoľnú otázku, vyprovokovať diskusiu, podprieť v nej svoje tvrdenia vhodnými argumentmi a tak ich obhájiť alebo aj uznať svoj omyl, ak boli v priebehu diskusie vyvrátené. Quodlibety sa tak stali arénou pre formulovanie nových poznatkov, ich prvé overenie vo vedeckej debata a ich prvotnú propagáciu. S tým istým cieľom sme sa rozhodli podobnou formou ponúknuť takýto kreatívny priestor aj našim študentom a študentkám doktorandských študijných programov.

Filozofická fakulta UMB v súčasnosti realizuje doktorandské štúdium v siedmich študijných programoch a po zosúladení so štandardmi kvality ho bude realizovať v šiestich študijných programoch. Predstavuje to širokú paletu tém a špecializácií v oblastiach výskumu z filológie, filozofie, historických vied a vied o športe. Napriek nesporným rozdielom v metodológii a najmä v predmete výskumu možno aj v takto rôznorodých oblastiach nájsť vzájomné prieniky, interdisciplinárne presahy, inšpirácie a podnety pre vlastné výskumné témy, ak je prítomná ochota vzájomne sa počúvať, pýtať sa a snaha vysvetliť, obhájiť či z druhej strany pochopiť a uvedomiť si. Našou ambíciou je prispieť ku kvalite doktorandských študijných programov, otvoriť ich vzájomnej odbornej komunikácii, interdisciplinárnej spolupráci, spropagovať ich pre potenciálnych záujemcov spomedzi radov študentov magisterských študijných programov a vlastne založiť tradíciu fakultných vedeckých kolokvií.

Prvý ročník doktorandského quodlibetu sa napriek zložitým pandemickým podmienkam podarilo zorganizovať v prezenčnej forme 20. októbra 2021. Svoje tézy na ňom predniesli a v podnetnej diskusii za účasti svojich školiteľov, vyučujúcich a študentov z jednotlivých katedier, ale aj záujemcov z externého prostredia obhajovali traja študenti FF UMB dennej formy doktorandského štúdia, ktorí mohli svoje metodologické prístupy a argumentačnú výbavu porovnať aj s doktorandom z univerzity Eötvösa Loránda (ELTE) v Budapešti – účastníka výskumnej mobility na Katedre histórie FF UMB. Prednesené tézy, do ktorých zapracovali podnety z diskusie a pripomienky recenzentov, teraz predstavujeme v podobe tohto zborníka vedeckých štúdií. Nadväzujeme ním na vedecký časopis *Motus in verbo*, ktorý v rokoch 2012 – 2019 ponúkal publikačný priestor pre doktorandov, študentov, ale aj vedeckých a odborných pracovníkov a vďaka úsiliu redakčného tímu sa etabloval na rešpektované a kvalitatívne overené vedecké periodikum. Veríme, že sa nám podarí otvoriť rovnako úspešnú sériu zborníkov z doktorandských dišpút: quod bonum, felix, faustum, fortunatumque sit!

Imrich Nagy

**MINORITNÉ ŠKOLSTVO VO VOJVODINE V OBDOBÍ ROKOV 1929 – 1941
(S DÔRAZOM NA PRÁVA MINORÍT)
MINORITY SCHOOL SYSTEM IN VOJVODINA 1929-1941 (WITH A FOCUS ON MINORITY RIGHTS)**

Jan Hrcán

Katedra histórie, Filozofická fakulta UMB Banská Bystrica

jan.hrcan@umb.sk, janchrtan91@gmail.com

Klíčové slová

Slováci v zahraničí, Slováci vo Vojvodine, Kráľovstvo SChS, legislatíva, minority, škola, predpisy a zákony

Keywords

Slovaks abroad, Slovaks of Vojvodina, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Legislative, Minorities, School, Laws and regulations

Abstract: In this study, I will be focusing on the issues of educational and school state policies that minorities in Vojvodina faced in the period between the years 1929-1941 or until the start of World War II in Yugoslavia, respectively. I will be going through the administrative and legal regulations for representative minorities in Vojvodina as well as the entire Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes. The educational diversity in Vojvodina was varied due to numerous school laws, coupled with illiteracy, and cultural backwardness of the population. To remedy the overall diversity and the cultural backwardness, many rules, laws, regulations, and legal acts were gradually legislated between the years 1919 to 1929. The end of this period is marked by 6 January Dictatorship, whose goal was to unify the social, political, and public life with Yugoslav values. A new constitution ended 37 different provincial laws and regulations and issued uniform school laws for the entire country. Since I have already researched the first part of this era, my intention for this study is to focus on the period after 1929. I will be focusing on the state and the educational system, respectively the main political issues that minorities were facing, the influence of state politics on education as well as the issue of minorities speaking their native language. I deal with research concerning school reforms, the influence of political events on the form of schools and the content of their education. The goal is to research the specific administrative and legal regulations and how they influenced minorities in Vojvodina as opposed to the majority population in the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes.

Právo na používanie jazyka je jedným z elementárnych práv, na základe ktorého si minority v určitom štáte môžu zachovať svoju kultúrnu identitu a realizovať vlastné politické práva. Preto jednou z najdôležitejších otázok postavenia národnostných menšín v Juhoslávii po prvej svetovej vojne bolo právo, ktoré sa týkalo používania ich materinského jazyka. Národno-kultúrny vývoj a prežitie určitej komunity v značnej miere závisí od práv na vlastný materinský jazyk, čo implikovalo aj prežitie značného počtu minorít vo Vojvodine, respektíve v Kráľovstve Srbov, Chorvátov a Slovincov (ďalej zaužívaná skratka Kráľovstvo SChS).

Školské pomery vo Vojvodine boli rôznorodé. V minulosti tu platili rozličné školské zákony, negramotnosť, ako aj kultúrna zaostalosť obyvateľstva bola značná. Keď boli oblasti niekdajšieho južného Uhorska a Srbského kráľovstva po prvej svetovej vojne zjednotené, zistilo sa, že školský život bol veľmi aktívny tak pred rokom 1914, ako aj počas vojny. V tomto priestore platili tri školské zákony a školstvo sa rozvíjalo v troch smeroch. Prekonať celkovú rôznorodosť, ale aj zaostalosť, mali za úlohu rôzne príkazy, zákony, pravidlá, nariadenia, smernice a iné právne aktá postupne prijímané v období rokov 1919 až 1929. Dôkazom všeobecnej nedôslednosti osvetovej politiky je, že takmer každoročne bol

vypracovaný aspoň jeden projekt zákona o základných školách. Pred poslancov parlamentu boli do roku 1925 predložené až tri projekty zákona o základných školách, z ktorých však ani jeden nebol schválený, ale verejne a vážne sa o nich diskutovalo. Konečne „šiestojanuárová diktatúra“ v roku 1929, s cieľom unifikovať spoločenský, politický a verejný život na juhoslovanských národných základoch, zrušila 37 rôznych pokrajinských zákonov a nariadení a vyhlásila jednotné školské zákony pre celý štát.¹ Realita bola taká, že voči každej minorite sa štátne orgány nesprávali rovnako. Niektoré minority mali lepšie postavenie, kým niektoré boli v opačnej pozícii. Všeobecný obraz o úradníkoch vo vzdelávacích inštitúciách v Juhoslovanskom kráľovstve naznačuje byrokraciou, ktorej hlavnými znakmi boli „pomalosť, nedbanlivosť, nedostatočné vedomosti, slabá znalosť problematiky, arogancia, nezáujem o prácu, prokrastinácia, zaujatosť politickej strany, korupcia, slabé jazykové znalosti, negramotnosť, nedostatočné vzdelanie, nedostatok minimálneho vzdelania atď“.²

Koncom roku 1929 starostlivosť o implementáciu štátnej vzdelávacej politiky prešla do kompetencie správ novovzniknutých bánovín. Systém bánovín mal umožniť implementáciu vzdelávacej politiky Juhoslovanského kráľovstva, zakomponovanej do zákonov, ktoré boli postupne schvaľované od konca roka 1929, ako aj počas nasledujúcich rokov, a ktoré v prvom rade mali za úlohu upraviť školstvo, od základného až po univerzitné. Administratívna a vzdelávacia politika v Juhoslovanskom kráľovstve bola teda neoddeliteľne spojená so systémom, ktorý mal za úlohu realizovať juhoslovanské štátne a národné ideály. Tak sa Ministerská rada a Ministerstvo školstva starali o vytvorenie a artikuláciu modelu kultúrnej a vzdelávacej politiky, ktorý by vyhovoval vládnejmu systému. Aj v Dunajskej bánovine boli právomoci v oblasti vzdelávania súčasne vysoko centralizované a rozdelené do niekoľkých špeciálnych služieb. Bán zastupoval kráľovskú vládu v bánovine a všetky povinnosti vykonával pod najvyšším dohľadom a podľa pokynov ministrov, na základe existujúcich zákonov. Bán bol zodpovedný za zriadenie, zabezpečenie a monitorovanie práce národných škôl, občianskych, štátnych, súkromných a všetkých nižších odborných a stredných škôl.³

Zložité povinnosti, ktoré vyplynuli z kompetencie Kráľovskej banskej správy v oblasti vzdelávania, boli realizované prácou Osvetového oddelenia a Banskej školskej rady. Právomoci Osvetového oddelenia Banskej správy Dunajskej bánoviny v oblasti vzdelávania boli sústredené na realizovanie štátneho modelu vzdelávacej politiky, presnejšie na údržbu verejných, občianskych a nižších odborných škôl, na detailné oboznamovanie ministerstva o všetkých pedagogických, vzdelávacích a kultúrnych prácach. Všetky dôležité rozhodnutia boli však schvaľované vládou alebo ministerstvom školstva.⁴

¹ GLIGORIJEVIĆ, Branislav: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929. In: *Zbornik za istoriju Matice srpske*, 5/1972. Novi Sad : Matica srpska, s. 76.

² DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, III., Politika i stvaralaštvo*. Beograd : Stubovi kulture, 1997, s. 430.

³ DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, I., Društvo i država*. Beograd : Stubovi kulture, 1996 (tj. 1997), s. 17, 148, 181-182, 184.

⁴ MANAKIN, Viktor: *Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : 1929-1931 : s obdobjem centralnog presbira-a Predsedništva ministarskog saveta*. Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1932, s. 256, 258-259.

Od prijatia Oktrojovanej ústavy v roku 1931 až do volieb 5. mája 1935 sa na poste ministra školstva zmenilo až šesť politikov.⁵ Časté zmeny poznačili v tom období aj prácu Osvetového oddelenia Kráľovskej banskej správy Dunajskej bánoviny. Počas prvej polovice tridsiatych rokov sa niekoľko ľudí zmenilo na poste vedúceho/náčelníka Osvetového oddelenia Dunajskej bánoviny⁶. Častým prípadom však bolo, že Osvetové oddelenia dlhú dobu nemali vedúceho. Nedostatočná kontinuita v práci úradníkov Osvetového oddelenia Dunajskej bánoviny naznačuje, že improvizácia bola jednou z hlavných črt ich práce. K takej situácii významne prispela skutočnosť, že v Bánovine takmer neexistovala možnosť vykonávať osobitnú kultúrnu a vzdelávaciu politiku.⁷

Dunajská bánovina bola klasifikovaná ako rozvinutá v oblasti školstva, prinajmenšom na juhoslovanské pomery. Analytici často poukazovali a dospeli k záveru, že Dunajská bánovina spolu s Drávou a Savskou bánovinou boli „lídrom“ vo vzdelávacích a školských inštitúciách v krajine.⁸ Dunajská bánovina zahŕňala okrem Banátu, Bačky a Barane aj Srijem, centrálnu Šumadiju a severovýchodné časti bývalého Srbského kráľovstva. V tejto oblasti, oblasti Dunajskej bánoviny, bolo v školskom roku 1929/30 spolu 923 základných škôl.⁹ Vedúci Osvetového oddelenia Dunajskej bánoviny (alebo vykonávatelia tejto povinnosti) sa vo svojich oficiálnych správach pokúsili prezentovať vzdelávacie príležitosti ako uspokojivé. Podľa oficiálnych správ sa počet verejných škôl už na začiatku školského roku 1931/32 zvýšil sa na 1276.¹⁰ V školskom roku 1931/32 sa výučba v Dunajskej bánovine konala v 4 254 triedach, a to v 2 952 triedach (69,5 %) v štátnom jazyku, v 546 (13 %) v nemčine, v 528 (12 %) v maďarčine, v 121 (3 %) v slovenčine a v 107 (2,5 %) po rumunsky a rusínsky.¹¹ Národná štruktúra detí v základných školách bola nasledovná: 30 725 alebo 15 % Nemcov, 30 450 alebo 14,9 % Maďarov, 6517 alebo 3,2 % Slovákov, 4690 alebo 2,3 % Rumunov a 1381 alebo 0,7 % Rusov. Znamenalo to, že príslušníci národnostných menšín na základných školách v Dunajskej bánovine (73 763) tvorili menšinu 36,2 % v porovnaní so 63,8 % alebo 130 212 študentmi juhoslovenskej príslušnosti.¹² Na základe uvedených údajov môžeme konštatovať, že každý tretí žiak základnej školy patril k menšinovej národnostnej komunite.

Do roku 1925 boli zverejnené až tri návrhy zákona o základných školách, ale ani jeden nebol schválený. Diskusia okolo návrhov zákona bola prerušená štátnym prevratom dňa

⁵ Boli to: Dragutin Kojić, Ilija Šumenković, Božidar Maksimović, Radenko Stanković, Stevan Ćirić a Drago Marušić. (DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, I.*, s. 293-295)

⁶ Milan Sekulić, Jovan Petrović, Dimitrije Kirilović.

⁷ DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, I.*, s. 182-184.

⁸ MILITAR, Triva: Prosvetne i školske prilike u Dunavskoj banovini. In: *Letopis MS, knj. 326, sv. 1-2/1930*. Novi Sad : Matica srpska, 1930. s. 176; JEFTIĆ, M. Pavle: Prosvetne prilike na teritoriji Dunavske banovine. In: *Letopis MS, knj. 329, sv. 3/1931*. Novi Sad : Matica srpska, 1931, s. 252.

⁹ ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2007, s. 236.

¹⁰ MILITAR, Triva: Prosvetne i školske prilike u Dunavskoj banovini, s. 176; JEFTIĆ, M. Pavle: Prosvetne prilike na teritoriji Dunavske banovine, s. 252; ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*, s. 237.

¹¹ ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*, s. 272.

¹² Rukopisno odeljenje Matice srpske (ROMS), M.9.621, MILITAR, Triva: Kulturno-prosvetne beleške (podaci iz Izveštaja Prosvetnog odeljenja Banske uprave Dunavske banovine za 1930. godinu) / Рукописно одељење Матице српске (ПОМС), М.9.621, МИЛИТАР, Трива: Културно-просветне белешке (подаци из Извештаја Просветног одељења Банске управе Дунавске бановине за 1930. годину).

6. januára 1929 a vyhlásením kráľovskej diktatúry. Nový tzv. šiestojanuárový diktátorský režim¹³ mohol bez prekážok prinášať, schvaľovať a oktrojovať zákony tak, ako mu to vyhovovalo. V roku 1929 boli vyhlásené ešte štyri dôležité zákony týkajúce sa vzdelávania: *Zákon o stredných školách* (gymnáziách) z 31. augusta, *Zákon o učiteľských školách* z 27. septembra, *Zákon o učebniciach pre verejné, občianske, učiteľské a stredné školy* z 27. septembra a *Zákon o národných školách* z 5. decembra. O niečo neskôr, 5. decembra 1931, bol schválený *Zákon o občianskych školách*. Cieľom nových zákonov bolo pretrhnúť niť rozmanitého vzdelávacieho dedičstva a umožniť úplné zjednotenie vzdelávacích príležitostí v krajine v súlade s vládnuou ideológiou.¹⁴

Nový zákonný návrh o národných školách vypracovala vláda Petra Živkoviča¹⁵ už v máji 1929 na základe predchádzajúcich verzií. Návrh bol dňa 29. augusta 1929 predložený na rokovanie pred Najvyššiu zákonodarnú radu, ktorá však nenavrhol žiadne dôležité zmeny.¹⁶ Konečne *Zákon o národných školách v Kráľovstve Južoslávii* 5. decembra 1929 bol schválený tak, že bol zverejnený 9. decembra v oficiálnom informačnom vestníku *Službene novine* (Oficiálne noviny). Predpisy, ktoré sa týkali výučby v jazykoch minorít, znejú nasledovne:

„Všeobecná riadna výučba na ľudovej škole má prebiehať v štátnom jazyku podľa učebného plánu a programu, ktorý predpisuje minister osvet, po vypočutí Hlavnej vzdelávacej rady pre celý štát, a riadi sa zásadou koncentrácie výučby a aktívnej účasti žiakov. (čl. 44.)

V mestách, kde v dostatočnej miere žijú občania iného jazyka, majú sa otvoriť osobitné triedy na základných školách pre ich deti. V týchto triedach nesmie byť menej ako 30 žiakov. Výnimočne sa môžu otvoriť takéto triedy aj s 25 žiakmi, o čom rozhodne minister osvet.

Učebný plán a program je rovnaký, ako aj v ostatných základných školách v štáte.

Výučba v týchto triedach sa vykonáva v materinskom jazyku žiaka. V týchto triedach sa učí štátny jazyk ako povinný predmet.

Kde v meste existuje viac tried pre rovnakú národnosť, také školy môžu mať svojho osobitného riaditeľa. (čl. 45.)

Ak v meste existujú triedy, respektíve školy so štátnym vyučovacím jazykom a v súlade s tým aj osobitné triedy alebo školy s vyučovacím jazykom inej národnosti, deti so štátnym vyučovacím jazykom musia navštevovať školu so štátnym vyučovacím jazykom; deti inej

¹³ Šiestojanuárová diktatúra je viacročné obdobie diktatúry v Južoslávskom kráľovstve, ktoré sa začalo 6. januára v roku 1929, keď kráľ Aleksandar I. Karađorđević rozpustil Národné zhromaždenie a zakázal prácu všetkých politických strán, verejné zhromažďovanie, zaviedol cenzúru, vyhlásil ideológiu „integrálnej Južoslávie“ a zmenil názov štátu na Kráľovstvo Južoslávia.

¹⁴ ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*, s. 211.

¹⁵ Petar Živković (Negotin, 1. január 1879 – Paríž, 3. február 1947) bol vysoký srbský dôstojník, južoslávsky generál, politik a postava kráľovskej diktatúry. Ako verný zástanca kráľa Alexandra bol počas šiestojanuárovej diktatúry predsedom vlády, ministrom vnútra, armády a námorníctva. Od roku 1931 bol organizátorom a od roku 1936 aj prezidentom reakčnej politickej skupiny režimu Južoslávanskej národnej strany. Od apríla 1941 bol v exile ako asistent ministra armády vo vládach emigrantov. V Južoslávii bol odsúdený na smrť. Po vojne zostal v emigrácii, kde aj zomrel.

¹⁶ GLIGORIJEVIĆ, Branislav: *O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini ...*, s. 80; AJ, fond Ministarstva pravde. Zakonodavni odelak, 63-45-138.11

národnosti a jazyka môžu na žiadosť rodičov navštevovať triedy so štátnym vyučovacím jazykom namiesto tried s vlastným materinským jazykom.

Deti jednej národnostnej menšiny nemôžu navštevovať školu inej národnostnej menšiny.

V mestách, kde existujú školopovinné deti národnostných menšín, ktoré na základe ich počtu nemôžu mať svoje triedy, také deti musia navštevovať školu so štátnym vyučovacím jazykom. (čl. 46.)

Vo všetkých národných školách výučbu vykonávajú štátni učitelia a oni musia dôkladne poznať štátny jazyk. Toto platí aj pre učiteľov vierovyznania.“ (čl. 47.)¹⁷

Najdôležitejšiu zmenu v zákone predstavoval predpis, ktorý nezaručoval právo predstaviteľom minorít otvárať súkromné základné školy. Zákom bolo školstvo projektované ako osemročná škola s povinnou, všeobecnou a bezplatnou výučbou a výchovou všetkých školopovinných (nielen slovenských detí).¹⁸ Školopovinnosť dieťaťa sa začínala od siedmeho roku života a končila v štrnástom, zatiaľ čo bývalými predpismi sa školopovinnosť končila v VI. triede v dvanástom roku života. Avšak osemročná škola sa konfrontovala s novými problémami, pretože zákon narazil na silne zakorenenú tradíciu, ktorá ešte vždy nebola dôkladne riešená, čo podnietilo ťažkosti pri zorganizovaní úplnej vyššej ľudovej školy.¹⁹

V túžbe po unifikácii 6-januárová diktatúra trochu urýchlila prijatie niektorých zákonov, ktoré sa počas parlamentárneho obdobia nedokázali preraziť cez stranícku politiku a protichodné záujmy. Boli medzi nimi aj školské zákony.

Juhoslovanské orgány ani počas parlamentného režimu nepreukázali veľkú pripravenosť počúvať sťažnosti menšín, takže je pochopiteľné, že v podmienkach diktatúry boli teraz ešte menej ochotné vyhovieť ich želaniam. Preto školské zákony prijaté počas prvej diktatúry takmer úplne ignorovali národnostné menšiny. Najskôr bol 9. decembra 1929 prijatý *Zákon o národných* (t. j. základných) *školách*, ktorý v článku 44 stanovil, že výučba na základných školách sa mala konať v „štátnom jazyku“, zatiaľ čo pre príslušníkov menšín zabezpečovala paralelné triedy pre 30 študentov – čo bol limit stanovený predchádzajúcou praxou. Vo výnimočných prípadoch však minister školstva mohol vydať súhlas pre triedy, ktoré majú iba 25 študentov. To by sa dalo interpretovať ako znak ústretovosti, ale v závislosti od politickej potreby sa to mohlo ľahko zmeniť na prostriedok korupcie. Zákon stanovil, že výučba v menšinových triedach musí byť v materinskom jazyku študentov s povinným vyučovaním „štátneho jazyka“. Predvídal tiež, že niekoľko tried menšín na jednej škole môže mať spoločného riaditeľa, čo sa dá interpretovať ako ústupok menšinám, ale aj ako prostriedok ľahšej kontroly. Juhoslovania museli ísť iba do juhoslovanských tried, ak v danom meste nejaké boli, zatiaľ čo menšiny mohli ísť výlučne iba do svojich alebo juhoslovanských – a v žiadnom prípade nie do tried inej menšiny.²⁰ Primárne to bolo zamerané proti zvyškom maďarizácie. Týmto zákonom sa všetci učitelia stali štátnymi

¹⁷ *Službene novine*, 9. XII 1929, 2159.

¹⁸ *Zakon o narodnim školama*, Beograd : Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1929, §§ 9, 2, 4.

¹⁹ EDEDY, Ján: Prítomný stav slovenského ľudového školstva v Juhoslávii. In: *Náš Život*, roč. 7, 1/1939. Petrovec : Matica slovenská v Juhoslávii, s. 54.

²⁰ JANJETOVIĆ, Zoran: *Nemci u Vojvodini*. Beograd : institut za noviju istoriju Srbije, 2009, s. 199.

zamestnancami a zvyšných niekoľko súkromných škôl bolo zrušených (s výnimkou škôl otvorených na základe medzinárodných dohôd).²¹ Zákon tiež stanovil prípravné triedy pre príslušníkov menšín, hoci neboli povinné.²² Ako vidíme, zákon bol dosť reštriktívny. Zhodou okolností bol v ten istý deň ako *Zákon o základných školách* prijatý *Zákon o Sokoloch Juhoslovanského kráľovstva*, gymnastickej organizácii s prvkami panslavizmu, ako jedinej povolenej svojho druhu a rovnako ako škola, mala za úlohu vychovávať mládež v duchu „národnej a štátnej jednoty“.²³

Na rozdiel od Zákona o národnej škole, zákony o učiteľských a stredných školách z 27. septembra 1929 a 31. augusta 1931 neobsahovali ustanovenia o menšinách – čo bolo samo osebe jasným posolstvom. Na druhej strane Zákon o občianskych školách z 5. decembra 1931 výslovne určoval, že štátne menšinové občianske školy majú byť okamžite zrušené a postupne aj súkromné školy. Dôvod nebol skrytý. Hovorilo sa, že príslušníci menšín „v kultúrnejších častiach našej krajiny“ sú zdatnejší ako Juhoslovania, ktorých potláčajú „vo všetkých oblastiach hospodárstva“. Preto menšiny mali byť potlačené školskými opatreniami. Alebo, ako sa oficiálne hovorilo, menšiny sa mali vzdelávať v „štátnom duchu“ navštevovaním občianskych škôl v „štátnom jazyku“.²⁴ Bolo to víťazstvo tých najtvrdších nacionalistov, ako napríklad antimenšinový kultúrny ideológ Fedor Nikić, ktorý bol asistentom ministra školstva a presadzoval reštriktívnu školskú politiku voči menšinám.²⁵ Toto víťazstvo však bolo dočasné, pretože začiatkom februára 1932 sa na príkaz ministra školstva znovu otvorili menšinové triedy na občianskych školách.²⁶ Na začiatku nasledujúceho školského roka boli tieto menšinové triedy opäť zatvorené,²⁷ čo ukázalo, že školské úrady nedodržiavajú zákon, tak ako je to predpísané.

Zakomponovanie národných škôl do funkcie juhoslovanskej národnej integrácie sprevádzalo mnoho rozporov, čo bolo obzvlášť zrejmé v menšinových komunitách v Dunajskej bánovine. Nadobudnutím účinnosti *Zákona o národných školách* na konci roku 1929 boli zrušené všetky predchádzajúce predpisy týkajúce sa štátnych škôl. Neboli však poskytnuté mechanizmy na implementáciu nových ustanovení ani nebola zmenená vnútorná štruktúra škôl. Život škôl nebolo možné prerušiť a oni naďalej žili bez nových, ako predtým, v duchu svojich starých rozmanitých administratívnych a právnych tradícií.²⁸ Nový učebný plán a osnovy z roku 1933 (ktorý mal nadobudnúť účinnosť od školského roka 1934/35) bol

²¹ Išlo o školy pre málopočetnú taliansku menšinu v Dalmácii, ktoré boli zriadené Dohovorom o všeobecnej dohode s Talianskom z roku 1923. (PRŽIĆ, Ilija.: *Zaštita manjina*. Beograd : Г. Кош, 1933, s. 144-145; REHÁK, László: *Manjine u Jugoslaviji : pravno-politička studija : doktorska disertacija*. Novi Sad : [s.n.], 1965, s. 188-189.

²² GLIGORIJEVIĆ, B.: *O nastavi...*, s. 80-81.

²³ ŽUTIĆ, Nikola: *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd, 1991, s. 40.

²⁴ GLIGORIJEVIĆ, B.: *O nastavi...*, s. 82.

²⁵ pozri. NIKIĆ, Fedor: *Manjinske privatne i osnovne škole i naša prosvetna politika*, In: *Letopis Matice srpske, knj. 320, sv. 3/1929*. Novi Sad : Matica srpska, 1929; NIKIĆ, Fedor: *Revizija naše politike u Vojvodini – povodom desotogodišnjice Oslobođenja i ujedinjenja*. In: *Letopis Matice srpske, knj. 319, sv. 2/1929*. Novi Sad : Matica srpska, 1929.

²⁶ MESAROŠ, Šandor: *Mađari u Vojvodini : 1918-1929*. Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1989, s. 82.

²⁷ JANJETOVIĆ, Z.: *Nemci u Vojvodini*, s. 200.

²⁸ ĐORĐEVIĆ, S. Živojin: *O novom nastavnom planu i programu za osnovne škole*. Beograd, 1933, s. 5.

v skutočnosti jedným z najtypickejším ukazovateľov toho, že sa konečné zjednotenie vzdelávania v Juhoslovanskom kráľovstve oddialilo a že implementácia školských zákonov z roku 1929 bola vykonaná v čase, keď diktatúra rýchlo ustupovala a bola potláčaná ideológia integrálnej Juhoslávie.²⁹ Nový učebný plán a osnovy z roku 1933 školy a triedy národnostných menšín nepoznal, akoby ani neexistovali. Aj národné dejiny a geografia v triedach, kde sa vyučovalo v jazykoch národnostných menšín (maďarčina, nemčina, rumunčina, slovenčina a rusínčina), boli vyučované v štátnom jazyku. Podľa mienky niektorých odborníkov, to bol najvyšší čas, aby si predstavitelia školských orgánov uvedomili, že sa štátny jazyk nemôže v triedach s deťmi, pre ktoré je tento jazyk materinským, vyučovať rovnako ako v menšinových triedach.³⁰ Bez ohľadu na materinský jazyk, hodiny dejepisu a geografie v základných školách sa mali vyučovať v štátnom jazyku, ktorý bol tiež povinným predmetom aj v menšinových triedach. V učebniciach dejepisu pre národné školy v Juhoslovanskom kráľovstve dominovali stereotypné idealizované predstavy o národnej jednote, štátnosti (história sa vyučovala výlučne ako dejiny juhoslovanského štátu), dynastii Karadjordjevičovcov, určitých náboženstiev, cirkví atď. Vedomosti o minulosti boli zredukované výlučne na minulosť obyvateľov Juhoslávie, pričom boli len náhodne spomenutí susedia a iné európske národy. Jazyk, v ktorom boli učebnice napísané, nebol jasný a presný, ale skôr jazyk ľudových eposov, mýtov a emócií.³¹

Program vzdelávacej politiky, zavedený na konci dvadsiatych a na začiatku tridsiatych rokov minulého storočia sa zmenil potom, čo sa v lete 1935 predsedom vlády stal Milan Stojadinović. Zmeny, aspoň zo začiatku, neboli jasne definované ako úplne nový vzdelávací program, ale takmer „spontánne“ nasledovali nový politický kurz, ktorého hlavným predstaviteľom bola Juhoslovanská radikálna spoločnosť (JRZ)³². Skutočne sa zmenila štátna ideológia. Juhoslovanský nacionalizmus, ktorý bol zavedený ako druh „nového náboženstva“ počas diktatúry 6. januára, sa zredukoval na takzvané reálne juhoslovanstvo.³³ Osvietenstvo a výchova ľudí boli vyhlásené za prvú kultúrnu povinnosť štátu. JRZ sa zaviazala pracovať prostredníctvom zákona a súkromnej iniciatívy na rozšírení verejného vzdelávania, nastolení čo najväčšej harmónie medzi Srbmi, Chorvátmi a Slovincami a na kultivácii myšlienky Juhoslávie, resp. juhoslovanstva, ako syntézy všetkých pozitívnych vlastností a tvorivých síl všetkých častí juhoslovanského národa.³⁴

Čo sa týka učiteľov z radov minorít, počas medzivojnového obdobia ich nebolo dosť. Bolo na to niekoľko dôvodov. Prvý bol všeobecný, týkal sa všetkých škôl v štáte a mal finančný charakter – štátu sa nikdy nepodarilo poskytnúť dostatok peňazí na zaplatenie príslušného počtu učiteľov,³⁵ čo automaticky viedlo k nedostatku učiteľov z radov minorít.³⁶

²⁹ DIMIĆ, Ljubodrag: Prosveta u Kraljevini Jugoslaviji. In: *Obrazovanje Srba kroz vekove (Zbornik radova)*. Beograd, 2003, s. 218.

³⁰ ĐORĐEVIĆ, S. Živojin: *O novom nastavnom planu i programu za osnovne škole*, s. 3, 12-16.

³¹ DIMIĆ, Ljubodrag – ALIMPIĆ, Danko: Stereotipi o narodnom i državnom jedinstvu u udžbenicima istorije u Kraljevini Jugoslavije. In: *Nastava istorije : časopis Saveza istoričara Jugoslavije*, sv. 3, God. 2, Novi Sad, 1996, s. 146-153.

³² JRZ – Jugoslovenska radikalna zajednica.

³³ DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941*, I, s. 279, 343-344, 352.

³⁴ Program Jugoslovenske radikalne zajednice, In: *Politika 20.08.1935*, s. 1.

³⁵ JANJETOVIĆ, Z.: *Nemci u Vojvodini...*, s. 191.

Na druhej strane sa nacionalisticky orientované školské úrady ani len nesnažili tento nedostatok odstrániť. Existovali dva myšlienkové prúdy, ale žiadny z nich sa v medzivojnovom období neuplatnil. Podľa jedného bolo pre študentov menšín najlepšie, aby ich učili juhoslovanskí učители, ktorí ovládali vhodný jazyk menšiny.³⁷ Podľa druhého, ktorý určite nasledoval po maďarských skúsenostiach, by lásku k novej vlasti najlepšie vzbudili učители z radov národnostných menšín, vzdelávaní v juhoslovanských prípravných školách.³⁸ Zdá sa, že tento druhý názor, resp. prúd nebol nikdy dominantný, pretože školské úrady sťažovali zápis menšinových kandidátov do prípravných tried.³⁹ Zdá sa, že medzi diskriminovanými boli nejako privilegovaní Nemci. Teda, napr. medzi študentmi učiteľskej školy vo Vršaci bolo v roku 1930 264 Juhslovanov, 5 Českoslovákov, 46 Nemcov, 7 Maďarov, 8 Rumunov a 6 príslušníkov iných národností.⁴⁰

Táto neuspokojivá situácia sa zhoršila znemožnením alebo prinajmenšom sťažením štúdia na stredných a vysokých školách v zahraničí. Osvetová politika v Kráľovstve SChS bola nedôsledná v mnohých veciach a jednou z nich bolo aj vzdelávanie členov národnostných menšín. Štátne orgány sa nie bezdôvodne obávali, že príslušníci menšinových národností na školách v ich domovských krajinách,⁴¹ ktoré susedili s Juhsloviou a vzťahy s ktorými všeobecne neboli príliš dobré, budú pod nacionalistickým a iredentistickým vplyvom krajiny, v ktorej študujú.⁴² Pretože veľa príslušníkov menšín chodilo do školy nelegálne, bez vedomia a bez súhlasu juhoslovanských školských úradov, nie je možné povedať, koľko príslušníkov minorít z Vojvodiny navštevovalo v medzivojnovom období zahraničné školy a univerzity. Podľa odhadov vzdelávacích orgánov Kráľovstva SChS v polovici 20. rokov minulého storočia bolo v Budapešti asi 1 500 študentov z Juhsloviie, z toho iba stovka mala potrebné doklady.⁴³ V rokoch 1927 až 1931 študovalo v Maďarsku so súhlasom školských úradov 87 juhoslovanských občanov, pokiaľ tridsiatim deviatim bol súhlas zamietnutý.⁴⁴

Čo sa týka slovenského školstva, v snahe obsadiť uprázdnené učiteľské miesta, boli ešte koncom 20. rokov organizované špeciálne kurzy pre budúcich učiteľov, ktorí mohli následne vyučovať na slovenských ľudových školách. Prvý kurz pre absolventov gymnázia bol organizovaný v roku 1928 v Novom Sade a trval dva mesiace. Kurz skončilo 30 nových učiteľov zo slovenskej komunity. Ďalší seminár bol organizovaný v roku 1929 v Starej Pazove a organizáciu mal na starosti Československý zväz. Schválenie dokumentov o pedagogickej

³⁶ AV, 126/IV, 20048/931; LENARD, Leopold: Narodne manjine u SHH. In: *Jubilarni zbornik Života i rada SHS 1918-1928*. Beograd, 1928, s. 733.

³⁷ DIMIĆ, Ljubodrag.: *Kulturna politika, III*, s. 50.

³⁸ AV, 126/IV, 20048/931; GLIGORIJEVIĆ, Branislav: Jugoslovensko-rumunska konvencija o uredjenju manjinskih škola Rumuna u Banatu 1933. godine. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju, 7/1973*. Novi Sad : Matica srpska, 1973, s. 99.

³⁹ MESAROŠ, Šandor: *Položaj Mađara u Vojvodini : 1918-1929*. Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1981, s. 204.

⁴⁰ AV, 126/IV, 44326/30.

⁴¹ Bolo oveľa jednoduchšie získať súhlas na štúdium v krajine, ktorá nebola domovskou krajinou študenta žiadajúceho o súhlas.

⁴² JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva : nacionalne manjine u Jugoslaviji : 1918-1941*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2005, s. 240-241.

⁴³ AJ, 14, 159/555; 144/501.

⁴⁴ MESAROŠ, Š.: *Položaj Mađara...*, s. 70.

spôsobilosti nových učiteľov podporilo aj Ministerstvo osvety Juhoslovanského kráľovstva.⁴⁵ Kurz pre učiteľov z Juhoslávie sa organizoval aj v Martine, pod záštitou Matice slovenskej v auguste 1932, medzitým sa iba hrstka pedagogických pracovníkov kurzu aj zúčastnila.⁴⁶ Týmto kurzami sa vytvoril uspokojivý počet slovenských pedagógov, ale predsa mnohí kvalifikovaní učelia Slováci mali problém nájsť si voľné pracovné miesto, a to najmä v Srijeme, kde boli do slovenských škôl dosadení učelia väčšinového národa.⁴⁷ V roku 1935 bolo ministerstvu osvety predložené Memorandum o kultúrnych a školských potrebách Slovákov v Juhoslávii, ktoré však neriešilo problém vzdelávania budúcich učiteľov v slovenskom jazyku. Taktiež, ministerstvo nepotvrdilo ani osobitný učebný plán výučby slovenského jazyka.⁴⁸

Riešenie otázky rumunských škôl, v rámci ktorej sa začiatkom roku 1933 konečne dosiahla dohoda, malo slúžiť uspokojeniu vzdelávacích požiadaviek rumunských predstaviteľov v Dunajskej bánovine.⁴⁹ Predĺžené neúspešné rokovania o regulácii práv Rumunov na menšinové základné školy v Banáte boli nakoniec uzavreté podpísaním nového dohovoru – Konvencie medzi Juhoslovanským kráľovstvom a Rumunským kráľovstvom v marci 1933. Podľa dohody mali mať rumunské menšinové základné školy v juhoslovanskej časti Banátu štatút verejných štátnych škôl. Implementácia tejto dohody medzi Juhoslovanským kráľovstvom a Rumunskom sa začala až v marci 1935 a umožnila tak rozvetviť vzdelávacie aktivity Rumunov v Dunajskej bánovine až v druhej polovici tridsiatych rokov 20. storočia.⁵⁰

Milan Petrovič⁵¹ začiatkom roku 1940 vo svojej správe pred Banskou radou poukázal na zložitú vzdelávaciu úlohu, ktoré sú kladené orgánom v Dunajskej bánovine, vzhľadom na zmiešanú národnú štruktúru jej obyvateľstva. Petrovič upozornil, že Dunajská bánovina má svoje vlastné špecifické vzdelávacie úlohy, ktoré iné bánoviny nemajú, a ktorým musí venovať osobitnú pozornosť, pretože na území Dunajskej bánoviny žije okrem južných Slovanov, ktorí sa nazývajú rozličnými menami, dokonca aj niečo Bulharov a ďalších Slovanov, Rusínov a Slovákov, ako aj veľký počet Nemcov, Maďarov, Rumunov a Židov. Preto bola v jeho správe najväčšia pozornosť venovaná zastúpeniu jazykov národnostných menšín vo vyučovaní v štátnych základných a stredných školách. Začiatkom roku 1940 navštevovalo základnú školu v Dunajskej bánovine celkom 241 201 detí vo veku od 7 do 11 (12) rokov. Z toho 178 075 (73,8 %) žiakov navštevovalo hodiny v štátnom jazyku, 26 953 (11,2 %)

⁴⁵ LILGE, Karol: Prehľad slovenského školstva v Juhoslávii. In: *Náš Život*, roč. 1, č. 1/1933. Petrovec : Matica Slovenska v Juhoslávii, 1933, s. 44.

⁴⁶ ROVINOVIČ: Dopis : Kurz slovenských učiteľov z Juhoslávie. In: *Evanjelický hlásnik (EH)*, roč. VII., č. 9, september 1932. Nový Sad : Slovenská evanjelická a. v. cirkev v SFRJ, 1932, s. 147-148.

⁴⁷ Žiadame rozhodné slovo v otázke učiteľov kurzistov: In: *Národná Jednota (NJ)*, roč. XII., č.51/1931. Petrovec, 27. jún 1932, s. 1.

⁴⁸ ČURIČ, Radoslav: Obrazovanie učitelja pri slovačkoj gimnaziji u Bačkom Petrovcu. In: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine : Zborník prac.* Nový Sad : Obzor, 1970, s. 303.

⁴⁹ Dovtedy sa trikrát uskutočnili rokovania medzi predstaviteľmi juhoslovanských a rumunských štátnych predstaviteľov o uplatňovaní práva Rumunov na základné vzdelanie v ich materinskom jazyku, avšak bez výraznejších výsledkov.

⁵⁰ MILUTINOVIČ, N.: Na raskrnici, In: *Glas Matice srpske, april 1937*, s. 49.

⁵¹ Medzi ostatným bol školský inšpektor, vedúci odboru vzdelávania Banskej správy (túto funkciu vykonával v medzivojnovom období). Neskoršie predseda Matice srbskej.

v maďarskom jazyku, 24 815 (10,3 %) v nemčine, 5 691 (2,4 %) v slovenčine, 4 291 (1,8 %) v rumunčine a 1 376 (0,6 %) v rusínskom jazyku. Žiaci základných škôl boli rozdelení do 4 955 tried. V 3 712 triedach (75 % z celkového počtu tried) prebiehalo vyučovanie v štátnom jazyku a v 1 243 (25 %) triedach jazykov národnostných menšín (593 nemeckých tried, 438 maďarských tried, 110 slovenských tried, 80 rumunských tried a 22 tried v rusínskom jazyku).⁵²

Začiatkom roku 1941 bolo vo verejných školách Dunajskej bánoviny spolu 4775 tried, čo je o 180 tried menej ako v predchádzajúcom roku. Počet tried, v ktorých sa vyučovalo v štátnom jazyku, bol výrazne menší. Vyučovanie v menšinových jazykoch prebiehalo s menšími odchýlkami približne rovnakom počte tried ako minulého školského roku. Išlo teda o 591 nemeckých tried (12,4 %), 437 maďarských (9,1%), 107 slovenských (2,2 %), 80 rumunských (1,7 %), 21 rusínskych (0,4 %).⁵³ Osvetová/školská otázka aj naďalej nebola riešená, a politika chaosu v školskej problematike, ktorá pretrvávala od skončenia prvej svetovej vojny pokračovala aj naďalej. Takéto okolnosti vládli počas celého medzivojnového obdobia až po druhú svetovú vojnu, keď do popredia prišli nové problémy a riešenie osvetových otázok bolo pozastavené na niekoľko rokov a vyriešené až po skončení druhej svetovej vojny schválením nových školských zákonov.

Cieľom školskej politiky voči všetkým menšinám v rokoch 1918 až 1929, t. j. v rokoch 1929 až 1941, bolo otupiť národné cítenie, rozvinúť pripútanosť k novému štátu a vnútiť znalosť úradného jazyka. V rôznych častiach krajiny sa to dialo trochu odlišnými spôsobmi a s rôznou intenzitou⁵⁴ a medzi diskriminovanými boli, akýmsi spôsobom, privilegovaní Nemci z Vojvodiny. Ich školstvo nebolo nikdy pod takým silným tlakom ako maďarské, ale na druhej strane v priebehu dvadsiatich rokov sa kvôli svojmu počiatočnému nerozvinutiu nemohlo vyvíjať tak dobre ako maďarské. Počas diktatúry došlo k výraznému zlepšeniu, ktoré však nebolo podmienené zmenou juhoslovanskej vzdelávacej politiky ako takej, ale predovšetkým potrebou priblížiť sa k ekonomicky komplementárnemu Nemecku počas veľkej hospodárskej krízy. Z tohto dôvodu boli ústupky udelené nemeckej menšine v oblasti vzdelávania polovičné, boli schválené proti ich vôli, s určitou stagnáciou a častým návratom k predchádzajúcej praxi. Na druhej strane školské privilégia udelené nemeckej menšine sa stali vzorom pre všetky ostatné národnostné menšiny v severných častiach krajiny.⁵⁵ V roku 1940 Nemci získali ďalšie privilégia, ktoré boli teraz plne poznačené zmenenou situáciou v Európe v druhom roku 2. svetovej vojny: pádom Francúzska a de facto marginalizáciou Veľkej Británie. Okrem iného, vo funkcii *appeasment-u* na juhoslovanský spôsob sa našla aj osvetová politika voči nemeckej menšine, a v kritických okamihoch prežitia štátu boli úrady pripravené urobiť ústupky aj v oblasti vzdelávania. Takáto politika nebola veľmi múdra, ale rovnako tak na konci tridsiatych a na začiatku štyridsiatych rokov minulého storočia sotva existovala alternatíva. Juhoslovanská elita namiesto toho, aby využila príležitosť ponúknuť

⁵² Načelnik g. dr. Milan Petrović o prosvetnim prilikama u Dunavskoj banovini. In: *Dan*, 28. 02. 1940, s. 3-4.

⁵³ *Dan*, 19. 03. 1941, s. 2.

⁵⁴ JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad...*, s. 222-263.

⁵⁵ JANJETOVIĆ, Z.: *Nemci u Vojvodini*, s. 210.

všetkým menšinám veľkorysý model menšinového vzdelávania namiesto maďarského školského systému, ktorý by prispel k národnostnému rozvoju etnických komunit menšín a zároveň rozvíjal pripútanosť k novému štátu, pokračovala v tej istej represívnej školskej politike a z potenciálnych spojencov, vytvorila občanov, ktorých lojalitu by nesmela príliš testovať. Pre národne uvedomelých príslušníkov menšinových komunit, zároveň ani pre menšiny všeobecne, takáto politika nebola ani zďaleka dostatočná.

Literatúra

Archívne pramene

Arhiv Vojvodine (AV), Novi Sad.

Rukopisno odeljenje Matice srpske (ROMS), Novi Sad.

Arhiv Jugoslavije (AJ), Beograd.

Publikované pramene

MANAKIN, Viktor: *Almanah Kraljevine Jugoslavije : IV. jubilarni svezak : 1929-1931 : s odobrenjem centralnog presbiro-a Predsedništva ministarskog saveta*. Zagreb : Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije, 1932.

Zakon o narodnim školama, Beograd : Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije, 1929, §§ 9, 2, 4.

Vedecké monografie a zborníky

ČURIĆ, Radoslav: *Obrazovanje učitelja pri slovačkoj gimnaziji u Bačkom Petrovcu*. In: *Petrovské gymnázium vo vývine slovenskej kultúry vo Vojvodine : Zborník prac*. Nový Sad : Obzor, 1970.

DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, I., Društvo i država*. Beograd : Stubovi kulture, 1996. (ДИМИЋ, Љубодраг: *Културна политика у Краљевини Југославији : 1918-1941. Део 1, Друштво и држава*. Београд : Стубови културе, 1996 (тј. 1997).)

DIMIĆ, Ljubodrag: *Kulturna politika u Kraljevini Jugoslaviji, 1918-1941, III., Politika i stvaralaštvo*. Beograd : Stubovi kulture, 1997. (ДИМИЋ, Љубодраг: *Културна политика у Краљевини Југославији : 1918-1941. Део 3, Политика и стваралаштво*.. Београд : Стубови културе, 1997.)

DIMIĆ, Ljubodrag: *Prosveta u Kraljevini Jugoslaviji*. In: *Obrazovanje Srba kroz vekove (Zbornik radova)*. Beograd, 2003. (ДИМИЋ, Љубодраг: *Просвета у Краљевини Југославији*. In: *Образовање Срба кроз векове (Зборник радова)*. Београд, 2003.)

ЂОРЂЕВИЋ, S. Živojin: *O novom nastavnom planu i programu za osnovne škole*. Beograd, 1933. (ЂОРЂЕВИЋ, С. Живојин: *О новом наставном плану и програму за основне школе*. Београд : [б. и.], 1933.)

JANJETOVIĆ, Zoran: *Nemci u Vojvodini*, Beograd : institut za noviju istoriju Srbije, 2009.

- LENARD, Leopold: Narodne manjine u SHH. In: *Jubilarni zbornik Života i rada SHS 1918-1928*. Beograd, 1928.
- MESAROŠ, Šandor: Mađari u Vojvodini : 1918-1929. Novi Sad : Filozofski fakultet, Institut za istoriju, 1989.
- PRŽIĆ, Ilija.: *Zaštita manjina*, Beograd : Г. Кон, 1933.
- REHÁK, László: *Manjine u Jugoslaviji : pravno-politička studija : doktorska disertacija*. Novi Sad : [s.n.], 1965.
- ŠIMUNOVIĆ-BEŠLIN, Biljana: *Prosvetna politika u Dunavskoj banovini (1929-1941)*. Novi Sad : Filozofski fakultet u Novom Sadu, 2007. (ШИМУНОВИЋ-БЕШЛИН, Биљана: *Просветна политика у Дунавској бановини: (1929 - 1941)*. Нови Сад : Филозофски факултет у Новом Саду, 2007.)
- ŽUTIĆ, Nikola: *Sokoli. Ideologija u fizičkoj kulturi Kraljevine Jugoslavije 1929-1941*, Beograd, 1991.

Články vo vedeckých časopisoch a zbierkach

- EDEDY, Ján: Prítomný stav slovenského ľudového školstva v Juhoslávii. In: *Náš Život*, roč. 7, 1/1939. Petrovec : Matica slovenská v Juhoslávii, 1939.
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav: Jugoslovensko-rumunska konvencija o uredjenju manjinskih škola Rumuna u Banatu 1933. godine. In: *Zbornik Matice srpske za istoriju*, 7/1973. Novi Sad : Matica srpska, 1973. (ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Бранислав: Југословенско-румунска конвенција о уређењу мањинских школа Румуна у Банату 1933. године. In: *Зборник Матице српске за историју*, 7/1973. Нови Сад : Матица српска, 1973.)
- GLIGORIJEVIĆ, Branislav: O nastavi na jezicima narodnosti u Vojvodini 1919-1929. In: *Zbornik za istoriju Matice srpske*, 5/1972. Novi Sad : Matica srpska, 1972. (ГЛИГОРИЈЕВИЋ, Бранислав: О настави на језицима народности у Војводини 1919-1929. In: *Зборник за историју Матице српске*, 5/1972. Нови Сад : Матица српска, 1972.)
- DIMIĆ, Ljubodrag – ALIMPIĆ, Danko: Stereotipi o narodnom i državnom jedinstvu u udžbenicima istorije u Kraljevini Jugoslavije. In: *Nastava istorije : časopis Saveza istoričara Jugoslavije*, sv. 3, God. 2, Novi Sad, 1996. (ДИМИЋ, Љубодраг – АЛИМПИЋ, Данко: Стереотипи о народном и државном јединству у уџбеницима историје у Краљевини Југославије. In: *Настава историје : часопис Савеза историчара Југославије*, св. 3, Год. 2, Нови Сад, 1996.)
- JANJETOVIĆ, Zoran: *Deca careva, pastorčad kraljeva : nacionalne manjine u Jugoslaviji : 1918-1941*. Beograd : Institut za noviju istoriju Srbije, 2005.
- JEFTIĆ, M. Pavle: Prosvetne prilike na teritoriji Dunavske banovine. In: *Letopis MS*, knj. 329, sv. 3/1931. Novi Sad : Matica srpska, 1931. (ЈЕФТИЋ, М. Павле: Просветне прилике на територији Дунавске Бановине. In: *Летопис МС*, књ. 329, св. 3/1931, Нови Сад : Матица српска, 1931.)
- LILGE, Karol: Prehľad slovenského školstva v Juhoslávii. In: *Náš Život*, roč. 1, č. 1/1933. Petrovec : Matica Slovenska v Juhoslávii, 1933.

MILITAR, Triva: Prosvetne i školske prilike u Dunavskoj banovini. In: *Letopis MS, knj. 326, sv. 1-2/1930*. Novi Sad : Matica srpska, 1930. (МИЛИТАР, Трива: Просветне и школске прилике у Дунавској бановини. In: *Летопис МС, књ. 326, св. 1-2/1930*, Нови Сад : Матица српска, 1930.)

MILUTINOVIĆ, N.: Na raskrnicu, In: *Glas Matice srpske*, april 1937. (МИЛУТИНОВИЋ, Н.: На раскрсници. In: *Глас Матице српске, април 1937.*)

NIKIĆ, Fedor: Manjinske i privatne škole i naša prosvetna politika. In: *Letopis Matice srpske, knj. 320, sv. 3/1929*, Novi Sad : Matica srpska, 1929. (НИКИЋ, Федор: Мањинске и приватне школе и наша просветна политика. In: *Летопис Матице српске, књ. 320, св. 3/1929*. Нови Сад : Матица српска, 1929.)

NIKIĆ, Fedor: Revizija naše politike u Vojvodini – povodom desetogodišnjice Oslobođenja i ujedinjenja. In: *Letopis Matice srpske, knj. 319, sv. 2/1929*. Novi Sad : Matica srpska, 1929. (НИКИЋ. Федор: Ревизија наше политике у Војводини – поводом десетогодишњице Ослобођења и уједињења. In: *Летопис Матице српске, књ. 319, св. 2/1929*. Нови Сад : Матица српска, 1929.)

ROVINOVIČ: Dopis : Kurz slovenských učitel'ov z Juhoslávie. In: *Evanjelický hlásnik (EH)*, roč. VII., č. 9, september 1932. Nový Sad : Slovenská evanjelická a. v. cirkev v SFRJ, 1932.

Periodiká

Dan (Дан), 28. 02. 1940, 19. 03. 1941.

Evanjelický hlásnik (EH), roč. VII., č. 9, september 1932.

Glas Matice srpske (MS), april, 1937. (Глас Матице српске (МС), април, 1937.)

Národná Jednota (NJ), roč. XII., č. 51/1931.

Politika, 20. 08. 1935.

Službene novine, 9. XII 1929.

**PAN-SLAVISM AS A “CULTURAL NATIONALISM”?
TRANSLATION AND ADOPTION OF THE PAN-SLAVIC IDEAS IN THE SERBIAN CONTEXT
IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY
PANSLAVIZMUS AKO „KULTÚRNY NACIONALIZMUS“?**

Dušan J. Ljuboja

Atelier Department of Interdisciplinary History, Eötvös Loránd University

dusan.ljuboja3@gmail.com

Klíčové slová

kultúrny nacionalizmus, panslavizmus, srbský nacionalizmus, Slovanský literárny zväz, Juhoslávia

Key words

cultural nationalism, Pan-Slavism, Serbian nationalism, Slavic literary union, Yugoslavism

Abstract: The aim of this paper is to show how the main ideas of Pan-Slavism of the first half of the nineteenth century influenced the development of the Serbian national movement. By mainly focusing on the issues of language and literary cooperation, as well as on the perceptions of the distant past, I argue that Pan-Slavism had a deep impact on Serbian national development. The idea of Slavic literary reciprocity directly led to the establishment of South Slavic literary cooperation. Furthermore, it revealed the division between the Serbs and the Croats regarding how they perceived this literary union and how it should be named. Another point of influence between Pan-Slavism and emerging Serbian nationalism was the question of the “ancient past,” which had a hidden political agenda.

In this paper, I will analyze the ideological connections between Pan-Slavism and the emerging Serbian national movement. More specifically, I will focus on the Serbs living in the Kingdom of Hungary in the first half of the nineteenth century, when Pest-Buda played the role of the Serbian “cultural center.”¹ My aim is to show the influence of Pan-Slavism on the Serbian national movement, as well as the adaptation and transformation of the ideas promoted by the main Pan-Slavists of this era. I find Joep Leerssen’s “cultural nationalism” to be a useful methodological tool, a lens of a sort, through which both nationalistic and Pan-Slavic movements can be observed.

I start the paper with a discussion of whether Pan-Slavism could be regarded as a national movement, while providing a brief overview of the notion of “cultural nationalism” as proposed by Leerssen. His theory is applicable to an early stage of national development, or Phase A, to use the terminology of Miroslav Hroch. For the sake of brevity, I chose to focus on just two of the cultural fields he proposed. First, I will discuss the issue of language, and I plan to rely mainly on the work of Ján Kollár, to determine whether there was a unified Slavic language, or a plan to create one in the future. Kollár’s idea of Slavic literary reciprocity played a crucial role in the creation of a common South Slavic literature and standardized language. I will show how this idea of reciprocity was initially accepted in

---

¹ Slavko Gavrilović gave a good summary of the reasons why Pest-Buda acted as the cultural center for the Serbian national movement in this period, including printing activity, the relocation of Buda University, and the creation of Matica Srpska in 1826. See Slavko GAVRILLOVIĆ, *Srbi u Habzburškoj Monarhiji (1792–1848)* [Serbs in the Habsburg Monarchy 1792–1848] (Novi Sad: Matica Srpska, 1994), 10–19.

and standardized language. I will show how this idea of reciprocity was initially accepted in both the Croatian and Serbian cases, with an emphasis on the latter. The Serbian community in Pest-Buda in the Kingdom of Hungary, gathered around their cultural society Matica Srpska, acted as the cultural center for all Serbs in the first half of the nineteenth century. The reason for this was its access to the Buda University press, which led them to print books and periodicals in large quantities. The other cultural field, as proposed by Leerssen, is that of discourse, within which I will focus on writings about history. Mainly, my aim is to show the perceptions of “ancient history,” and how the Serbian adoption of the main Pan-Slavic ideas differed from their original conception.

What is a “cultural nationalism”?

Pan-Slavism in the first half of the nineteenth century was in its “Western phase,” which was dominated by Czech and Slovak scholars like Pavel Jozef Šafárik and Ján Kollár.² When we talk about “movements” today, we tend to do it anachronistically. This “movement” was in a way a *society of letters*, whose aim was to elevate the position of the Slavs in the eyes of European scholars, and then to create and promote the idea of unity and cooperation. Thus, it would be safer to argue that the Pan-Slavism of this period was an ideological concept, which briefly could have been classified as a movement, namely during the events of the Prague Slavic Congress and revolutions of 1848. However, this movement ultimately dissolved.

Miroslav Hroch’s typology, where he differentiates between the phases shared by most of the national movements of the so-called “smaller nations,” is a useful tool for understanding different stages in the development of nationalisms. Hroch’s theory is as fluid as it is rigid. Even though it divides the phases of the development of these national movements into three different parts (Phases A, B, and C), it also allows for differences to appear, reflecting whether they approached the final stage of development or not. Some movements stayed in Phase B, which is according to Hroch the most important one – the so-called period of national agitation.³ Not every nationalism reached the final phase, that of a mass movement. Dutch historian Joep Leerssen provides the most suitable methodology for the issues of this paper by relying on and extending the theories of Miroslav Hroch. Leerssen tries to develop a framework that incorporates various national and proto-national movements of the nineteenth century. Unlike Hroch, Leerssen puts the emphasis on Phase A, the so-called period of scholarly movement.⁴ He separates, in a way, the development of a mass national movement from its cultural component, arguing that every nationalism is a cultural nationalism in its essence. Moreover, the early stage of any national movement

² Hans KOHN, *Pan-Slavism: Its History and Ideology* (New York: Vintage Books, 1960), xiv.

³ Miroslav HROCH, *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*, trans. Ben Fowkes (Cambridge: Cambridge University Press, 1985), 23–24. For more recent, extended, views of Hroch, translated to and published in English, see Miroslav HROCH, *European Nations: Explaining Their Formation*, trans. Karolina Graham (London: Verso, 2015).

⁴ Joep LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” *Nations and Nationalism* 12, no. 4 (2006): 562.

(Phase A) is not characterized by the “cultural agenda of nationalism,” as that aspect never ceases, but remains an integral part of the nationalism, even in its developed mass movement stage.⁵

Leerssen further argues that we should avoid anachronistic views and observe the early stages not only of those national movements that developed into a current national state, but also of those that did not. He provides regionalisms as examples, mentioning why movements in Occitania and Galicia never developed into full-fledged nationalisms that led to separatist movements with aims of establishing national states. Early cultural nationalism, as Leerssen dubs it, and which coincided with Hroch’s Phase A, should be observed separately, on its own, and not only in relation to what it leads to.⁶ Another characteristic of cultural nationalism is its territorial indistinctness. What is meant by this is that many of the so-called national workers who operated within the framework of cultural nationalism were located in big cities, which acted as national cultural centers. It did not matter that, for example, Vienna, Venice, and Budapest were not Serbian cities, or that they were not a part of a broader Serbian ethnic territory.⁷ These workers practiced “extraterritoriality,” as Leerssen notes, and they relied on the existing cultural sphere of various cities, which granted them an opportunity to raise their own cultural production and practice more active exchange of knowledge and information.⁸

Lastly, there is a need to discuss the frameworks of cultural nationalism that Joep Leerssen set. He argues that “cultivation of culture” basically coincides with Hroch’s Phase A of nationalism. This encompasses the interest of “national workers” in various fields concerning their target nation, like language, folklore, national epics, history, antiquity, artifacts from the national past, and so on.⁹ Furthermore, these various cultural fields are narrowed down into four major ones – language, discourse, material culture, and practices performed. The first one deals with language itself and its different usages by national workers, ranging from language purism to language reforms and revivalism. Discursive elements of literature, which includes written production in general, but also its emphasis on history writing and antiquarianism, is another field. Everything outside of the first two categories, produced in the material world (art, antiquities, architecture, and artifacts, among other things) forms “material culture,” which also had major importance for these national scholars. Everything immaterial, like cultural practices, folklore, customs, and so on, is grouped into the last field of Leerssen’s typology.¹⁰ This framework developed by Leerssen does not have any temporal boundaries, which makes it a useful tool for studying national movements over a span of multiple centuries. It does, however, have different stages of development, followed by all four cultural fields, which gives them new and improved

⁵ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 563.

⁶ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 563–564.

⁷ John Connelly also noted the fact the “important thinking about the nation often took place not in the nation’s ‘own’ territory, but elsewhere: in Vienna, Budapest, and Paris,” providing examples such as Vuk Karadžić, Josef Dobrovský, Ján Kollár, and Ljudevit Gaj, among others. See John CONNELLY, *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2020), 104–105.

⁸ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 565–566.

⁹ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 568.

¹⁰ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 568–569.

characteristics. These stages, or “types of cultivation,” as Leerssen refers to them, are salvation, production, and propagation. Lastly, the cultivation of culture could be, on the one hand, propagated “from the bottom up,” through endeavors of the middle class and the emergence of their associations, reading rooms and clubs, and printing production. On the other hand, it could be “top-down” oriented or, simply put, managed by the state authorities, their governmental bodies, and sponsored institutions.¹¹

Pan-Slavism as a form of “cultural nationalism”? The question of Slavic literary reciprocity

Pan-Slavism of the first half of the nineteenth century, as a movement and ideology, falls within the framework set by Joep Leerssen. In the following text, I will focus on the two cultural fields he proposed, on language and discourse, mainly on the perceptions of “ancient history.” Anachronistic perspectives of modern researchers of the Slavic nations’ national histories have either disregarded the Pan-Slavic movement of this time or treated it as just a stage in their subject’s own national development. Alexander Maxwell, a Slavist, recognizes this, and urges us to go back to the original sources and treat them *sine ira et studio*. The aim of Maxwell’s study in question is to prove that, for the leading figures of Pan-Slavism of the first half of the nineteenth century, there was a single Slavic nation, divided into different tribes. Furthermore, that nation had a single language, consisting of various dialects.¹² Maxwell even specifically states that “Panslavic linguistic activism qualifies as a form of ‘nationalism.’” He bases this on the theories of Benedict Anderson and Roger Brubaker, and not Leerssen, but his statement still aligns with everything mentioned in my analysis thus far.¹³

The orientation of the early national workers towards language was greatly inspired by the works of Johann Gottfried von Herder (1744–1803). Iván T. Berend argues that Herder introduced the concept of “cultural-linguistic” nationalism in the region of East-Central Europe, where the emphasis on the vernacular languages was the only means through which the “national spirit” could be fully and freely expressed. This also included folk poetry and songs, which preserved the so-called “soul” of a nation.¹⁴ István Gombocz, in his study on the impact of Herder’s ideas on Central Europe, argues that the German philosopher put an emphasis on language and linguistics because doing so served both national, particular progress, as well as progress in general, that of humanity itself.¹⁵ John Connelly, in his work *From Peoples into Nations*, argues that Herder-influenced “linguistic nationalism” became a force to reckon with, and that governments would resort to censorship in order to

¹¹ LEERSSEN, “Nationalism and the Cultivation of Culture,” 570–571. These stages are clearly influenced by Miroslav Hroch’s typology, and they could be partly identified with his Phases A, B, and C.

¹² Alexander MAXWELL, “Effacing Panslavism: Linguistic Classification and Historiographic Misrepresentation,” *Nationalities Papers* 46, no. 4 (2018): 633.

¹³ MAXWELL, “Effacing Panslavism: Linguistic Classification and Historiographic Misrepresentation,” 635.

¹⁴ Iván T. BEREND, *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century* (Berkeley: University of California Press, 2003), 48–49.

¹⁵ István GOMBOCZ, “The Reception of Herder in Central Europe: Idealization and Exaggeration,” *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 33, no. 2 (January 1997): 108–109.

suppress potential revolting groups.¹⁶ Herder’s ideas not only spread through his written work among the early Slavists, but also through their direct reception in the settings of German universities. Ján Kollár (1793–1852) and Pavel J. Šafárik (1795–1861) both attended the University of Jena, where Heinrich Luden, who edited Herder’s main work, gave energetic lectures.¹⁷ Tomasz Kamusella, in his study on the interrelation of language and nationalism in Central Europe, sees linguistic nationalism as a step towards “political reality,” which became evident in the events of 1848/49, when revolutions among the Slavs broke out and various movements sought political autonomy within the Austrian Empire; also, in 1848 the Prague Slavic Congress was held, which had limited success in comparison to its proclaimed political goals.¹⁸

Was there a single Slavic language which would serve as one of the national components for so-called “Pan-Slavic cultural nationalism”? Ján Kollár did envision a single Slavic nation with a single language, and he expressed these ideas in his works on literary reciprocity among the Slavs. The idea of a literary union of all the Slavic peoples was not an invention of Ján Kollár’s, as Albert Pražák already argued almost a century ago. However, even though some elements of this idea developed by the famous Slovak pastor and poet could be found in the works of Ján Herkel (1786–1853) and Pavel J. Šafárik, it was Kollár who developed and popularized the entire concept. Due to their close interaction, it is quite possible that the idea itself emerged through mutual exchange, especially between Šafárik and Kollár. Pražák noted that Kollár’s idea of reciprocity matured in the period between 1821 and 1836.¹⁹ The first systematically organized version of the idea appeared in 1836, and it was published by several different outlets. The versions in the literary Czech appeared in late 1836, in the magazine *Hronka: Podtatranská Zábavnice* [Hronka: Podtatranská Entertainment],²⁰ and in the papers *Kwéty. Narodnj zabawnjk pro Čechy, Morawany a Slowáky* [Flowers: National Entertainment for Czechs, Moravians, and Slovaks], in late October of 1836.²¹ Aside from these two, there was also a Serbian version, which actually appeared chronologically first, in Teodor Pavlović’s *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] in late December of 1835 (early January of 1836 according to the Gregorian calendar),²² while the “Illyrian” version came out in Ljudevit Gaj’s *Danica Ilirska* [The Illyrian Morning Star] in July of 1836.²³ Kollár himself gave drafts of the text to these different outlets, including personally to Ljudevit Gaj and Teodor Pavlović, with whom he had close

¹⁶ CONNELLY, *From Peoples into Nations*, 85.

¹⁷ CONNELLY, *From Peoples into Nations*, 86

¹⁸ Tomasz KAMUSELLA, *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe* (Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012), 47–48.

¹⁹ Ján Herkel in his *Elementa universalis linguae Slavicae* (1826) proposed the idea of a common language for all the Slavs. On the other hand, Pavel Jozef Šafárik touched on the concept of literary cooperation among the Slavic peoples in his *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826). See Albert PRAŽÁK, “The Slovak Sources of Kollár’s Pan-Slavism,” in *The Slavonic and East European Review*, Vol. 6, No. 18 (1928): 581–583.

²⁰ *Hronka, Podtatranská Zábavnice* [Hronka: Podtatranská Entertainment], vol. 1, (1836): 39–51.

²¹ *Kwéty. Narodnj zabawnjk pro Čechy, Morawany a Slowáky* [Flowers: National Entertainment for Czechs, Moravians, and Slovaks], vol. 3 (1836): 85–87.

²² *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1835): 198–200, 203–206.

²³ *Danica Ilirska* [The Illyrian Morning Star] (1836): 114–120, 122–123.

connections.²⁴ Peter Podolan noted that Kollár sent a draft of the text to Gaj via Vjekoslav Babukić, a member of the Illyrian movement who was staying in Pest at the time. The text was translated by Fran Kurelac and adapted by Ljudevit Gaj.²⁵ Teodor Pavlović resided in Pest at the same time as Kollár, so it is safe to assume that he was given a draft of the text personally, which is also the reason why it appeared chronologically first among all the versions of the text. In the following year, Ján Kollár would publish the extended version of the work, in German.²⁶ The work was translated into Serbian in 1845, when it was published in the Principality of Serbia, which was still a part of the Ottoman Empire.²⁷

In the Gaj’s version from 1836, it is stated that the “Illyrian” was one of the main Slavic dialects, but unlike Kollár’s original text, in the section about subdialects, the editor included Serbian, alongside Croatian, Slovenian, and Bulgarian.²⁸ The Serbian version, on the other hand, added Serbian as one of the main dialects, but did not replace “Illyrian,” which was kept as one of the main ones as well. The following text from the original, concerning the subdialects, was left unchanged, stating that “Illyrian” included Croatian, Slovenian, and Bulgarian.²⁹ This utter confusion shows how Kollár’s original idea about the language of the South Slavs and its subdialects was adapted to serve different purposes, in both the “Illyrian” and Serbian context. Without any intentions of delving deeper here into the evolution of the text and its alterations in various translations, I would restrict myself for now to presenting some of the basic ideas of Slavic literary reciprocity. For this, I will rely on the text published in *Hronka* in 1836, as it was the closest to the original. The original text was organized in successive points, discussing what the meaning of reciprocity was, what it was not, which dialects were included, which territory was to be included, and so on. In a brief introduction, the text states that the idea of reciprocity or literary cooperation was a “new, unique and original” idea in Europe, which had a great significance for the “Slavic people.” Therefore, it “deserves dutiful attention and all-around interest from every educated Slavic man.”³⁰ The text explicitly states that Slavic reciprocity did “not consist of the political union of all the Slavs,” further clarifying that its purpose was not to assist “demagogic upheavals against the

²⁴ One of these drafts was the one sent to the editor of *Hronka*. The text of the document ends with “Z väčšej úvahy v ‘Hronke’ 1836.” If the Serbian version came out at the turn of 1835 and 1836, this proves that Teodor Pavlović had a draft as well, like the one sent to *Hronka*. Therefore, we can assume that Kollár had multiple copies of the same draft, which he gave out to others. For the draft that Ján Kollár sent to *Hronka*, which is stored in the Literárny archív of Slovenská národná knižnica in Martin, Slovakia, see SNK Literárny archív 39 E 6.

²⁵ Peter PODOLAN, “Croatian Elements in the Life and Work of Ján Kollár,” in *Croatia and Slovakia: Historical Parallels and Connections (from 1780 to the Present Day)*, ed. Holjevac Željko et al. (Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Science, 2017), 43.

²⁶ Johann KOLLÁR, *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* [About the literary reciprocity between the different tribes and dialects of the Slavic nation] (Pesth: Trattner-Károlyischen Schriften, 1837).

²⁷ A notable feature of this 1845 Serbian translation was that the translator replaced “Illyrian” from the original text with “Serbian,” which he openly admitted. See Jovan KOLLAR, *O književnoj uzajmnosti između različni plemena i narečja slavenskoga naroda* [About the literary reciprocity between the different tribes and dialects of the Slavic nation], transl. Dimitrije Teodorović (Knaž. Serb. Knjigopečatnja: Belgrade, 1845), 9.

²⁸ *Danica Ilirska* [The Illyrian Morning Star] (1836): 115.

²⁹ *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1835): 199.

³⁰ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 39. All quotations translated into English in this paper, unless otherwise noted, were translated by Dušan J. Ljuboja.

earthly rulers and their decrees, from which only discord and misery arises.” The text continues to state that this literary cooperation could easily be possible “where one people exists under various scepters,” regardless of the differences in religious denominations, customs, or even orthographies.³¹ Therefore, it was very important to show that the idea of literary cooperation had no ultimate political goals, to avoid the watchful eyes of state censorship.

Kollár imagined one Slavic language divided into four dialects [nářečí]: Russian, Illyrian, Polish, and Czechoslovakian. Each of these dialects had different subdialects [podnářečí] within them – Russian had Little Russian, Illyrian had Croatian and Wendish (i.e., Slovenian), and Polish had Lusatian. Slavic reciprocity, as perceived by Kollár, did not constitute a forced mixing of the existing Slavic dialects; since they were already noticeably grammatically distant from one another, such an endeavor would not even have been possible. Therefore, it would have been unreasonable to think that a people belonging to one of the main Slavic branches would give away their existing linguistic independence and uniqueness, and “forget all the accumulated treasure” in it.³² Kollár did not envision that every Slav needed to be able to write or speak in every Slavic dialect, but that they should at least be able to read it, and understand the spoken word of those which were not their native ones. Also, it would not be realistic to buy every single book in every dialect. Therefore, Kollár proposed that it would suffice to possess mainly those selected, classic, works that embodied Slavdom in its entirety.³³ Evidently, Kollár tried his best to present various Slavic languages of that time, which were themselves in a process of language purification and development, as dialects of a unified Slavic language. The fact that they were not completely mutually intelligible did not bother him. He could not compare this heterogeneous “language” with any living one, so he sought examples in the past, comparing the Slavic language of his time with the Greek spoken in antiquity, and its four dialects (Ionic, Aeolic, Doric, Attic).³⁴

Kollár saw a benefit in the mutual language exchange between the related “dialects.” It would lead to language purification on all sides in two different ways. First, it would create more harmony in the language, because all the “coarse” words and sounds would either weaken and transform or disappear entirely. Secondly, it would do away with all foreign words and expressions, borrowed over time from different languages (Latin, German, Hungarian, French and so on).³⁵ This language purism would serve toward the effort of “approaching the ideal of Pan-Slavic [wšeslawskég] language [řeči], i.e., the language that a Slav from any tribe easily understands.” Furthermore, foreign words, Kollár argued, alienated Slavs one from another, tribe from tribe, and dialect from dialect – and this could be solved only with a linguistic “great cleansing.”³⁶

³¹ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 40.

³² *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 41.

³³ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 42.

³⁴ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 42–43.

³⁵ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 48.

³⁶ *Hronka*, Podtatranská Zábavnice, vol. 1, (1836): 51.

The idea of literary reciprocity in the South Slavic context

The idea of Slavic reciprocity and its views on the Slavic language and dialects had a profound impact on the Serbian and Croatian national developments. The Illyrian movement created by Ljudevit Gaj (1809–1872) in 1835, and the idea of “Yugoslavism” that arose as a reaction to it, both had different perceptions of South Slavic cultural and literary unity. Ljudevit Gaj gained prominence in the Slavic scholarly circles with his *Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanija* [A Short Outline of Croatian-Slavonian Grammar] published in 1830 in Buda. In it, he proposed a reform of the Latin orthography used in the Kingdom of Croatia and Slavonia.³⁷ Also, this work accepted the Shtokavian dialect, instead of the Kajkavian, which was used (and still is) in Zagreb and its surrounding area.³⁸ *Kratka osnova* was the igniting spark for the movement which gradually rose around Gaj in the following years, and which became the basis of the future Illyrian movement.³⁹ Ljudevit Gaj developed his ideas of Slavic unity after he came to Pest-Buda to study at the Faculty of Law. There, he met and befriended Ján Kollár, who became his tutor. The idea of Slavic literary cooperation greatly influenced the views of the young student. Kollár, who was a Slovak, accepted and wrote in biblical Czech, which he saw as a basis for the common literary language of Czechs and Slovaks.⁴⁰ Thus, Gaj also looked for a common name which would encompass all the South Slavs who lived in the Habsburg Monarchy and spoke in similar dialects.⁴¹

This was the time of ongoing debates about language and the political nation in the Kingdom of Hungary, which started in the late eighteenth century. In 1827, the Hungarian Diet made it obligatory for all Croatian academic institutions to teach the Hungarian language to everyone, including non-Hungarians, who were the majority in the kingdoms of Croatia and Slavonia.⁴² However, in 1832 during his speech at the Hungarian Diet, Count Janko Drašković (1770–1856) used the Shtokavian form of the language he called *naški* [our

³⁷ Nikša STANČIĆ, “Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine” [Orthography and ideology: The Croatian people, Croatian language and the Croatian Latin of Ljudevit Gaj in 1830 and 1835], in *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za književnost* 492 (2005): 261–262.

³⁸ Introducing the Shtokavian dialect, used predominantly by Serbs, instead of Kajkavian or Chakavian in the Illyrian and Croatian works ultimately led to unity between the Croats and the Serbs in the literary language, which was crowned by the Vienna Literary Agreement in 1852. Until then, Kajkavian was seen by Jernej Kopitar and Vuk St. Karadžić as a mainly Slovenian dialect that included some Kajkavian-speaking Croats, and Shtokavian was perceived as Serbian, which included Shtokavian-speaking Croats. See Marcela BEDNÁROVÁ, *Symboly a Myty Chorvatskeho Narodneho Hnutia: Fenomen Ilyrizmu* [Symbols and Myths of the Croatian National Movement: The Phenomenon of Illyrism] (Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied, 2012), 27.

³⁹ Maria Rita LETO, “Danica ilirska i pitanje hrvatskog književnog jezika,” [The Illyrian Danica and the question of the Croatian literary language] in *Slavica tergestina* 11/12 (2004): 164–165.

⁴⁰ This language was called by a variety of names by its contemporaries: “Czech,” “Slavo-Bohemian,” “Bibličtina,” “Biblical Slovak,” “Czechoslovak.” See KAMUSELLA, *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*, 533.

⁴¹ CONNELLY, *From Peoples into Nations*, 116–117.

⁴² Michal KOPEČEK and Balázs TRENCSENYI, eds., *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945); Texts and Commentaries, vol. 2* (Budapest: Central European University Press, 2007), 340–341.

language]. This act hid a political agenda, with Drašković trying to portray all the people who used the same language as him as belonging to one nation. In addition to the *Slavo-Croats*, as he referred to them, the vast majority of the inhabitants of Slavonia, Bosnia, Montenegro, and the Military Frontier used it as well. Furthermore, he called for Dalmatia and even Bosnia and Slovenia to politically “rejoin” their cradle, which in his eyes was the Kingdom of Croatia and Slavonia.⁴³

Drašković’s political speech fitted perfectly with the ideas of Gaj, and they became the leading figures of the movement which tried to gather all the South Slavs living in the Monarchy under a single name. Ljudevit Gaj obtained a royal privilege to publish a political periodical, *Novine Horvatske* [The Croatian Newspaper], in 1834 in Zagreb, with a literary supplement called *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* [The Croatian, Slavonian, and Dalmatian Morning Star].⁴⁴ In order to attract the other South Slavs, particularly the Serbs, Gaj needed to “find” their common name.⁴⁵ Later, in 1835, he chose “Illyrian”, and renamed his papers to *Danica Ilirska* [The Illyrian Morning Star], thus opting for a name of the ancient population which lived in the western part of the Balkan Peninsula in antiquity.⁴⁶ While reading Gaj’s 1834 *Announcement* for his upcoming newspapers and literary magazine, a researcher will notice how tangled and underdeveloped the Croatian author’s national and supra-national notions still were. By connecting them with the political aspirations of the Croatian and Slavonian Sabor⁴⁷ for unification with Austrian Dalmatia and other Slav-dominated parts of the Habsburg Monarchy, Gaj introduced these notions into the contemporary political narrative. He mentioned both “Slavic nation of the Southern parts” and “Illyrians,” both designating a larger group of people in which Croatians also had their place as a separate entity, and he declared what his publications’ scope of interest would be: “In short, everything about the Croats and their Illyrian brothers, from the ancient to the current state of all Slavic people, that is worth studying and knowing.”⁴⁸

During the years of Gaj’s proclamations and the emergence of the Illyrian movement, the Serbian press from Pest-Buda did not have an immediate reaction. One of the reasons might be the temporary ban of the Serbian cultural society Matica Srpska by the censorial authorities in the period 1835–1836, along with its literary magazine *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle].⁴⁹ Also, the periodical *Serbski narodni List* [The Serbian National Papers], owned by Teodor Pavlović (1804–1854), who was also the editor of Matica’s periodical *Serbski Letopis* at this time, was not published in 1836 due to supposed financial reasons. However, from 1837 onwards, in the main Serbian publications from Pest-Buda, there was a visible discontent towards the name chosen for the South Slavs by the Zagreb-based movement. The two most prominent figures who emerged with their criticisms in the late

⁴³ KOPEČEK and TRENCSENYI, *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe*, 344–345.

⁴⁴ KOPEČEK and TRENCSENYI, *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe*, 231.

⁴⁵ CONNELLY, *From Peoples into Nations*, 11.

⁴⁶ KOPEČEK and TRENCSENYI, *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe*, 234.

⁴⁷ This was the Croatian feudal assembly, similar to the Hungarian Diet.

⁴⁸ Cited per KOPEČEK and TRENCSENYI, *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe*, 235.

⁴⁹ For an overview of the censorship episode, see Živan MILISAVAC, *Istorija Matice Srpske I Deo 1826–1864* [History of Matica Srpska Part I 1826–1864] (Novi Sad: Matica srpska, 1986), 284–294.

1830s were Teodor Pavlović, aforementioned editor of several important Serbian publications, and Jovan Subotić (1817–1886), a young writer and poet who later became the next editor of the periodical *Serbski Letopis* (1841–1851).

In his commentary, casually made in a few footnotes to one article, Pavlović directly asked his readership what the “Illyrian language” was, while at the same time acknowledging the necessity for a literary cooperation between all the Slavic peoples. He saw it as essential to the progress of the “Yugo-Slavs,” as he called them, who were of the same blood, language, and roots, but with different orthographies.⁵⁰ However, among all the South Slavs, according to Pavlović, no one had done more to further the language and literary progress than the Serbs had, especially with their *Serbski Letopis*. He argued that the term “Illyrian,” as a common name for the people and their language, would never be accepted in the Kingdom of Hungary, the Principality of Serbia, Bosnia, Montenegro, Herzegovina, Slavonia, Dalmatia, and Croatia, where “people of our kin lived.” This people’s name was the Serbs, in accordance with their language and origin, and they only differed among themselves by their regional and territorial names, like Bosniaks, Montenegrins, and Slavonians, among others.⁵¹ He recognized that the Serbs of the Roman Catholic faith living in Bosnia, Slavonia, Dalmatia, Croatia, and parts of Southern Hungary “do not want to call themselves Serbs, though they speak the Serbian language, and yet they admit their Serbian origin and descentance, and their desire for unity and harmony in the literature!”⁵²

The Serbian editor stated that “Illyr is not our word, but a foreign one,” used in Latin for the Serbs and Croats who lived in the former Roman province of Illyricum. Again, he stated how “we have called ourselves Serbs in our language since the beginning” and how certain foreign authors sometimes used regional names for them, like Slavonians or Dalmatians. Furthermore, Pavlović drew parallels with the current situation as well, where those living in the Austrian crown land of the Kingdom of Illyria might have called themselves “Illyrian.” However, there was no chance for all the South Slavs to unite under this name, as it was artificial:

The name Illyr could never take root in the hearts of Serbs and Croats. Ask (excluding more recent writers) a Serb and a Croat living in Dalmatia, Slavonia, Montenegro, Bosnia, Herzegovina, and Hungary, or from anywhere, and no one will ever say that he is an Illyrian. Therefore, it would be possible for us to, with and through writings, insert [the name] Illyrian into the heads of the people, but it will never settle in their hearts; the reason is that [the phrase] the Illyrian language is not present in our language or the Croatian language, nor is the word Illyr, and the Illyrian origin of Slavs is not present anywhere in the world, and it never has been.⁵³

This side commentary made in the 1837 issue of *Serbski Letopis* was later reprinted in the 1839 issue of *Serbski Narodni List*. Being an editor of both printed publications at the time, Pavlović decided to make his initial remarks more visible and accessible to his readers.

⁵⁰ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 41 (1837): 28.

⁵¹ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 41 (1837): 29.

⁵² *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 41 (1837): 29–30.

⁵³ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 41 (1837): 30.

However, in this new article titled *Ime Roda* [The Name of the People], he expanded on his initial thoughts about the issue. Pavlović reminded his Serbian readers about their "true" origin, passed down through generations. Their Serbian name was under pressure by certain Croats who "wish to forcefully change our faith by imposing the foreign Illyrian name."⁵⁴ He repeated the claim that the name "Illyrian" was not rooted in the hearts of the people, and that, aside from a few Serbs who succumbed to the pressure,⁵⁵ most of them resisted, in spite of the constant pressure from Zagreb and *Danica Ilirska*. Teodor Pavlović went as far as to state the following:

Whoever steals our language from us, both they and we consider each other as a blood enemy, because without language we barely stay alive: He who exterminates our name strikes for the head and erases us from the list of nations forever; is that, therefore, a friend? Is that a brother? The desire is, I think, for all the South Slavs to take one name. This is all well and good, and undoubtedly useful for all those Slavs. [...] but it is not possible to destroy one's personal name, and just take the general one.⁵⁶

Teodor Pavlović ends this text with a plea to his "brothers" to let go of their intentions to "Illyrize" others, which will only produce the opposite effect. Instead of a union between the people of the "same tribe," there will only be strife and disharmony. He continued thus:

Everybody cherishes their own the most; therefore, to each their own, that is a right and a necessity: let us each call ourselves by our birth name; Carniolans [Slovenians] should be Carniolans, Croats should also be Croats, and Serbs should be Serbs individually, but when we are referring to all of them together, let us call ourselves as we are naturally called and as we must be called: the closest, one-tribed, and dearest brothers Yugoslavs, Yugoslav.⁵⁷

Jovan Subotić, in his text titled *Neke misli o sojuzu Književnom Slavena na jugu i toga sojuza imenu* [Some thoughts about the literary union of Slavs in the South and its name], which appeared in *Serbski Letopis* in 1839, systematically presented his arguments against the name "Illyrian". Subotić was asking why "Illyrian" had suddenly become a designation for all the South Slavs, both from the past and the present. He argued that "the name 'Illyr' has only now started to be introduced, but the name "Yugo-Slav" is as old as the presence of the Slavs in the South." Here, he meant that the Slavic common name was "natural" and "ancient," as opposed to the artificial one proposed by the Illyrian movement.⁵⁸ Were they, as Subotić noted, members of the people living in the Kingdom of Illyria, which was an Austrian crown land in his time? Or were they members of the people recognized

⁵⁴ *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1839): 172.

⁵⁵ Pavlović is referring here to the magazine *Bačka Vila* [The Bačka Fairy] and its editor Petar Jovanović, who openly promoted the Illyrian idea in his publication, and even called himself "an Illyr-Serb from Bačka." Pavlović referred to Jovanović as a "killer of the Serbian name." See Vasilije Đ. KRESTIĆ, *Istorija Srpske štampe u Ugarskoj: 1791–1914* [History of the Serbian Press in Hungary: 1791/1914] (Novi Sad: Matica srpska, 1980), 47.

⁵⁶ Pavlović here identified Serbian as a "personal name" and Illyrian as a "general" one. See *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1839): 172.

⁵⁷ *Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1839): 174.

⁵⁸ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 96–7.

diplomatically as *natio Illyrica*, who were in fact Orthodox Christian Serbs living in the Austrian Empire?⁵⁹ Could they also represent all the various peoples living in the territories which were once a part of the ancient Roman province of Illyricum? Jovan Subotić clearly showed the limitations of the usage of a name which had varying historical, territorial, and political connotations, aside from the fact that as such it was unknown to the broader population.⁶⁰

Subotić was perplexed by the Illyrian movement’s idea that all the South Slavs would just accept the name they chose as a general one, without any objections. For him, the name “Yugo-Slav” was superior to “Illyrian”.⁶¹ If the latter was to be accepted, it would lead to the disappearance of the “national names” of the Serbs, Croats, Bulgarians, and other South Slavs. This would not be the case if the “natural” name, that of “Yugo-Slav,” was accepted.⁶² However, when it came to the name of the literary union of the South Slavs, Subotić’s argument was more nuanced. He argued that any literary union should bear the name of the language in which it writes. Immediately, this removed the “Illyrian” option from the discussion, as there was no existing language with such a name, and any other suggestion was perceived as laughable by the Serbian author.⁶³ Continuing, Subotić wrote: “But that union does not need any foreign name; it already has its natural, own name: the name of the main language, the name of the people which speak the main language, whose members are all the other smaller nations who speak with this and that dialect.”⁶⁴ That main language and main nation was Serbian. Relying on the equation of the Shtokavian dialect with Serbian, Subotić saw all the other accents and dialects as parts of the broader language. He concluded that “All these dialects can produce one literature, which would be the literature of the Serbian language. The unity of those various peoples would be named after the people which speak their main language, ‘Serbian.’”⁶⁵ Pushing this argument further, Subotić argued:

The Croats used to have the same alphabet as we did, and in the composition of the language, where are they different from us? This becomes clearer because Croats changed their language on the basis of the [writings] of wise Gaj and, having the nature of the language in their minds, went so far [with their changes] that if Croatian Danica was written with the Cyrillic alphabet, no one would recognize that it was not written in genuine Serbian. If the books written in one language belong to one literature, then Croatian books would eventually enter into Serbian literature.⁶⁶

The term “Illyrian” initially had different meaning for Kollár and Šafárik, designating most often Serbs and the Serbian people as a whole. Peter Podolan noted that Jernej

⁵⁹ Subotić was referring here to the term used by the Habsburg authorities in official documents related to the period of Serbian migrations to the north and settlement within the Habsburg Empire in the Early Modern period.

⁶⁰ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 98–99.

⁶¹ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 103.

⁶² *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 111–112.

⁶³ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 112–113.

⁶⁴ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 114.

⁶⁵ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 114.

⁶⁶ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 116.

Kopitar, Pavel J. Šafárik, and Ján Kollár all understood the term in this way.⁶⁷ In Kollár’s case, this was evident in his German edition of his discourse on Slavic reciprocity, where in one part he clearly equated “Serbian” with “Illyrian.”⁶⁸ Šafárik, however, noted how ambiguous the term was in his earlier writings. In his *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* [History of the Slavic Language and Literature in All Dialects], published in Buda in 1826, he noted that “Illyrian” could refer to Slavonians, Serbs, Slavo-Serbs, or all the Slavs in the South. He even claimed that it was not possible to find any sensible use of the “Illyrian” name, which was variously used and misused, thus losing any particular meaning, leading him to prefer to avoid it in general.⁶⁹ This section of the text was translated to Serbian and published in the magazine *Serbski letopis* in 1825 (before the German version was published in 1826), which made Šafárik’s views about this issue known to the Serbian readership.⁷⁰ Therefore, when in the following years Šafárik changed his mind, as in his *Slowanské starožitosti* (1837) and *Slowanský národopis* (1842), where he would completely accept the name “Illyrian” for the South Slavs and their common literary language, this was seen as a betrayal by the Serbian side. Jovan Subotić wrote that Šafárik “had spoken completely differently” about these issues only a few years before, but that now he had “suddenly, and without any cause given, changed his opinion, and betrayed himself.”⁷¹

It is important to emphasize that Subotić wrote his entire argument about naming the literary unity among the South Slavs because he wanted to fit it into Kollár’s idea of literary reciprocity. He wrote: “I am also a Slav, and I am also excited for the unity of the Slavs in the South” and that he “always thought that [...] the Slavs in the South could also make a literary union without the name Illyr, as well as along with it.” Therefore, he rejected the idea that only one designation, that of “Illyrian,” would be possible, and he criticized anyone who fervently defended that name and those who thought that “whoever opposes the name ‘Illyrian’, opposes the Goddess Slava.”⁷² Therefore, we can conclude here that Subotić, like Pavlović before him, proposed various alternatives (“Yugo-Slav,” “Serbian”) for the name of the literary language of the South Slavs, and rejected “Illyrian.” Still, they made those arguments in order to align themselves as close as possible to Kollár’s idea of Slavic literary reciprocity, without rejecting its true meaning or purpose.

⁶⁷ PODOLAN, “Croatian Elements in the Life and Work of Ján Kollár,” 44.

⁶⁸ I am referring to a part of the text where he suggested that a Russian, a Pole, or a Czech would not only be referred to by those names, but also as a Slavo-Russian, a Slavo-Pole, and a Slavo-Czech. Here, Kollár mentioned that “der Serbe oder Illyrier sei nicht bloss ein Serbe, sondern ein Slawo-Serb,” clearly equating “Serbian” with “Illyrian.” See KOLLÁR, *Ueber die literarische Wechselseitigkeit*, 130–131.

⁶⁹ Paul Joseph SCHAFFARIK, *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* [History of the Slavic language and Literature in All Dialects] (Ofen: Kon. Ung. Universitäts-Schriften, 1826), 23.

⁷⁰ *Serbskij Letopis* [The Serbian Chronicle] 1 (1825): 56.

⁷¹ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 99.

⁷² *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 102.

The notion of “Slavic antiquity” and its adaptations in the Serbian context

Another key point of the Pan-Slavic influence on Serbian national development was the notion of the “ancient past.” Here, the work of Pavel Jozef Šafárik is the most well-known and influential. In his 1828 book *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* [On the Origin of the Slavs According to Lorenz Surowiecki], he systematically approached the question of “Slavic antiquity” for the first time. Initially meant to be a commentary on the book of another Slavist, Polish historian and economist Wawrzyniec Surowiecki (1769–1827), the book developed into an original work with Šafárik’s unique remarks.⁷³ He was more explicit about the goal of his research on the antiquity of the Slavs in his article called *Myšlenky o starobylosti Slowanq w Europě* [An opinion about the ancientness of the Slavs in Europe], which appeared in *Časopis Českého Museum* in 1834. There, he wrote: “The purpose of this public observation is thus: to prove that the origin of the Slavs should be sought in the surroundings of the European peoples, and not that of the Asian ones, least of all in the areas of the Scythians or Mongolians, to whom we were kindheartedly added by some of our neighbors.”⁷⁴ In essence, his arguments could be summed up as follows: Slavs were living in Europe, alongside other European peoples, long before the invasions of the “Asiatic hordes” in late antiquity; moreover, they were living in their current homeland before the arrival of the Germans or Hungarians. His best-known work and a culmination of this line of research of his was *Slovanské Starožitnosti*, published in Prague in 1837.⁷⁵

As a professor and director of the Serbian Gymnasium in Novi Sad (1819–1833), Šafárik was well connected with the Serbian cultural circles. One of his colleagues, Georgije Magarašević (1793–1830), established, with his help, first the periodical *Serbian Chronicle* in 1824, then the society Matica Srpska two years later. Šafárik’s works and translations appeared from the very first issue of *Serbski Letopis*. Furthermore, the work *Über die Abkunft der Slawen* was translated into Serbian when it was subsequently published in the Pest-based periodical, in all the issues from 1829.⁷⁶ Šafárik’s article about the ancientness of the Slavs in Europe, from *Časopis Českého Museum*, was translated into Serbian in 1834.⁷⁷ Lastly, excerpts of his *Slovanské Starožitnosti* were translated and published in issues of the *Serbian Chronicle* in 1839 and 1841.⁷⁸

In the Serbian context, there were several attempts to write about Serbian antiquity, inspired by the works of Šafárik and other Slavists. One of the most influential ideas was that all the Slavs were once called Serbs, and that this could be proven by linguistical analysis of

⁷³ For more information on Surowiecki, see Aleksander GELLA, “Wawrzyniec Surowiecki: Polish Pioneer in Anthropological Studies,” *Current Anthropology* 11, no. 1 (1970): 59–60.

⁷⁴ These “neighbors” being contemporary German historians whom Šafárik cites. See *Časopis českého Museum* [The Magazine of the Czech Museum], vol. 1 (1834): 25.

⁷⁵ Pawel Josef ŠAFÁŘIK, *Slovanské Starožitnosti* (W Praze: Tiskem Jana Spurného, 1837).

⁷⁶ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 16 (1829): 5–34; *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 17 (1829): 21–50; *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 18 (1829): 33–60; *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 19 (1829): 11–32.

⁷⁷ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 38 (1834): 1–50.

⁷⁸ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 46 (1839): 1–15; *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 55 (1841): 1–14.

sources from antiquity, such as the writings of Procopius. This was initially proposed by Josef Dobrovský (1753–1829), who was a renowned Slavist of his time, in his *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris* (1822), and accepted by Šafárik in his *Über die Abkunft der Slawen* in 1828.⁷⁹ Ján Kollár argued against this theory in his *Rozprawy o gmenách počatkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* [Discussions about the Origin and Ancientness of Names of the Slavic Nation and Its Tribes], published in Buda in 1830, stating that the names Serb and Slav were both old, but that there is no reason to believe that the latter became the new common name, replacing the former.⁸⁰ Translated excerpts from this book of Kollár’s, with a focus on the parts regarding the origin of the names Serb and Slav, appeared in a series of articles in *Serbski Letopis*, in issues from 1831 and 1832. They were translated by Pavle Stamatović (1805–1864), who was an editor of this Serbian magazine at the time.⁸¹

One of the first original contributions to the topic of the Serbian antiquity was *Sveslavije ili panteon. Sv. 1* [Pan-Slavism or Pantheon, Vol. 1], written by Jevto Popović in Trieste, and published by Josif Milovuk in Buda, in 1831. In this text, designed as an introduction to the biography of the medieval Serbian emperor Stefan Uroš IV Dušan (1306–1355), Popović tried to add his contribution to the issue of the most ancient origin of the Slavs. He mentioned the works of Surowiecki and Šafárik, whom he appreciated as those who had done so much in this field. However, he argued that neither had “dared to dig for the sources of the origin of the Slavs in their primordially from the ancient fog,” at least not as deeply as he intended to. Popović, through astonishing mental and linguistic gymnastics, tried to prove that the ancient Phoenicians, Paeonians, and Slavs were one and the same. According to his theory, the Serbs were just a Balkanian branch of this ancient people, but Popović did not argue that they predated all the peoples he mentioned, nor the Slavs themselves.⁸²

Pavle Stamatović, who was a Serbian Orthodox priest and a prominent cultural worker operating mainly in Buda and Szeged, took the argument about Slavic and Serbian ancientness even further. In his own periodical, *Serbska pčela* [The Serbian Bee], he published an article called *Serblji, starodrevni žitelji Evropejski, i najstariji sedeoci u Mađarskoj* [The Serbs, ancient inhabitants of Europe, and the oldest dwellers of Hungary].

⁷⁹ When discussing why Procopius used the name “Sporoi” for the ancestors of the Slavs and the Antes, Šafárik writes: War sie bei den Slowenen, wie kamen diese dazu, sich selbst mit einem griechischen Namen zu belegen? Das Wahre, dass der Name Spori durch Prokop aus dem Worte Srb, Srbi ge drechselt worden, und dass Srb, noch heutzutage als Specialname zweier entfernter, verschiedenen Sprachordnungen angehörender Stämme vorhanden, ehemals ein eben so allgeineiner einheimischer Völckernamen der Slowenen, wie im Deutschen Wenden, Winden, war, hat schon Dobrowský angedeutet, und jede spätere Prüfung wird nothwendig darauf zurückkommen müssen. See Paul Joseph SCHAFFARIK, *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* [On the Origin of Slavs According to Lorenz Surowiecki] (Ofen: Kon. Ung. Universitats-Schriften, 1828), 65.

⁸⁰ Ján KOLLÁR, *Rozprawy o gmenách počatkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* [Discussions about the Origin and Ancientness of Names of the Slavic Nation and Its Tribes] (W Budjné: W Král. Universické Tiskárně, 1830), 150–151.

⁸¹ For the specific translation of Kollár’s rejection of the theory of the Serbian origin of all the Slavs, see *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 28 (1832): 23.

⁸² Jevto POPOVIĆ, *Sveslavije ili Panteon. Sv. 1* [Pan-Slavism or Pantheon, Vol. 1] (Budim: Pečatnja Univerziteta Peštanskog, 1831), iv–xx.

Essentially, he adopted Dobrovský’s proposal, arguing that all the Slavs were once called Serbs. Starting his analysis from the Biblical flood, he continued with equating the Serbs with the Vends, Medians, Scythians, Sarmatians, and Slavs.⁸³ The purpose of this article was to prove the presence of the Serbs in the Kingdom of Hungary since the most ancient times, and that they had arrived there long before the times of the kings Sigismund I (1387–1437) and Matthias I (1458–1490). The writer also subsumed the rest of the Slavs into the “large Serbian people,” thus incorporating the histories of the Slovaks and Czechs. Stamatović, after presenting his arguments to the reader, hoped that they would “be easily convinced that the Serbs are the oldest inhabitants, and that the Hungarians are newcomers to the land later named ‘Hungary.’”⁸⁴ He concluded the article thus: “From all of the aforementioned an irrevocable historical truth is born [...] that the Serbs were the oldest inhabitants of Hungary, and that they deserve the most basic respect and acknowledgment from all the other newly arrived peoples.”⁸⁵ This echoed similar words of Šafárik, who feared that “the Slavs again in the nineteenth century are experiencing the same old and horrible acts which occurred during the time of Heinrich the Fowler, Albrecht the Bear, Álmos, Árpád, Zoltán, and others.”⁸⁶ Thus, the arguments about the ancient history of the Slavs and the Serbs came full circle, ending in the present from which they were written. The 1830s and 1840s was a period when the Hungarian political elites used “the chimera of Pan-Slavism,” as Laszló Kontler phrases it, as a scarecrow, to crack down on the Slavic national movements on the territory of the Kingdom of Hungary. They created a concept of a political nation which guaranteed on paper individual liberties for all. In reality, it promoted Magyarization and the adoption of Hungarian as the only political language in the Kingdom of Hungary. As a consequence, this added even more fuel to the fire of the rising national movements among the ethnic minorities living there.⁸⁷

Further proof of the importance of the “antiquity” argument was its inclusion in the discussion about the name for the literary union of the South Slavs. In his previously discussed article, Jovan Subotić focused on Count Janko Drašković and his writings about this topic.⁸⁸ What Subotić keenly noticed, unlike his counterparts from the Illyrian movement, was that there was no hard evidence of Slavs being autochthonous in the Balkans in antiquity, as the people connected to the Zagreb-based movement claimed. Furthermore, he argued that historians’ various views on the matter differed in such ways that “it will never be known who was right.” He also uses the term “historical certainty,” which meant that there should be enough sources and evidence from which researchers could extract

⁸³ *Serbska Pčela* [The Serbian Bee], vol. 1 (1833): 63–89.

⁸⁴ *Serbska Pčela* [The Serbian Bee], vol. 1 (1833): 87.

⁸⁵ *Serbska Pčela* [The Serbian Bee], vol. 1 (1833): 89.

⁸⁶ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 1 (1825): 66.

⁸⁷ Laszló KONTLER, *A History of Hungary* (Budapest: Atlantisz, 2009), 251–254. For an overview of the Hungarian reaction to the threat of Pan-Slavism, see Judit PÁL, “‘In the Grasp of the Pan-Slavic Octopus’: Hungarian Nation Building in the Shadow of Pan-Slavism until the 1848 Revolution,” *Nationalism and Ethnic Politics* 28, no. 1 (2021): 40–52.

⁸⁸ See Janko DRAŠKOVIĆ, *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes* [A word to generous Illyrian daughters about the older history and the latest literary regeneration of their homeland] (Agram: Druck der k.p. ilir. Nat. Typographie von Dr. Ljudevit Gaj, 1838).

information and reconstruct the past.⁸⁹ This view was in stark contrast not only to the views of the Illyrian movement, but to those of “Slavic antiquity” as well. The following words summed up Subotić’s attitude:

We do not know when those Slavs who lived in Illyricum Minor [Iliriku malom], came to those areas; it could easily be that that land was called Illyria even before their arrival there! We do not know that they used the name “Illyr” to refer to each other, as it could easily be that they were given that name by the Romans or other peoples.⁹⁰

Jovan Subotić even tried to argue that, even if it was true that, at some point in the past, there was a Slavic people named the Illyrians, there would not be any reason to take that name for all the South Slavs in modern times. In his view, that name disappeared with the passage of time, as did the names of the Alans, Goths, Vandals, and others like them.⁹¹

Concluding remarks

The aim of this paper was to analyze how the Pan-Slavism of the first half of the nineteenth century influenced the Serbian national movement. To this aim, following the methodology of Joep Leerssen, I chose two different cultural fields, those of language and discourse, and tried to present how they were perceived by some of the most prominent Pan-Slavic figures of this era. Then, I continued to analyze the translation and transformation of these fields in the context of the Serbian national movement, which was dominated by the Pest-Buda Serbs and their cultural production in this period.

First, the idea of a common Slavic language divided into four main dialects, as envisioned by Kollár, assumed that these different (and yet similar) linguistic branches would develop until a point when their own internal evolutions would bring them closer to an “ideal” of the common Slavic language. In the South Slavic context, there was a disagreement about the name of this dialect and its common future literature. The Zagreb-based movement, led by Ljudevit Gaj, imagined this common name to be “Illyrian,” which was rejected by the Pest-based Serbs, mainly by Teodor Pavlović and Jovan Subotić. This rejection of Gaj’s idea led to two different things. One was the rise of “Yugoslavism,” which ultimately prevailed as the name for South Slavic unity. The other was the notion that, because the main dialect of the South Slavs was Shtokavian, the entire literary union and language could (or should) be named “Serbian.” These different notions would continue well into the following centuries, and they were a direct consequence of Kollár’s ideas of Slavic literary cooperation.

Second, I approached the idea of “Slavic antiquity” as a part of Leerssen’s cultural field of discourse. In essence, Pan-Slavists of this time argued that Slavs were not only living in their homelands prior to the Great Migrations of late antiquity, but that they predated Germans and Hungarians there. This argument had a political connotation, due to the reality of the decades prior to 1848. In the Serbian context, there were attempts to either equate

---

⁸⁹ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 104–105.

⁹⁰ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 105.

⁹¹ *Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839): 107.

the Serbs with ancient peoples, in order to emulate the theories proposed by Šafárik and others, or to show that the Serbs were, in fact, the oldest European population. The latter argument was used by Pavle Stamatović to show that the Serbs had lived in the Kingdom of Hungary long before the Hungarians came there, and that they deserved “respect” because of it.

In conclusion, further research would be appreciated on not only the two cultural fields I chose for this study, but also on the remaining ones. Moreover, a comparative approach, juxtaposing the different translations and adaptations of the main Pan-Slavic ideas among the different Slavic peoples, would lead to a more extensive study on these topics.

Literatúra

Secondary literature

- BEDNÁROVÁ, Marcela. *Symboly a Myty Chorvatskeho Narodneho Hnutia: Fenomen Ilyrizmu* [Symbols and Myths of the Croatian National Movement: The Phenomenon of Illyrism]. Bratislava: VEDA, Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2012.
- BEREND T. Iván. *History Derailed: Central and Eastern Europe in the Long Nineteenth Century*. Berkeley: University of California Press, 2003.
- CONNELLY, John. *From Peoples into Nations: A History of Eastern Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2020.
- GAVRILOVIĆ, Slavko. *Srbi u Habzburškoj Monarhiji (1792–1848)* [Serbs in the Habsburg Monarchy 1792–1848]. Novi Sad: Matica Srpska, 1994.
- GELLA, Aleksander. “Wawrzyniec Surowiecki: Polish Pioneer in Anthropological Studies.” *Current Anthropology* 11, no. 1 (1970): 59–60. <https://doi.org/10.1086/201094>.
- GOMBOCZ, István. “The Reception of Herder in Central Europe: Idealization and Exaggeration.” *Seminar: A Journal of Germanic Studies* 33, no. 2 (1997): 107–18. <https://doi.org/10.3138/sem.v33.2.107>.
- HROCH, Miroslav. *Social Preconditions of National Revival in Europe: A Comparative Analysis of the Social Composition of Patriotic Groups among the Smaller European Nations*. Translated by Ben Fowkes. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- HROCH, Miroslav. *European Nations: Explaining Their Formation*. Translated by Karolina Graham. London: Verso, 2015.
- KAMUSELLA, Tomasz. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2012.
- KOHN, Hans. *Pan-Slavism: Its History and Ideology*. New York: Vintage Books, 1960.
- KONTLER László. *A History of Hungary*. Budapest: Atlantisz, 2016.
- KOPEČEK, Michal, and TRENCSENYI Balázs, eds. *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1770–1945); Texts and Commentaries*. 2. Vol. 2. Budapest: Central European University Press, 2007.
- KRESTIĆ, Vasilije Đ. *Istorija Srpske štampe u Ugarskoj: 1791–1914* [History of the Serbian press in Hungary: 1791/1914]. Novi Sad: Matica srpska, 1980.

- LEERSSEN, Joep. “Nationalism and the Cultivation of Culture.” *Nations and Nationalism* 12, no. 4 (2006): 559–78. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8129.2006.00253.x>.
- LETO, Maria Rita. “Danica ilirska i pitanje hrvatskog književnog jezika,” [The Illyrian Danica and the question of the Croatian literary language]. *Slavica tergestina* 11/12 (2004): 163–188.
- MAXWELL, Alexander. “Effacing Panslavism: Linguistic Classification and Historiographic Misrepresentation.” *Nationalities Papers* 46, no. 4 (2018): 633–53. <https://doi.org/10.1080/00905992.2017.1374360>.
- MILISAVAC Živan. *Istorija Matice Srpske I Deo 1826–1864* [History of Matica Srpska Part I 1826–1864]. Novi Sad: Matica srpska, 1986.
- PÁL, Judit. “In the Grasp of the Pan-Slavic Octopus’*: Hungarian Nation Building in the Shadow of Pan-Slavism until the 1848 Revolution.” *Nationalism and Ethnic Politics* 28, no. 1 (2021): 40–52. <https://doi.org/10.1080/13537113.2021.2004764>.
- PODOLAN, Peter. “Croatian Elements in the Life and Work of Ján Kollár.” In *Croatia and Slovakia: Historical Parallels and Connections (from 1780 to the Present Day)*, edited by Holjevac Željko et al, 32–46. Zagreb: University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Science, 2017.
- PRAŽÁK, Albert. “The Slovak Sources of Kollár’s Pan-Slavism.” *The Slavonic and East European Review*, Vol. 6, No. 18 (1928): 579–572.
- STANČIĆ, Nikša. “Grafija i ideologija: hrvatski narod, hrvatski jezik i hrvatska latinica Ljudevita Gaja 1830. i 1835. godine” [Orthography and ideology: The Croatian people, Croatian language and the Croatian Latin of Ljudevit Gaj in 1830 and 1835]. *Rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Razred za književnost* 492 (2005): 261–296.

Sources

Printed periodicals

- Časopis českého Museum* [The Magazine of the Czech Museum], vol. 1 (1834).
- Danica ilirska* [The Illyrian Morning Star] (1836).
- Serbska Pčela* [The Serbian Bee] 4 (1833).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 1 (1825).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 16 (1829).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 17 (1829).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 18 (1829).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 19 (1829).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 28 (1832).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 38 (1834).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 41 (1837).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 46 (1839).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 48 (1839).
- Serbski Letopis* [The Serbian Chronicle] 55 (1841).
- Serbski Narodni List* [The Serbian National Papers] (1835).

Serbski Narodni List [The Serbian National Papers] (1839).

Printed monographs

DRAŠKOVIĆ, Janko. Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes [A word to Illyrian generous daughters about the older history and the latest literary regeneration of their homeland]. Agram: Druck der k.p. ilir. Nat. Typographie von Dr. Ljudevit Gaj, 1838.

KOLLÁR, JÁN. *Rozprawy o gmenách počatkách i starožitnostech národu slawského a geho kmenů* [Discussions about the Origin and Ancientness of Names of the Slavic Nation and its Tribes]. W Budjné: W Král. Universické Tiskárně, 1830.

KOLLÁR, Johann. *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation* [About the literary reciprocity between the different tribes and dialects of the Slavic nation]. Pesth: Trattner-Károlyischen Schriften, 1837.

KOLLAR, Jovan. *O književnoj uzajmnosti između različni plemena i narečja slavenskoga Naroda* [About the literary reciprocity between the different tribes and dialects of the Slavic nation]. Transl. Dimitrije Teodorović. Knaž. Serb. Knjigopečatnja: Belgrade, 1845.

POPOVIĆ, Jevto. *Sveslavije ili Panteon. Sv. 1.* [Pan-Slavism or Pantheon, Vol. 1]. Budim: Pečatnja Univerziteta Peštanskog, 1831.

SCHAFFARIK, Paul Joseph. *Geschichte der slavischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* [History of the Slavic Language and Literature in All Dialects]. Ofen: Kon. Ung. Universitäts-Schriften, 1826.

SCHAFFARIK, Paul Joseph. *Über die Abkunft der Slawen nach Lorenz Surowiecki* [On the Origin of Slavs According to Lorenz Surowiecki]. Ofen: Kon. Ung. Universitäts-Schriften, 1828.

ŠAFAŘIK, Paul Joseph. *Slovanské Starožitnosti*. W Praze: Tiskem Jana Spurného, 1837.

Archive sources

Slovenská Národná Knižnica (SNK) in Martin. Literárny archív, sign. 39 E 6.

EVOLÚCIA A MORÁLKA AKO UŽITOČNÁ FIKCIA EVOLUTION AND MORALITY AS USEFUL FICTION

Stanislav Spodniak

Katedra filozofie, Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici
stano28@gmail.com; stanislav.spodniak@umb.sk

Kľúčové slová

evolučná etika, evolučná teória, etický fikcionalizmus, Richard Joyce

Key words

evolutionary ethics, evolutionary theory, moral fictionalism, Richard Joyce

Abstract: Contemporary naturalistic moral philosophers often point out that evolutionary mechanisms have influence on morality. They assume that the process of natural selection shaped our psychological predispositions, which help us to make our moral judgments. However, the process of natural selection did not create these predispositions in a way that they track independent moral truths, but so that they give us the greatest possible chance to survive in our natural and social environment. The aim of the contribution is to critically assess the moral fictionalism of Richard Joyce – a metaethical position according to which we should on the basis that morality is an evolutionary adaptation regard morality as useful fiction and for pragmatic reasons consider our moral statement as true, even though we know that they are all not true. I do not object to the conclusion of moral fictionalism, that we should for pragmatic reasons consider moral statements as true. My point however is that the relationship between evolution and our moral beliefs is not as straightforward as moral fictionalism requires.

Úvod

Súčasní naturalisticky orientovaní morálni filozofi často poukazujú na vplyv evolučných mechanizmov na naše morálne presvedčenia. Predpokladajú, že proces prírodného výberu determinoval podobu našich psychologických predispozícií, na základe ktorých morálne presvedčenia nadobúdame. Proces prírodného výberu však tieto predispozície nevytváral tak, aby sme mali tendenciu nadobúdať také morálne presvedčenia, ktoré odpovedajú nezávisle na nás daným objektívnym etickým faktom, ale tak, aby sme mali tendenciu nadobúdať také presvedčenia, ktoré nám poskytujú čo najväčšiu šancu prežiť v našom prírodnom a sociálnom prostredí.¹

Austrálsky filozof Richard Joyce na základe uvedených naturalistických východísk dospieva k záveru, že morálka² je evolučne podmienenou adaptáciou, ktorá napomáha k tomu, aby sme dokázali s ostatnými členmi spoločnosti spolunažívať a vzájomne k tomu, aby sme dokázali s ostatnými členmi spoločnosti spolunažívať a vzájomne

¹ Takéto stanovisko prezentuje napríklad STREET, Sharon: A Darwinian Dilemma for Realist Theories of Value. In: *Philosophical Studies*. tom. 127, vol. 1, 2006, s. 121. DOI: 10.1007/s11098-005-1726-6

² Podobne ako Joyce, aj ja pod morálkou v tomto texte rozumiem súbor našich presvedčení, ktoré vypovedajú o tom, čo považujeme z morálneho hľadiska za správne alebo nesprávne, pričom považovať niečo z morálneho hľadiska za správne, v tomto kontexte pre mňa znamená, byť presvedčení o tom, že by sme mali určitým spôsobom konať bez ohľadu na naše vlastné záujmy alebo osobné preferencie. Tieto presvedčenia, samozrejme, často zdieľame s ostatnými členmi kultúrneho spoločenstva, do ktorého patríme.

kooperovať, pričom však vo svete neexistuje nič, čo by nám prikazovalo morálne konať.³ Podľa Joycea „prírodný výber spôsobil, že máme tendenciu pripisovať veciam vo svete hodnoty, ktorými nedisponujú a predpokladať, že na nás kladú požiadavky, ktoré nekladú“.⁴ Joyce predpokladá, že sú všetky naše morálne tvrdenia nepravdivé, pretože podľa neho neexistuje nič, čo by ich pravdivými mohlo robiť.⁵ Nenavrhuje však, aby sme sa z tohto dôvodu vzdali vytvárania morálnych tvrdení. V rámci svojej pozície etického fikcionalizmu navrhuje považovať morálku za užitočnú fikciu a z pragmatických dôvodov pristupovať k morálnym tvrdeniam ako k pravdivým, hoci vieme, že pravdivými nie sú.⁶

V príspevku chcem poukázať na rozpor, ktorý sa podľa môjho názoru v Joyceovom etickom fikcionalizme nachádza. Daný rozpor spočíva v predpokladanom vzťahu medzi evolúciou a našimi morálnymi presvedčeniami. Joyce predpokladá, že evolúcia vysvetľuje, prečo vôbec niečím takým ako morálne presvedčenia disponujeme. No zároveň Joyce v rámci svojej pozície etického fikcionalizmu navrhuje pristupovať k našim morálnym presvedčeniam ako k pravdivým, hoci pravdivé nie sú, lebo podľa neho nemajú existovať žiadne objektívne existujúce etické fakty, ktoré by ich mohli robiť pravdivými. Tento návrh však implikuje, že je v našich schopnostiach sa rozhodnúť, aké (ak vôbec nejaké) morálne presvedčenia budeme zastávať. Ak sa v tomto bode nemýlim, tak možno predpokladať, že to, či vôbec niečím takým, ako morálne presvedčenia disponujeme, nezávisí ani tak od evolučných procesov, ale od našich vlastných rozhodnutí.

Avšak skôr, ako sa k tomuto rozporu dostanem, pokúsím sa stručne odpovedať na otázku, prečo evolúcia podľa mnohých autorov ponúka adekvátne vysvetlenie toho, prečo vôbec niečo také ako morálka existuje.

Stručne o evolučnom základe morálky

Azda najrozšírenejším mýtom o evolúcii je, že spravidla favorizuje správanie, ktoré vedie k nadobudnutiu vlastného prospechu na úkor druhých. Keďže zdroje, ktoré potrebujeme k prežitiu a odovzdávaniu vlastných génov nasledujúcim generáciám, sú obmedzené, zdá sa, že najväčšiu šancu prežiť a obstať v procese prírodného výberu majú tí, ktorí sú schopní si tieto zdroje privlastniť bez ohľadu na použité prostriedky. Mohlo by sa zdať, že v procese prírodného výberu majú najväčšiu šancu obstať silní, egoistickí a bezohľadní jedinci. V to, že nedostatok zdrojov spôsobuje boj o prežitie, v ktorom prežijú len najsilnejší a najschopnejší, veril napríklad anglický filozof Herbert Spencer. Toto presvedčenie však nie je v súlade s tým, čo o evolúcii tvrdil samotný Charles Darwin a je

³ JOYCE, Richard: *The Myth of Morality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

⁴ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, 135.

⁵ Joyce v tejto súvislosti nadväzuje na takzvanú teóriu omylu (*error theory*) Johna Mackieho, podľa ktorej sú všetky naše morálne presvedčenia nepravdivé. MACKIE, John: *Ethics. Inventing Right and Wrong*. Penguin Books, 1977.

⁶ Predstaviteľom etického fikcionalizmu je tiež Mark Kalderon v knihe KALDERON, Mark: *Moral Fictionalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.

v jednoznačnom rozpore so súčasnými poznatkami evolučnej biológie.⁷ Tieto poznatky hovoria, že v prípade človeka platí, že šanca obstáť v procese prírodného výberu nezávisí od miery egoizmu a bezohľadnosti jedinca, ale od schopnosti čo najlepšie s inými členmi spoločnosti kooperovať.

Užitočnosť egoizmu a kooperácie pre prežitie možno porovnať tým, že si predstavíme dva kmene tradičných spoločností. Zatiaľ čo v prvom kmeni lovci lovia samostatne a za žiadnych okolností nie sú ochotní sa o svoj úlovok podeliť s ostatnými lovcami, v druhej skupine lovci v prípade potreby dokážu spojiť svoje sily, aby získali väčší úlovok. Navyše, v prípade, že sa niektorému z ich členov na love nedarí, sú ochotní sa o svoje úlovky deliť, a tak si vzájomne pomáhať toto nepriaznivé obdobie preklenúť. Je zrejmé, že väčšiu šancu prežiť a v procese prírodného výberu obstáť majú práve kooperujúci lovci.⁸

Keďže od schopnosti spolupracovať záviselo a naďalej aj závisí naše prežitie, nie je prekvapujúce, že sme vďaka procesu prírodného výberu priam biologicky predisponovaní, aby sme vzájomne kooperovali. Naš mozog je usporiadaný tak, že v nás prejavy spolupráce zvyknú vyvolávať príjemné pocity a prejavy, ktoré kooperáciu narúšajú, nás zvyknú nahnevať. Americký psychológ a filozof Joshua Greene v tejto súvislosti napríklad uvádza, že keď nám niekto požičia alebo daruje niečo, čo je pre nás cenné (napríklad potrava), tak zvykneme pociťovať vďačnosť, ale keď nám niekto vezme, o čom sme presvedčení, že nám právom patrí, tak často reagujeme hnevom.⁹ V prípade, že vidíme, že nejaký člen nášho spoločenstva potrebuje pomoc, no my mu napriek tomu nepomôžeme, pociťujeme vinu. Podobných príkladov by bolo možné uviesť nespočetné množstvo. Vďaka tomu, že je náš mozog citlivý na hormón oxytocín, už len samotná prítomnosť človeka, ktorý patrí do našej skupiny, v nás zvykne vyvolávať príjemné pocity.¹⁰

Za väčšiu pozornosť však stojí, že z evolučného hľadiska nie je výhodná len kooperácia, ale aj poskytnutie pomoci ľuďom, ktorí nám túto pomoc nijako nedokážu opätovať – čiže prejavy altruizmu. Väčšiu šancu prežiť a odovzdať vlastné gény nasledujúcim generáciám majú ľudia, ktorí sú schopní pomáhať poskytovaním potravy a zázemia vlastným deťom v porovnaní s tými, ktorí vlastné deti nechajú napospas vlastnému osudu. Keďže od prežitia detí závisí prežitie našich génov, nie je prekvapujúce, že sme biologicky tak silno predisponovaní poskytovať pomoc práve vlastným deťom. Inak povedané, sme predisponovaní dopúšťať sa genetického altruizmu.¹¹

⁷ HŘÍBEK, Tomáš: Evoluce morálky. In: *Z evolučního hlediska. Pojem evoluce v současné filosofii*. Zost. Havlík, Vladimír, Hříbek, Tomáš (et al.), Praha: Filosofia, 2011, s. 177.

⁸ Uvedený príklad podrobnejšie napríklad rozvíja PEREGRIN, Jaroslav: *Člověk a pravidla*. Praha: Dokořán, 2011, s. 43. Klasickým článkom v prípade tejto problematiky je: AXELROD, Robert: Effective Choice in the Prisoner's Dilemma. In: *The Journal of Conflict Resolution*, tom. 24, vol. 1, 1980, 3-25.

⁹ GREENE, Joshua: *Moral Tribes. Emotion Reasons and the Gap Between Us and Them*. New York: Penguin Press, 2013, s. 60.

¹⁰ GREENE, J.: *Moral Tribes*, s. 54.

¹¹ Pre genetický altruizmus a evolučný základ morálky ako taký možno napríklad pozrieť JOYCE, Richard: *The Evolution of Morality*. Cambridge; London: The MIT Press. alebo TVRDÝ, Filip: *Nesnázne introspekce. Svoboda rozhodování a morální jednání z pohledu filozofie a vědy*. Praha: Togga, 2015, s. 174-176.

Možno zaujímavejšie však je stanovisko evolučných psychológov, podľa ktorého sme evolučne predisponovaní pomáhať aj ľuďom, ktorých vôbec nepoznáme. Zabezpečujú to mechanizmy takzvanej nepriamej reciprocity. Jadrom týchto mechanizmov podľa Filipa Tvrďého je, že prejavy altruizmu voči cudziemu človeku vedú k budovaniu vlastnej reputácie, vďaka ktorej máme väčšiu šancu, že sa aj my dočkáme prejavov altruizmu voči vlastnej osobe, keď to budeme potrebovať.¹² Filip Tvrďý túto skutočnosť ilustruje nasledovným príkladom: „Skutečnosť, že mladší poušťa starší v přeplněných tramvajích či že muži pomáhají ženám s těžkými břemeny, není zapříčiněna očekáváním okamžité odměny. Jediněc ale tímto způsobem postupně buduje svou reputaci ve společnosti a zvyšuje sociální status.“¹³

Mohli by sme namietat, že v súčasných mestských anonymizovaných spoločnostiach neplatí, že by uvoľnenie sedadla staršiemu človeku v hromadnej doprave prispelo k budovaniu našej reputácie. Svedkom nášho galantného činu totiž s veľkou pravdepodobnosťou budú iba neznámi ľudia, ktorých už nikdy viac nestretne. Filip Tvrďý však upozorňuje, že mozog človeka ako živočíšneho druhu vrátane jeho predispozície kooperovať, sa formoval najmä v období pleistocénu.¹⁴ Ide o obdobie ľudských dejín, v ktorých človek žil v malých komunitách a v nich sa všetci navzájom dobre poznali. Každý čin ktoréhoľvek člena spoločenstva sa mal preto potenciál stať všeobecne známou skutočnosťou a prejaviť sa v reputácii daného jedinca.

Môžeme teda predchádzajúce odseky zhrnúť a skonštatovať, že mechanizmy genetického altruizmu, priamej a nepriamej reciprocity spôsobili, že disponujeme mozgami, ktoré spôsobujú, že máme tendenciu k spolupráci a prejavom altruizmu, inými slovami k morálnemu konaniu.¹⁵ Mohlo by sa preto zdať, že je tak trochu zbytočné pýtať sa, prečo by sme mali konať morálne. My totiž za bežných okolností morálne konať chceme, a to bez ohľadu na to, aby sme vedeli adekvátne vysvetliť, prečo by sme tak aj mali konať. Zdá sa, že evolúcia ponúka adekvátne vysvetlenie, prečo je to tak. Podobnú myšlienku uvádza aj Filip Tvrďý, keď konštatuje, že „tvorové žijící ve skupinách nemusejí složitě uvažovat o tom, zdali je eticky správné chovat se k ostatním vstřícně, protože o tom za ně již dávno rozhodl jejich společenský způsob života a s ním spojené prosociální instinkty“.¹⁶

V nasledujúcich častiach však chcem napriek tomu poukázať na to, že vplyv evolúcie na morálku pre etiku skôr nové otázky a problémy nastoľuje, ako ich pomáha odstraňovať. Jedna skupina týchto problémov spočíva v možnosti, že našim evolučne nadobudnutým

¹² TVRDÝ, Filip: *Nesnáze introspekce. Svoboda rozhodování a morální jednání z pohledu filozofie a vědy*. Praha: Togga, 2015, s. 180.

¹³ TVRDÝ, F.: *Nesnáze introspekce*, s. 180.

¹⁴ TVRDÝ, F.: *Nesnáze introspekce*, s. 180

¹⁵ Pre podrobnejší popis evolučných mechanizmov, ktoré mali viesť k vzniku morálky, možno pozrieť knihu RIDLEY, Matt. *Původ cnosti. O evolučních základech a zákonitostech nesobeckého jednání člověka*. Praha: Portál, 2001. K problematike evolučného základu morálky možno tiež pozrieť kapitolu PLAŠIENKOVÁ, Zlatica, KMEŤOVÁ, Kristína: K problematike evolučného základu morálky: medzi vedou a filozofiou. In: *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. zost. Szapuová, Mariana, Nuhlíček, Martin (et. al.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, 192-211.

¹⁶ TVRDÝ, F.: *Nesnáze introspekce*, s. 169.

morálnym presvedčeniam neodpovedajú žiadne objektívne etické fakty, ktoré by ich mohlirobiť pravdivými. Tomuto problému venujem pozornosť v nasledujúcej časti textu.

Etický fikcionalizmus Richarda Joycea

Richard Joyce v knihe *The Myth of Morality*¹⁷ obhajuje radikálnu pozíciu, podľa ktorej sa pri vyslovovaní morálnych tvrdení dopúšťame systematickej chyby. Táto systematická chyba spočíva v tom, že si nesprávne myslíme, že naše morálne tvrdenia o niečom objektívne existujúcom vypovedajú. Keď o nejakom konaní povieme, že je z morálneho hľadiska zlé, tak tým zvyčajne máme na mysli, že existuje nejaká objektívna skutočnosť, vďaka ktorej je dané konanie z morálneho hľadiska zlé. Pre túto objektívnu skutočnosť by sme sa mali daného konania bezpodmienečne vyvarovať. Obdobne, ak o nejakom čine povieme, že je našou morálnou povinnosťou ho vykonať, tak sme presvedčení, že existuje objektívna skutočnosť, pre ktorú by sme mali bezpodmienečne konať určitým spôsobom. V týchto prípadoch netvrdíme, že chceme, aby bolo správne konať tak a tak, alebo že je spoločenskou konvenciou v danom prípade tak a tak konať. Chceme povedať, že daná povinnosť existuje nezávisle na našich osobných preferenciách, či nezávisle na akýchkoľvek spoločenských konvenciách. Problém spočíva v tom, že objektívne skutočnosti, ktoré by viedli k tomu, že máme alebo nemáme určitým spôsobom bezpodmienečne konať, nefigurujú v súčasných vedeckých vysvetleniach toho, prečo vôbec niečo také ako morálne presvedčenia nadobúdame.

Ako sme videli, v súčasnom diskurze prevládajú evolučné vysvetlenia pôvodu našich morálnych presvedčení. Z týchto vysvetlení podľa niektorých autorov (okrem samotného Joycea¹⁸, napr. aj podľa Street¹⁹) vyplýva, že nezámerný evolučný proces nemal dôvod pôsobiť tak, aby sme mali tendenciu nadobúdať morálne presvedčenia, ktoré odpovedajú nezávisle na nás daným objektívnym etickým faktom toho, čo je alebo nie je z morálneho hľadiska správne. Oveľa rozumenejšie je predpokladať, že prírodný výber pôsobil tak, „aby sme mali tendenciu nadobúdať presvedčenia, ktoré dokážu zabezpečiť čo najväčší reprodukčný úspech“.²⁰ Ak by morálne presvedčenia, ktoré dokážu zabezpečiť čo najväčší reprodukčný úspech, boli zároveň tými, ktoré odpovedajú objektívnym etickým faktom, stalo by sa tak vďaka príliš veľkej náhode na to, aby ju bolo rozumné predpokladať. Takúto náhodu by sme mohli podľa Street²¹ prirovnať k tomu, že by morské vlny dopravili loď do plánovaného cieľa bez toho, aby ju niekto kormidloval.

V podobnom duchu ako Street sa vyjadruje aj Richard Joyce, keď tvrdí, že s objektívnymi etickými faktami nepotrebujeme vôbec pracovať, aby sme dokázali vysvetliť, prečo naše morálne presvedčenia zastávame.²² Ako príklad uvádza, že nepotrebujeme

¹⁷ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*.

¹⁸ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*.

¹⁹ STREET, Sharon: A Darwinian Dilemma for Realist Theories of Value. In: *Philosophical Studies*. tom. 127, vol. 1, 2016, s. 109 – 166.

²⁰ STREET, S.: A Darwinian Dilemma for Realist Theories of Value, s. 121.

²¹ STREET, S.: A Darwinian Dilemma for Realist Theories of Value, s. 122.

²² JOYCE, R.: *The Myth of Morality*. s. 165.

predpokladať existenciu objektívnych etických faktov na to, aby sme dokázali vysvetliť, prečo považujeme incest z morálneho hľadiska za nesprávny. Našu tendenciu odsudzovať incest dokážeme pomerne jednoducho vysvetliť evolučne, a to tak, že je táto tendencia adaptáciou, ktorá pomáha zabraňovať vzniku nežiaducich genetických defektov v populácii. Znamená to, že tendenciou odsudzovať incest disponujeme nezávisle na tom, či existuje alebo neexistuje objektívne etický fakt, vďaka ktorému by bol incest z morálneho hľadiska nesprávny.

Joyce v tejto súvislosti prirovnáva objektívne etické fakty k flogistónu – látke, ktorej existenciu v minulosti vedci predpokladali, aby pomocou nej vysvetľovali, prečo niektoré veci (tie, ktoré mali obsahovať flogistón) horia, no ktorej existenciu už dnes vedci nepotrebujú predpokladať, lebo dokážu fenomén horenia vysvetliť aj bez nej.²³ Podľa Joycea k analogickej situácii došlo aj v prípade etiky. V minulosti sme možno potrebovali predpokladať existenciu objektívnych etických faktov preto, aby sme dokázali vysvetliť, prečo vôbec niečo ako morálka existuje. No dnes dokážeme existenciu morálky vysvetliť aj bez predpokladania existencie takýchto entít. Vieme, že morálne presvedčenia, ktoré spočívajú v tom, že si myslíme, že by sme mali určitým spôsobom bezpodmienečne konať alebo nekonať, nadobúdame preto, lebo je našou evolučnou adaptáciou ich nadobúdať.

Aj na základe uvedených východísk Joyce dospieva k radikálnej pozícii, podľa ktorej sú všetky naše morálne tvrdenia nepravdivé. Naše morálne presvedčenia totiž len zdanlivo vypovedajú o niečom objektívne existujúcom, avšak to len „prírodný výber spôsobil, že máme tendenciu pripisovať veciam vo svete hodnoty, ktorými nedisponujú a predpokladať, že na nás kladú požiadavky, ktoré nekladú“.²⁴ Podľa Joycea teda neexistujú žiadne hodnoty či požiadavky, ktoré by mohli robiť naše morálne tvrdenia pravdivými. Znamená to, že Joyce nechce poukázať na to, že sa niekedy mýlime v tom, ako veci po morálnej stránke hodnotíme. Netvrdí, že sa môžeme mýliť napríklad v tom, či nevera je alebo nie je z morálneho hľadiska prípustná. Chce povedať, že nech nevere pripíšeme akékoľvek hodnotenie, tak ním nevera jednoducho nedisponuje. My sme len vďaka evolučnému procesu predisponovaní činom, ako napríklad nevere morálne hodnotenia pripisovať. Inými slovami, sme predisponovaní vytvárať nepravdivé morálne tvrdenia.

Tomáš Hříbek upozorňuje, že kontroverzný záver, že neexistuje nič, čo by mohlo robiť naše morálne tvrdenia pravdivými, nás stavia pred nasledovnú voľbu. Môžeme sa rozhodnúť prestať diskutovať a nezaoberať sa otázkami ohľadom toho, čo je a čo nie je z morálneho hľadiska správne, pretože nie je možné, aby sme sa dopracovali k odpovediam, ktoré by boli pravdivé.²⁵ Druhou možnosťou je „pokračovať v užívaní centrálných tvrzení daného diskursu, *přestože* již nevěříme, že jsou pravdivá“.²⁶ Etický fikcionalizmus Richarda Joycea spočíva v preferovaní druhej z uvedených možností. Joyce v rámci neho navrhuje „s vedomím, že sú tvrdenia spadajúce pod náš morálny diskurz nepravdivé, pristupovať k nim, aspoň

²³ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, s. 157.

²⁴ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, s. 135.

²⁵ HŘÍBEK, Tomáš: *Darwinistická metaetika*. In: *Přístupy k etice III*. zost. Jirsa, Jakub (et. al.), Praha: Filosofia, 2016, s. 341.

²⁶ HŘÍBEK, Tomáš: *Darwinistická metaetika*. In: *Přístupy k etice III*. s. 341.

v niektorých kontextoch, tak akoby pravdivé boli“.²⁷ Navrhuje teda považovať naše morálne tvrdenia za fikcie, pričom za fikciu podľa neho možno považovať také tvrdenie, ku ktorému pristupujeme ako k pravdivému aj napriek tomu, že si uvedomujeme, že pravdivým nie je.²⁸ Príkladom takýchto fikcií sú tvrdenia, ktoré zvyknú vytvárať deti pri najrôznejších hrách. Vedia napríklad, že palica, ktorú držia v ruke, nie je meč, no napriek tomu k tvrdeniu, že ide o meč, pristupujú ako k pravdivému. K tomu, či k danému tvrdeniu pristupovať ako k pravdivému, je pre nich praktickou otázkou toho, či to daná hra vyžaduje. Joyce navrhuje, aby sme podobne pragmaticky pristupovali aj k nášmu morálnemu diskurzu a zvažili výhody a nevýhody toho, že by sme ho na základe nepravdivosti tvrdení, ktoré sú v tomto diskurze obsiahnuté, odmietli.²⁹ Keďže výhody zachovania morálneho diskurzu podľa neho prevažujú nad nevýhodami, mali by sme k nemu pristupovať ako k užitočnej fikcii.

Možný problém etického fikcionalizmu

Je zrejmé, že Joyce navrhuje prikloniť sa k etického fikcionalizmu ako k akémusi pragmatickému východisku z núdze, podľa ktorého by sme mali vo vlastnom záujme pristupovať k morálnym tvrdeniam ako k pravdivým, hoci my sami o ich pravdivosti nie sme presvedčení. O tom, či tento pragmatický prístup k morálnemu diskurzu obstojí, však nechcem na tomto mieste polemizovať. Domnievam sa totiž, že problémy možno nájsť už v predpokladoch, na ktorých uvedená pozícia etického fikcionalizmu spočíva. Tieto problémy, podľa môjho názoru, spočívajú v tom, že vzťah medzi evolúciou a morálnymi presvedčeniami nie je taký priamočiary, ako to etický fikcionalizmus Richarda Joycea predpokladá.

Ako som už uviedol, evolúcia podľa Joycea môže slúžiť ako vysvetlenie toho, prečo máme tendenciu nadobúdať nepravdivé morálne presvedčenia. Bolo by však chybou vplyv evolúcie na podobu našich morálnych presvedčení preceňovať. Nemali by sme zabúdať na to, že evolúcia priamo nespôsobila, že nejaký čin morálne schvaľujeme alebo odsudzujeme. Evolučný proces v prvom rade spôsobil, že je náš mozog dostatočne vyspelý na to, aby sme mohli nejaké morálne presvedčenia nadobúdať. V druhom rade sformoval naše mozgy tak, že v nás niektoré činy majú tendenciu vyvolávať silné emócie. Máme napríklad tendenciu pociťovať hnev, keď nám niekto niečo ukradne, alebo hanbu, keď nás niekto prichytí pri tom, ako niečo kradneme. Avšak zo všetkého najdôležitejšie je, že proces prírodného výberu taktiež viedol k tomu, že vďaka našim mozgom dokážeme o vlastných emocionálnych predispozíciách a morálnych presvedčeniach premýšľať. Dokážeme sa rozhodnúť, ktoré morálne presvedčenia budeme zastávať.

Christine Korsgaard, ktorá poukazuje na schopnosť podrobiť vlastné morálne presvedčenia reflexii, túto schopnosť označuje termínom *normative self-government*.³⁰ Táto

²⁷ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, s. 185.

²⁸ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, s. 187.

²⁹ JOYCE, R.: *The Myth of Morality*, s. 180.

³⁰ KORSGAARD, C.: *Reflections on the Evolution of Morality*, s. 2. Netrúfam si ponúknuť vlastný slovenský preklad tohto technického termínu.

schopnosť nám podľa nej umožňuje premýšľať o tom, akí by sme mali byť a čo by sme mali robiť, inými slovami hľadať zdôvodnenie v prospech alebo neprospech vlastných činov.³¹ Uvádza, že „my, ako racionálne bytosti, sme si vedomí našich normatívnych postojov. Uvedomujeme si, že určité veci chceme, určitých vecí sa bojíme, určité veci milujeme, v určité veci veríme, atď... A vtedy, keď si uvedomíme vplyv týchto faktorov na naše konanie, môžeme sa rozhodnúť, či sa nimi necháme ovplyvniť alebo nie“.³² Podľa Korsgaardovej teda disponujeme schopnosťou vytvoriť si vlastnú predstavu o tom, akí by sme po morálnej stránke mali byť, inak povedané, disponujeme schopnosťou vytvoriť si vlastný morálny ideál.³³ Dôležité je, že tento ideál môže byť v rozpore s našimi evolučne danými emocionálnymi predispozíciami. Ako výstižný príklad môžeme uviesť, že náboženské a morálne systémy mnohých kultúr preferujú celibát a asketický spôsob života. Nepochybne, evolučne podmienený pud rozmnožovať sa je jeden z najsilnejších, no napriek tomu mnohé kultúry dospeli k názoru, že je vhodné ho z rôznych dôvodov potlačiť.

Chcem poukázať na to, že ak je uvedený popis aspoň približne pravdivý a naozaj disponujeme schopnosťou vytvoriť si vlastný morálny ideál, vypovedajúci o tom, čo je podľa nás z morálneho hľadiska správne, tak to podľa môjho názoru predstavuje pre pozíciu Richarda Joycea problém. Ako som už uviedol, Joyce uvádza, že pomocou evolúcie dokážeme vysvetliť, prečo vytvárame morálne presvedčenia, hoci im neodpovedajú žiadne objektívne existujúce etické fakty. No z predchádzajúcich odsekov vyplýva, že rozhodujúcim faktorom, vďaka ktorému morálnymi presvedčeniami disponujeme, nemusí byť evolúcia, ale naše rozhodnutia. Pre Joycea je však horšie, že to, že evolučný proces nie je rozhodujúcim faktorom toho, že morálnymi presvedčeniami disponujeme, v konečnom dôsledku tvrdí aj on. V rámci svojej pozície etického fikcionalizmu totiž navrhuje pristupovať k našim morálnym presvedčeniam ako k pravdivým, hoci vieme, že pravdivé nie sú. Aj Joyce teda predpokladá, že disponujeme schopnosťou podrobiť vlastné morálne presvedčenia určitej reflexii a rozhodnúť sa, či ich vôbec budeme zastávať. V opačnom prípade by návrh pristupovať k našim morálnym presvedčeniam ako k pravdivým napriek ich nepravdivosti nedával zmysel.

Záver

Vplyv evolučných procesov na našu morálku je v posledných desaťročiach oprávnené značne diskutovanou témou. Primeraný rozsah príspevku umožňoval preskúmať len jeden z mnohých výhonkov tejto veľkej diskusie, a to provokatívnu pozíciu etického fikcionalizmu Richarda Joycea. Ako možný problém Joyceovho etického fikcionalizmu sme identifikovali, že predpokladá dvojaký vzťah medzi procesom evolúcie a našimi morálnymi presvedčeniami.

³¹ KORSGAARD, C.: Reflections on the Evolution of Morality, s. 16.

³² KORSGAARD, C.: Reflections on the Evolution of Morality, s. 18.

³³ To, či touto schopnosťou disponujú iba ľudia alebo aj niektoré zvieratá, sa stalo diskutovanou otázkou. Pre nás je však dôležité, že touto schopnosťou disponujeme a nie to, že ju prípadne zdieľame aj s niektorými zvieratami. K tejto diskusii možno pozrieť článok JAROŠ, Filip, ŠRŮTKOVÁ, Adela: Evoluční etika Franse de Waala a její filozofické reflexe. In: *Filosofie dnes*, tom. 9, vol. 1, 2017, 52-70.

Raz je tento vzťah determinačný, a to vtedy, keď využíva evolúciu na to, aby vysvetlil, prečo nadobúdame morálne presvedčenia napriek tomu, že sú všetky nepravdivé. Inokedy tento vzťah determinačný nie je, a to vtedy, keď Joyce predpokladá, že naše morálne presvedčenia možno podrobiť reflexii a rozhodnúť sa, či vôbec nejaké morálne presvedčenia budeme zastávať.

Literatúra

- AXELROD, Robert: Effective Choice in the Prisoner's Dilemma. In: *The Journal of Conflict Resolution*, tom. 24, vol. 1, 1980, 3-25. DOI: <https://doi.org/10.1177/002200278002400101>
- GREENE, Joshua: *Moral Tribes. Emotion Reasons and the Gap Between Us and Them*. New York: Penguin Press, 2013.
- HŘÍBEK, Tomáš: Evoluce morálky. In: *Z evolučního hlediska. Pojem evoluce v současné filosofii*. Zost. Havlík, Vladimír, Hříbek, Tomáš (et al.), Praha: Filosofia, 2011, s. 171- 206.
- HŘÍBEK, Tomáš: Darwinistická metaetika. In: *Přístupy k etice III*. zost. Jirsa, Jakub (et. al.), Praha: Filosofia, 2016, s. 297-343.
- JAROŠ, Filip, ŠRŮTKOVÁ, Adela: Evoluční etika Franse de Waala a její filozofické reflexe. In: *Filosofie dnes*, tom. 9, vol. 1, 2017, 52-70. DOI: <https://doi.org/10.26806/fd.v9i1.231>
- JOYCE, Richard: *The Myth of Morality*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511487101>
- JOYCE, Richard: *The Evolution of Morality*. Cambridge; London: The MIT Press. DOI: <https://doi.org/10.7551/mitpress/2880.001.0001>
- KALDERON, Mark: *Moral Fictionalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005. DOI: 10.1093/acprof:oso/9780199275977.001.0001
- KORSGAARD, Christine: Reflections on the Evolution of Morality, In: *The Amherst Lecture in Philosophy*, tom. 5, 2010, s. 1-29.
- MACKIE, John: *Ethics. Inventing Right and Wrong*. Penguin Books, 1977.
- PEREGRIN, Jaroslav: *Člověk a pravidla*. Praha: Dokořán, 2011.
- PLAŠIENKOVÁ, Zlatica – KMEŤOVÁ, Kristína: K problematike evolučného základu morálky: medzi vedou a filozofiou. In: *Medzi vedou a morálkou. Perspektívy naturalizmu*. zost. Szapuová, Mariana, Nuhlíček, Martin (et. al.), Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2017, 192-211.
- RIDLEY, Matt. *Původ cnosti. O evolučních základech a zákonitostech nesobeckého jednání člověka*. Praha: Portál, 2001.
- STREET, Sharon: A Darwinian Dilemma for Realist Theories of Value. In: *Philosophical Studies*. tom. 127, vol. 1, 2016, s. 109 – 166. DOI: 10.1007/s11098-005-1726-6
- TVRDÝ, Filip: *Nesnáze introspekce. Svoboda rozhodování a morální jednání z pohledu filozofie a vědy*. Praha: Togga, 2015.

Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0122.

REFERENČNÉ VÝRAZY V PRÍLEŽITOSTNEJ POÉZII P. O. HVIEZDOSLAVA REFERENCE EXPRESSIONS IN OCCASIONAL POETRY OF P. O. HVIEZDOSLAV

Vladimíra Vrajová

Katedra slovenského jazyka a komunikácie Filozofickej fakulty UMB v Banskej Bystrici

vrajovavladimira@gmail.com; vladimira.vrajova@umb.sk

Kľúčové slová

P. O. Hviezdoslav, príležitostná pézia, fikcia, referencia, referenčné výrazy

Keywords

P. O. Hviezdoslav, occasional poetry, fiction, reference, reference expression

Abstract: The paper focuses on the analysis of reference expressions in Hviezdoslav's occasional poetry, focusing on proper names, pronouns and less or more elaborate substantive expressions, which are functionally used in referring to literary portrayed characters – nationalists. From a methodological point of view, the analysis of reference expressions falls into the research field of stylistics, pragmatics, but also onomastics. The aim of the paper is to interpret the pragmatic function of referring to fictional individuals. The research sample consists of 30 poems, written between 1868 and 1920 and covering almost the entire period of author's artistic productivity.

Teoreticko-metodologické východiská a výskumná vzorka

Vznik slovesného umeleckého artefaktu je vo svojej podstate náročným procesom, na ktorý môžeme nazerať z viacerých uhlov pohľadu. Za ústrednú teoretickú platformu pri vedeckovýskumnej orientácii na slovesné umenie považujeme výklad ontológie literatúry (konkrétne lyriky) v rámci teórie rečových aktov – profilovanej v priestore analytickej filozofie a uplatnenej aj pri jazykovedných skúmaníach¹ – a tzv. fikcionalistickej teórie literatúry. Etablované línie čiastočne reflektujú interdisciplinárny charakter realizovaného výskumu, ktorý spadá predovšetkým do výskumného poľa lingvistiky, ale nachádza sa aj v teoretickom a empirickom fokuse literárnej vedy, pragmatiky, príp. logiky a filozofie.²

V súvislosti s rečovými aktmi v literatúre sa do popredia dostáva viacero spôsobov ich explikácie v rôznych koncepciách.

¹ Za neuralgické miesto teórie rečových aktov sa považuje napr. skutočnosť, že analýza rečového konania je aj vo filozofických, aj v lingvistických reflexiách založená iba na predpokladoch, nie na pozorovaní jazykovej praxe. Bližšie pozri: AUER, Peter: Jazyková interakce. Praha : NLN, s. r. o., 2019, s. 72. Na druhej strane môžeme za úspešný pokus o implementovanie teórie rečových aktov do výskumu literárneho diela pokladať napr. analýzu Čapkovho *Krakatitu*, ktorú vo svojej monografii predstavil Mirek Čejka. Porovnaj: ČEJKA, Mirek: *Přání jako mluvní akt a intencionální stav*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2019. 246 s.

² Mysliteľný medzičlánok medzi filozofiou a jazykovedou predstavuje semiotika/semiológia, pričom pri uplatnení semiotického prístupu k slovesnému umeleckému komunikátu a pri explikácii literárneho diela ako komplikovanej semiologickej štruktúry sa zdôrazňuje jednak existencia rozličných vzťahov v rámci znaku a systému znakov, jednak spätosť znakov s jedinečnou komunikačnou udalosťou a jej participantmi. Na tomto základe sa diferencuje sémantický, syntaktický (gramatický) a pragmatický rozmer literárneho textu ako znakového konštraktu. Podľa: DOUBRAVOVÁ, Jarmila: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha : Portál, 2002, s. 29; MARCELLI, Miroslav: Diskurz ako predmet filozofických a lingvistických štúdií. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 1, 2018, s. 7, 11.

1. *Literatúra ako súbor rečových aktov pri produkcii.* Slovesný umelecký komunikát je ako súbor ilokučných aktov determinovaný autorskou intenciou: k sémantickému obsahu výpovede (lokučnému aktu) sa pridáva pragmatický obsah (ilokučný akt), ktorý je možné identifikovať len v kontexte komunikačnej situácie na základe rozpoznania konvenčného lexikálneho významu a jeho následnej aktualizácie, ako o tom píše napr. J. Dolník, E. Bajžíková³, M. Tomeček⁴ alebo Ľ. Plesník⁵.
2. *Literatúra ako zdroj rečových aktov pri percepcii.* V tomto ponímaní sú rečové akty späté s kreačným interpretačným procesom, ktorý je delimitovaný zámerom expedienta, intra-/extralingválnym kontextom a ďalšími parametrami komunikačnej situácie (takéto poňatie prezentuje napr. U. Eco⁶ alebo S. Rakús⁷).
3. *Literatúra ako súbor rečových aktov v kontexte objektívnej reality.* Slovesné umelecké dielo ako súbor ilokučných rečových aktov vstupuje do siete už existujúcich literárnych a spoločenských vzťahov. Ako vysvetľuje literárny vedec V. Papoušek⁸, začlenenie literárneho textu do spoločenského kontextu je späté s diktátom kolektívnej intencie, t. j. s kolektívnymi pravidlami, ktoré – prostredníctvom dobových noriem, žánrových noriem, tabuizovaných tém/žánrov a žánrových foriem, požiadavky zrozumiteľnosti (vo vzťahu k vývinu spisovného a národného jazyka) alebo kolektívneho úzu – vo väčšej alebo menšej miere korigujú expedientovu intenciu pri tvorbe literárneho textu.
4. *Literatúra ako súbor rečových aktov v kontexte fikčnej reality.* J. L. Austin⁹ spolu s J. R. Searlom¹⁰ považuje fenomén fiktívnosti za východiskový pri uvažovaní o parazitickom použití jazyka v literatúre, resp. pri definovaní literatúry ako súboru parazitických rečových aktov. J. R. Searle¹¹ súčasne operuje s Austinovou¹² dichotómiou performatív vs konštatív a literárne dielo pokladá za predstieraný performatív, a to z toho dôvodu, že umelecký text len simuluje (ale neiniciuje) vznik fikčných jednotlivín (ergo ho nie je možné verifikovať). Tento prístup ďalej rozvíja J. Koten¹³, keď vzhľadom na objektívnu realitu interpretuje fikčnú výpoveď ako rečový akt s performatívnou (deklaratívnou) silou. Literárna komunikácia však prebieha na dvoch rozličných úrovniach (v reálnom a vo fikčnom svete), preto Koten nazerá na literárny artefakt ako na súbor nepriamych rečových aktov – v ktorých nie je

³ DOLNÍK, Juraj – BAJŽÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava : Stimul, 1998, s. 43, 50.

⁴ TOMEČEK, Marek: Pohlčení sémantiky pragmatikou. In: *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. Zost. M. Zouhar, Bratislava; Praha : Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied; Filosofický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 35.

⁵ PLESNÍK, Ľubomír: *Pragmatická estetika textu*. Nitra : Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995, s. 33, 35 – 36.

⁶ ECO, Umberto: *Teorie sémiotiky*. 2. vydanie. Praha : Argo, 2009, s. 334 – 335, 377.

⁷ RAKÚS, Stanislav: *Medzi látkou a témou*. Levoča : Modrý Peter, 2011, s. 15.

⁸ PAPOUŠEK, Vladimír: *Maxwellův démon. Objekty, slovníky a rečové akty v literatuře*. Praha : Akropolis, 2017, s. 29, 40, 50.

⁹ AUSTIN, John Langshaw: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava : Kalligram, 2004, s. 102 – 103.

¹⁰ SEARLE, John Rogers: *Rečové akty*. Bratislava : Kalligram, 2007, s. 112.

¹¹ Podľa: PAPOUŠEK, V.: *Maxwellův démon*, s. 46.

¹² AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*, s. 17.

¹³ KOTEN, Jiří: *Jak se fikce dělá slovy*. Brno : Host, 2013, s. 62, 89 – 90, 96.

pragmatická funkcia kompatibilná s uplatneným ilokučným typom¹⁴ – čiže ide o rečový akt nepriamej deklarácie.

Z doteraz uvedeného vyplýva, že produkcia rečových aktov má pri tvorbe literárneho textu inú povahu ako produkcia rečových aktov v neliterárnej jazykovej praxi: táto odlišnosť sa premieta do terminologického uchopenia literatúry ako falošného performatívu, predstieraného performatívu, nepriameho alebo parazitického rečového aktu a i. Napriek väčšej alebo menšej diskrepancii môžeme za styčný bod koncepcií, ktoré akcentujú charakter slovesného umeleckého textu ako kompaktného zoskupenia rečových aktov, považovať relevanciu autorského zámeru na strane expedienta a perlokučného efektu na strane recipienta. Napr. J. Culler¹⁵ pri svojej kritickej reflexii Austinovej teórie performatívov píše: „Jeden negatívny rys pojmu performatívu tkví v tom, že nás môže pobídnout k oslavě performatívny povahy literatury coby prostého důsledku konvencí literárního diskursu, a pak hrozí, že přehlédneme významnější perlokuční efekty, jichž se básníci snaží dosáhnout vytvořením textu, který se performativně etabluje jako báseň.“

Iný pohľad na literárne dielo prezentuje literárnovedná fikcionalistická teória, tzv. teória fikčných svetov, ktorá vychádza z koncepcie intenzionálnej logiky/formálnej sémantiky o možných svetoch a z diferenciacie referenčných výrazov na rigidné designátory (označujúce ten istý objekt vo všetkých možných svetoch) a nerigidné designátory (neoznačujúce ten istý objekt vo všetkých možných svetoch). Teóriu fikčných svetov ako prvý predstavil G. W. Leibniz a v 80. rokoch spopularizoval R. Carnap a predovšetkým S. A. Kripke.¹⁶ Jadrom tejto literárnovednej koncepcie je rigorózne rozlíšenie fikčného a aktuálneho sveta a ich referenčných oblastí, ktoré sa premieta do ústrednej opozície Z-texty (zobrazujúce) vs K-texty (konštruujúce): zatiaľ čo referenčnou oblasťou prvého typu textov je aktuálny svet našich skúseností, referenčnou oblasťou druhého typu textov je fikčný svet, v ktorom sú konštruované fikcie a fiktívne udalosti.¹⁷ Najznámejšími predstaviteľmi tohto literárnovedného prúdu v českom prostredí sú L. Doležal¹⁸, B. Fořt¹⁹ alebo M. Červenka²⁰, ktorý sa vo svojej rozsiahlej stati *Fikční světy lyriky* pokúsil vymedziť parametre lyrických možných svetov a konfrontovať ich s tými epickými.

Kritikom tohto prístupu je napr. literárny teoretik V. Papoušek²¹, ktorý považuje exponovanie fikčného sveta za zbytočné a neúčelné, a to z toho dôvodu, že fundamentom literárneho diela nie je referovanie do sféry fikčného sveta, ale je ním súbor koherentných

¹⁴ DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. 2. vydanie. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2013, s. 277.

¹⁵ CULLER, Jonathan: *Teorie lyriky*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2020, s. 157.

¹⁶ Podľa: CMOREJ, Peter: *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava : PhDr. Milan Štefanko – IRIS, 2007, s. 33; HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2019, s. 214; KOBLÍŽEK, Tomáš: *Fenomén fikce. Příspěvek k fenomenologii literatury*. Praha : Togga, 2010, s. 48, 50.

¹⁷ DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003, s. 30 – 31, 39; ŠANDA, Zdeněk: Výzvy k fikčnosti. In: *Literatura jako výzva a apel*. Zost. O. Mainx, Opava : Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 11 – 12.

¹⁸ DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha : Nakladatelství Karolinum, 2003. 311 s.

¹⁹ FOŘT, Bohumil: *Heterologica. Poetika, lingvistika a fikční světy*. Praha : Ústav pro českou literaturu Akademie věd, 2012. 334 s.

²⁰ ČERVENKA, Miroslav: *Fikční světy lyriky*. Praha; Litomyšl : Ladislav Horáček – Pasela, 2003. 84 s.

²¹ PAPOUŠEK, V.: *Maxwellův démon*, s. 56 – 59.

rečových aktov. V tomto ponímaní rečové akty neodkazujú na literárnu postavu existujúcu vo fikčnom svete (v pozícii referenta), ale naopak: rečové akty (ergo spisovateľove tvrdenia) koncipujú vnútrotextový subjekt. Obdobne T. Koblížek²² polemizuje s transferom teórie možných svetov z filozofie a logiky do literárnej vedy, keďže: „*Kritika by se měla zaměřit (...) na skryté předpoklady této teorie, na to, co její zástanci pokládají za samozřejmé a co již dále nezdůvodňují. Jedním z takových předpokladů je představa světa jako ‚množiny entit‘. (...) Logika je tu tedy zcela převrácená – předměty neutvářejí celek, ale naopak teprve ‚na pozadí jistého celku (...) se každý fakt jako fakt konstituuje.‘*“ T. Koblížek tu naráža na túto definíciu fikčného sveta L. Doležala²³: „[fikční svět je] *malý možný svět, tvarovaný specifickými globálními omezeními a obsahující konečný počet spolumožných jedinců.*“

Na inej argumentačnej báze – a síce na prelínaní fikčného a skutočného sveta – je vystavané stanovisko P. A. Bílka²⁴, ktorý tvrdí, že pri referencii na fiktívnu literárnu postavu dochádza k oscilácii medzi odkazovaním do sféry aktuálnej reality a intratextovým odkazovaním. Relevantným faktorom tu je napr. meno postavy, ktoré môže svojim ustrojením na jednej strane implicitne upozorňovať na fiktívnosť celého textu (invenčné antroponymum), na druhej strane môže podporovať ilúziu reality (konvenčné antroponymum). Podobne ako P. A. Bílek aj Z. Šanda²⁵ uvažuje o zastúpení fikčnosti v Z-textoch a aktuálnosti v K-textoch, a to v zmysle referovania na jednotliviny fikčnej a aktuálnej reality.

Napriek uvedenému sa nazdávame, že teória fikčných svetov funkčne upozorňuje na odlišnú podstatu literárnej a objektívnej reality, ktoré by sa počas percepčného a interpretačného procesu nemali krížiť ani zamieňať.²⁶ Slovesné umelecké dielo v tejto súvislosti nereferuje na jednotliviny aktuálneho časopriestoru, ale na jednotliviny literárne konštruovanej reality, čo konkluduje do striktnej diferenciacie medzi entitami skutočného a fikčného sveta. Uvedená skutočnosť sa do popredia dostáva pri výskume príležitostných básní P. O. Hviezdoslava, keďže aj tento žáner je založený na konštruovaní literárneho časopriestoru, hoci lyrické subjekty sú identifikované (okrem iného) aj reálnymi antroponymami/antroponymami reálnych osobností, čím sa – ako bolo uvedené vyššie – buduje ilúzia objektívnej reality.

Svoju výskumnú pozornosť koncentrujeme na Hviezdoslavove básne, vytvorené pri príležitosti životného jubilea alebo smrti, ale aj pri výročí narodenia, resp. úmrtia človeka-národovca. Pramenná báza pozostáva z 30 príležitostných textov, napísaných v rozmedzí rokov 1868 – 1920 a vo väčšinovej miere (celkovo v počte 24 komunikátov) excerpovaných z desiateho zväzku *Sobraných spisov básnických* s podtitulom *Básne príležitostné*, ktorý bol publikovaný v roku 1931²⁷; štyri texty boli selektované z autorových

²² KOBLÍŽEK, T.: *Fenomén fikce*, s. 69 – 70.

²³ DOLEŽAL, L.: *Heterocosmica*, s. 33.

²⁴ BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno : Host, 2003, s. 160, 212.

²⁵ ŠANDA, Z.: *Výzvy k fikčnosti*, s. 12, 16.

²⁶ Nestotožňovanie vnútrotextových subjektov/objektov s tými mimotextovými je súčasťou tzv. čitateľskej normy, resp. kompetencie. Viac pozri: HOFFMANNOVÁ, Jana et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha : Academia, 2016, s. 403.

²⁷ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Sobrané spisy básnické 10. Básne příležitostné*. Turčiansky Sv. Martin : Matica slovenská, 1931. 224 s.

prvotín²⁸ a dva texty zo zbierky *Stesky*.²⁹ Do materiálového súboru sme zaradili básne, ktoré sú buď dedikované národnej osobnosti ešte počas jej života, alebo ktoré ju posmrtné glorifikujú: ide napr. o texty venované T. G. Masarykovi, J. Škultétymu alebo S. Novákovi, pričom na druhej strane spektra sa nachádzajú básne oslavujúce napr. A. Bernoláka, J. Kollára, A. Sládkoviča, Ľ. Štúra a i. Vybrané básne celkovo honorifikujú 25 jednotlivcov alebo skupín – tu narážame na komunikát napísaný v roku 1912 pri príležitosti stého výročia narodenia D. Licharda, J. Záborského a S. Chalupku – pričom na niektoré národné osobnosti (J. Kollára, J. A. Komenského, A. Sládkoviča, Š. Moyzesa a J. Vrchlického) sa vzťahujú po dva lyrické produkty. Pre žáner príležitostnej básne je typická estetická „vozvýšenosť“, patetickosť, deklaratívnosť, oslavnosť, rituálnosť, rétorickosť, expresívnosť, štylizovanosť, reflexívnosť, poetická rôznorodosť alebo tematická difúznosť, pričom literárne dielo spĺňa popri mimoliterárnych zámeroch aj estetickú funkciu³⁰ (nemôžeme tvrdiť, že skúmaná príležitostná spisba je pri porovnaní s ostatnou lyrickou alebo lyricko-epickou produkciou P. O. Hviezdoslava menej umelecky hodnotná).

Cieľom predkladaného príspevku je významová, sémanticko-pragmatická analýza referenčných výrazov odkazujúcich na fiktívne literárne postavy. Čo sa referencie týka, J. L. Austin³¹ vymedzuje referenciu ako súčasť významu (resp. propozície), čiže o nej neuvažuje v intenciách rečových aktov, ale v jeho ponímaní je referencia realizovaná „iba“ na sémantickej rovine. Na druhej strane J. R. Searle³² považuje referenciu za rečový akt identifikovania, príp. vyčlenenia individua alebo jednotliviny (teda čoho- a kohokoľvek) zo súboru jednotlivín rovnakého druhu (z uvedeného vyplýva, že Searle posúva explikáciu referencie zo sémantickej úrovne na pragmatickú). Pri výskume operujeme s referenciou na sémantickej úrovni, pričom sledujeme štylisticko-pragmatickú realizáciu referenčných výrazov, medzi ktoré zaraďujeme – v súlade s poňatím P. F. Strawsona³³ – vlastné mená, osobné a ukazovacie zámená, (viac alebo menej) rozvinuté alebo nerozvinuté substantívne výrazy/frázy a tituly. Vzhľadom na uvedené sa rozbor referenčných výrazov realizuje vo výskumnom poli štylistiky, ale aj pragmatiky a onomastiky, pričom ako meritórna sa vyprofilovala štylistická (funkčno-štrukturalistická) paradigmatica J. Findru.³⁴ Autor systematizuje nad/jazykové prvky (štylémy) podľa príslušnosti k jednotlivým rovinám a systematicky sa zameriava na charakteristiku a štylistický potenciál fónických, lexikálnych,

²⁸ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869*. Zredigoval Jozef Felix. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. 542 s.; HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných*. Zredigoval Jozef Felix. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956. 550 s.

²⁹ HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Stesky (1903 – 191*)*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955. 460 s.

³⁰ BRAXATORIS, Martin – KOLLÁROVÁ, Ivona – RIŠKOVÁ, Lenka – VANEKOVÁ, Oľga: *Príležitost poézie. Miesto a význam príležitostnej poézie Bohuslava Tablica, Juraja Palkoviča a Pavla Jozefa Šafárika*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2020, s. 7 – 13; ŽILKA, Tibor: *Vademecum poetiky*. 2. doplnené vydanie. Nitra : Katedra areálových kultúr na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 289 – 291.

³¹ AUSTIN, J. L.: *Ako niečo robiť slovami*, s. 93.

³² SEARLE, J. R.: *Rečové akty*, s. 45 – 47.

³³ STRAWSON, Peter Frederick: O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. Zost. M. Oravcová, Bratislava : ARCHA, 1992, s. 126.

³⁴ FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin : Vydavateľstvo Osveta, s. r. o., 2013. 319 s.

morfologických, syntaktických a kompozičných jednotiek. So zreteľom na vymedzený cieľ neuskutočňujeme komplexnú funkčnoštylistickú sondáž referenčných výrazov, ale na niektorých miestach abstrahujeme od vybraných formálnych (jazykovo-štylistických) elementov – napr. od exponovania eufónie, kakofónie, básnickej obraznosti alebo syntaktickej inverzie – ktoré sú síce relevantné pre významovo-výrazové tvarovanie básne, ale pri realizovaní pragmatickej funkcie referenčných výrazov nemusia nadobúdať superiórne postavenie.

Analýza referenčných výrazov

a) vlastné mená

Literárne vlastné mená sú ako referenčné výrazy, príp. ako imanentné zložky referenčných výrazov uplatnené v 23 básnických textoch materiálového súboru (v siedmich textoch onymá vo funkcii odkazovacích jazykových prostriedkov exponované nie sú). Spomedzi vlastných mien sú najzastúpenejšie literárne antroponymá (vo výskumnej vzorke je dokopy prítomných 31 takýchto výrazov): najfrekvencovanejšie je referovanie priezviskom (napr. *Štúr*, *Komenský*, *Kollár*), príp. krstným menom (napr. *Amos* [Komenský], *Viliam* [Pauliny Tóth], *Svetozár* [Hurban Vajanský]), na druhej strane za marginálne považujeme odkazovanie prostredníctvom dvojzložkovej pomenovacej sústavy (celkovo k tomu dochádza päťkrát: *Ján Kollár*, *Andrej Radlinský*, *Samo Chalupka*, *Ondrej Halaša* a *Milan Štefánik*). V ôsmich prípadoch sa antroponymum (ergo etnonymum alebo obyvateľské meno) vzťahuje na príslušnosť k národu (*Slovák* [J. Palárik], *Čech* [J. Jungmann]) – resp. k zoskupeniu národov (*Slovan* [J. A. Komenský]) – ale aj k regiónu (*Oravec* [A. Radlinský]) alebo k obci (*Jasenec* [M. Kukučín], *Slaničan* [A. Bernolák]). Štyri vlastné mená sú prevzaté z antickej mytológie a metonymicky usúvzťažňujú starovekú postavu s literárne stvárneným národovcom, a to na základe leteckej profesie (*Ikaros* [M. R. Štefánik]), literárnej tvorby s ľúbostnou tematikou (*Apoll* [A. Sládkovič]), tzv. obety pre národ (*Prometeus* [Ľ. Štúr]) alebo na základe intelektu (*Protej* [J. Vrchlický]). Z uvedeného vyplýva, že referovanie na Ľ. Štúra a J. Vrchlického sa realizuje menom označujúcim hrdinu gréckych bájí Prometea, ktorý bol za trest, že z Olympu ukradol oheň a dal ho ľuďom, prikovaný ku skale na vrchole Kaukazu, kde dennodenne prilietal orol a požíрал mu pečeň, ktorá vždy cez noc dorástla.³⁵ Avšak zatiaľ čo je Ľ. Štúr s Prometeom unifikovaný na základe utrpenia, v prípade J. Vrchlického je to na základe chytrosti a dôvtipu. Osobitnú skupinu vytvárajú zložené propriá (autorské kompozitá) *Arktur-Hodža* a *Slavian-muž* [Jungmann], prostredníctvom ktorých sa jednak zrovnoprávňuje pamiatka národného buditeľa M. M. Hodžu so žiarivou hviezdou, jednak sa kreuje kontrast medzi tzv. implikovaným autorom (Hviezdoslavom) a literárnou postavou (Jungmannom): „*Tie naše Tatry boli len kolískou / Slavian-syna; však tvoja Šumava / a Krkonoše sú dejištom slávy / Slavian-muža (...).*“

Rovnako ako v prípade Sládkoviča a Vrchlického sa aj pri referovaní na Š. Moyzesa uplatňuje biblické antroponymum *Mojžiš* a pri referovaní na V. P. Tótha vlastné meno *Pavol*. Uvedené sa realizuje jednak pripodobnením životných skúseností dvoch literárnych

³⁵ ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava : Mladé letá, 1980, s. 395.

fenoménu (Mojžiš viedol národ do zaslúbenej zeme, zatiaľ čo Pavol bol tzv. apoštolom pohanov, ktorý vyzýval ľudí, aby sa obrátili k pravde: tieto biblické naratívy Hviezdoslav funkčne využíva pri exponovaní nadosobného, národnobuditeľského aspektu svojej príležitostnej lyriky), jednak manifestovaním lexém (proprii) s podobnou hláskovou konšteláciou, ktoré vyúsťuje do slovnej hry na líniách Moyzes → Mojžiš a Pauliny → Pavol (rovnaký princíp sa uplatňuje pri označení J. Ščasného proprietárnym adjektívom *Šťastný*). Honorifikačný element sa manifestuje aj pri referovaní na J. Kollára prídavným menom *Slávny* (tu sa, prirodzene, do popredia dostáva asociácia na „Slávy dcéru“) alebo pri referovaní na T. G. Masaryka ustáleným titulom *Tatíček*. Ako poslednú skupinu vymedzujeme päť rozvinutých syntaktických celkov, ktoré sú využité pri referovaní na predmetné literárne postavy, ale pridružené odkazujú aj na iné subjekty. Konkrétne ide o referenciu na Š. Moyzesa prostredníctvom zdôraznenia jeho vernosti kresťanskému učeniu (*Krista verný učedník*), J. Vrchlického prostredníctvom usúvzťažnenia jeho umeleckých kvalít s európskymi klasikmi (*genij rovný Shakespearovi, Dantemu, Hugovi*), T. G. Masaryka prostredníctvom jeho pripodobnenia k vedúcim osobnostiam starého Grécka (*nestor z doby Homéra*) a na A. Sládkoviča ako na výnimočnú osobnosť romantickej literárnej generácie (*najkrajší, najplnší výkvet školy Štúrovej a najvzácnejší, najnádhernejší plnokvet školy Štúrovej*).

Proprium je v niektorých prípadoch rozvítené privlastňovacím pronomínom, ktoré okrem základného posesívneho významu môže vyjadrovať – v súlade s autorskou intenciou – aj citový (blízky medziľudský) vzťah a pozitívny/negatívny hodnotiaci postoj.³⁶ V prípade rozoberaných básní ide o zámená prvej osoby jednotného, resp. množného čísla; čo závisí od miery unifikácie lyrického subjektu s ľudom: ako jedna z autorských stratégií pri napĺňaní pragmatickej funkcie sa v lyrike P. O. Hviezdoslava s národno-spoločenskou tematikou (ku ktorej radíme aj spisovateľov príležitostný kánon) etabluje aj oscilácia medzi prvou osobou jednotného a množného čísla ako výraz stotožnenia s národným kolektívom (*ja ↔ my*) a oscilácia medzi prvou a treťou osobou jednotného a množného čísla ako výraz dištancie od vládnucej triedy, ale aj od nerestí ľudu, odrodilstva, apatie, nemravnosti atď. (*ja/my ↔ on/oni*). Štylizácia lyrického subjektu do roly „hovorcu národa“ je spätá napr. s nasledujúcimi odkazmi: *naš Palárik, náš Sládkovič, náš Ondrej Halaša, náš Svetozár* a i. Na druhej strane spektra sa nachádza spojenie *môj Viliam*, ktoré figuruje ako jeden z emocionálno-expressívnych elementov exponovaných pri vyrovnávaní sa s nedávnym úmrtím V. P. Tótha na ploche básnického textu (Tóth zomrel v máji 1877, pričom Hviezdoslavova príležitostná báseň „Viliam Pauliny Tóth“ vyšla v najbližšom čísle *Národných novín*). Podobne pri umeleckom spracovaní tragického úmrtia M. R. Štefánika básnik dopĺňa antické literárne antroponymum posesívnym pronomínom a adjektívom s pozitívnou obsahovou náplňou, pričom privlastňovacie zámeno postponuje: *drahý Ikare môj*. Tento typ slovosledovej inverzie je jedným z charakteristických znakov Hviezdoslavovho básnického rukopisu, dochádza k nej napr. aj v týchto prípadoch: *veľký pestún náš, Komenský alebo chlúba moja, Vrchlický*. V súvislosti s referovaním na M. R. Štefánika je potrebné uviesť špecifický prípad, keď sa lyrická postava obracia na Slovensko ako na „muža bolesti“

³⁶ RUŽIČKA, Jozef (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1966, s. 244, 246.

a letecké nešťastie povyšuje na tragédiu celého národa, ktorý prišiel o svojho „miláčika, reka a syna“: „Slovensko, ledva stý vek tvojho jarma minul, / ti prvé ráno svitlo slobody: / muž bolesti si zas, zas mučeník, / ved' najväčší tvoj rek, tvoj najlepší syn zhynul, / tvoj miláčik, tvoj – Milan Štefánik!...“ Okrem viacnásobnej repetície privlastňovacieho záměna je v tomto pasuse markantná aj významová intenzifikácia na úrovni sémantickej náplne substantív, ktorá je stlmená superlatívnyimi tvarmi adjektív a zavŕšená adjektívne nerozvitým substantívom: najväčší národný rek → najlepší syn národa → miláčik národa.

Na tomto mieste je potrebné upozorniť aj na častý výskyt apozičných (prístavkových) polopredikatívnych konštrukcií, pri ktorých uvažujeme o vzťahu aktuálnej totožnosti, keďže aj substantívna jednotka, aj prístavok referujú na tú istú jednotlivinu. Vzhľadom na to, že členy apozičného spojenia zaujímajú rovnakú syntaktickú pozíciu, môžeme uvažovať aj o tzv. adordinácii.³⁷ Vo výskumnej vzorke sa najčastejšie vyskytujú vysvetľovacie apozície, kde sa v čelnej pozícii nachádza (zhodným atribútom rozvinuté) substantívum so širším významom, než aký má propriálny polopredikát, s ktorým menný výraz vytvára adordinačnú skupinu: napr. *gazda veľký – Kollár; strážca – Andrej Radlinský; chlúba moja, Vrchlický; veľký pestún náš, Komenský* atď. Zastúpené sú aj prípady, v ktorých sa pred identifikačným prístavkom nachádza pronomen, ako napr. *ty, náš Slaničane* [Bernolák]; *on, chytrý Protej* [Vrchlický] alebo *ty, veľkňazu, ty, Moysesu* (o tejto referencii uvažujeme ako o zduplikovanom zámennom podmete, ktorý v oboch prípadoch vstupuje do vzťahu polopredikácie so substantívne a propriálne vyjadrenou apozíciou). Medzi identifikačné, príp. zaraďovacie prístavkové spojenia patria aj vlastné mená rozvinuté (explikované) ďalšou lexémou, príp. slovným spojením, napr. *Hodža, orol vysokých kol v pomysloch; Pavol – Apoštol ten hrdý* [Tóth]; *Oravec verný, verný ludomil* (pri tejto referencii na A. Radlinského sa okrem postponovania zhodného prívlastku funkčne využíva aj epizeuxa, ktorá akcentuje pozitívne charakterové vlastnosti národovca). Vychádzajúc z koncepcie J. Findru³⁸ charakterizujeme epizeuxu ako básnickú figúru založenú predovšetkým na aktivizácii zvukového potenciálu hlások, teda ako fónickú štylém. Na podobnom princípe je založená napr. aj paronomázia *sladký Sládkovič*, pri ktorej sa okrem repetície rovnakých spoluhlások/spoluhláskových zoskupení do popredia dostáva apelatívna sémantika vlastného mena (odvodená od práce sladovníka, sládka)³⁹ a jej subjektívna, hodnotiacia interpretácia (lexéma sladký sa svojím vecným významom vzťahuje predovšetkým na chuťové vnemy, ale na tomto mieste sa spája s osobnosťou/letorou A. Sládkoviča).⁴⁰ Z doteraz uvedeného vyplýva, že polovetné konštrukcie, príp. adordinačné celky, ale aj determinatívne syntagmy alebo nerozvité substantíva figurujú – okrem iného – aj ako prostriedky na vyjadrenie subjektívneho stanoviska a hodnotenia: vzhľadom na žáner príležitostnej básne je tento postoj,

³⁷ Viac k tomu: IVANOVÁ, Martina: *Syntax slovenského jazyka*. 2. upravené a doplnené vydanie. Prešov : Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016, s. 122 – 126; DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav et al.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha : Academia, nakladatelství Českoslóvenské akademie věd, 1987, s. 392 – 393, 418 – 419.

³⁸ FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 93 – 96.

³⁹ Podľa: BALLEKOVÁ, Katarína – SMATANÁ, Miloslav (eds.): *Zo studnice rodnej reči 2*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2014, s. 24.

⁴⁰ Pri vymedzení lexikálneho významu vychádzame na ploche celého textu z aktuálnych kodifikačných a lexikografických príručiek.

samozrejme, pozitívny a exponuje sa v prvom rade na úrovni lexikálnych výrazových prostriedkov.

b) ne/rozvinuté menné výrazy

Pri rozbere menných výrazov (najmä) ako axiologických prostriedkov postupujeme od nerozvinutých substantív k tým (adjektívne) rozvinutým, pričom následne prechádzame k fenoménu (básnickej) obraznosti exponovanej pri referencii. Podstatné mená bez príznaku hodnotenia svojou sémantikou kódujú fakty o literárne stvárnenej osobnosti, a to buď na úrovni fyziologických daností – ide v prvom rade o pohlavie a vek – napr. *muž* [Štúr], *človek* [Zoch], *mládenec* [Zoch]⁴¹, *starec* [Novák], *mŕtvy* [Moyzes] a i.; alebo na úrovni intelektovo-tvorivej činnosti (najmä vo vzťahu k zamestnaniu), napr. *básnik* [Hollý/Kollár], *poet* [Vajanský], *pevec* [Kollár], ale aj *kazateľ* [Zoch], *redaktor* [Škultéty], *lekár*⁴² [Kukučín], *učiteľ* [Komenský] a i. Špecifické sú substantíva *sused* a *spoluobčan*, uplatnené pri referovaní na M. Kukučina a reflektujúce skutočnosť, že Hviezdoslav a Kukučín prežili časť svojich životov v oravských obciach (Kukučín v Jasenovej, Hviezdoslav vo Vyšnom Kubíne), ktoré sú od seba vzdialené len niekoľko kilometrov. Na druhej strane spektra sa nachádzajú nerozvinuté podstatné mená s hodnotiacim príznakom implikovaným v lexikálnom význame – najfrekvencovanejšie sú slová *priateľ* [Kukučín/Škultéty/Vrchlický] a *brat* [Kukučín/Škultéty/Vajanský], príp. deminutívne tvary *braček/bratiško* [Škultéty], ale aj *miláčik* [Štefánik], *genij* [Sládkovič], *priekopník* [Bernolák], *mudrc* [Komenský], *osloboditeľ* [Masaryk]⁴³ a pod. – a slová, v prípade ktorých sa sémantický hodnotiaci komponent aktualizuje (až) v kontexte, napr. *vajdelota* [Hollý], *vladár* [Moyzes], *veštec* [Hollý/Komenský/Sládkovič/Vrchlický], *prorok* [Moyzes/Vajanský], *veľkňaz* [Moyzes], *žrec* [Hollý/Komenský] a pod. Porovnaním týchto dvoch skupín „osihotených“ substantív uplatnených pri referencii sa do popredia dostáva kladný (autorský) postoj, ktorý je buď súčasťou paradigmatického významu v nulovom kontexte a je prezentovaný predovšetkým na základe selekcie výrazového prostriedku s takouto sémantickou náplňou (prvý prípad),

⁴¹ Táto referencia reflektuje fakt, že evanjelický kňaz z Jasenovej a Hviezdoslavov priateľ Cyril Zoch zomrel náhle vo veku 28 rokov.

⁴² Hviezdoslav v predmetnej básni referuje na Kukučina ako na lekára „mravných neduhov“, nie fyzických chorôb.

⁴³ Za relevantnú považujeme nuansovanosť pragmatického významu maskulina osloboditeľ v diachrónej perspektíve: v 50. rokoch je toto podstatné meno použité v oficiálnom diskurze (dobej tlači) jednak v pozitívnom význame – pri referovaní na Červenú armádu sa exponuje substantívum osloboditeľa – jednak v negatívnom, ironizovanom význame (interpunkčne vyčlenené substantívum „osloboditeľa“ je použité pri referovaní na americkú armádu). V období po auguste 1968 sa v straníckych médiách odkazuje na vojská Varšavskej zmluvy ako na osloboditeľov (pozitívny axiologický príznak), ale v neoficiálnom celospoločenskom diskurze ako na „osloboditeľov“, teda okupantov (negatívny axiologický príznak). Viac k tomu pozri: MOLNÁROVÁ, Patrícia: Kontrast a jeho funkcia v expresívnej ideologickej motivovanej denominácii politického subjektu. In: *Lingua et vita*, roč. 10/2, č. 20, 2021, s. 35 – 38. Substantívum osloboditeľ síce nadobudlo po auguste 1968 negatívne konotácie, ale vzhľadom na lexikálny význam („ten, kto sa zaslúžil o oslobodenie“) a predovšetkým vzhľadom na prítomnosť tejto jazykovej jednotky v básnickom texte P. O. Hviezdoslava „Masarykovi“ z roku 1920 zastávame názor, že v sémantike predmetného výrazu je (aspoň v prípade básnikovho príležitostného textu) integrovaný pozitívny axiologický príznak.

alebo nie je súčasťou slovníkovej definície a realizuje sa v syntagmatických vzťahoch, čiže v intratextovom kontexte (druhý prípad). Na ilustráciu uvedieme substantívum *prorok*, ktorého lexikálny význam je zrejмый („človek predikujúci budúcnosť“) a ktoré môže byť v jazykovej praxi použité aj s príznakom expresívnosti, ergo pejoratívnosti alebo ironickosti („človek predpokladajúci vývin udalostí na nevedeckých základoch“). Hviezdoslav obdobne používa pri referovaní na S. H. Vajanského túto lexému v expresívnom (avšak kladnom) význame, ktorý je možné dekódovať v intenciách celého lyrického textu, kde sa kríži sémantika substantív básnik a prorok, príp. báseň a proroctvo, čím dochádza k vyzdvihnutiu Vajanského slovesnej umeleckej činnosti, napr. „*prorok žije nám: / ten v odspievaných pre nás akordoch, / ten v proroctvách zas pre nás ohlásených...*“. Pri zameraní pozornosti na menné výrazy nevynecháme spolu so zastaraným substantívom *rek* ani knižné slová *rodolub*, *mladoň*, *mravokárca* a *titan*, ktoré sa exponovali pri referovaní na J. Ščasného, C. Zocha, Š. Moyzesa⁴⁴, J. Záborského alebo T. G. Masaryka.

Čo sa slovných spojení (adjektívne rozvinutých menných výrazov) týka, jedno spojenie (*sluha boží*) súvisí s kňazským povoláním J. Palárika a zároveň koreluje s referovaním na prorokov, kňazov alebo izraelských vodcov (Eliáša, Elizea, Mojžiša, Samuela a i.) v biblických prototextoch, kde sa okrem determinatívnej syntagmy „boží sluha“ frekventovane vyskytuje napr. aj sklad „boží muž“.⁴⁵ Na druhej strane dve referencie na C. Zocha a S. H. Vajanského prostredníctvom sémantiky príslušných prídavných mien manifestujú „neživost“ literárnych protagonistov, a to jednak na kolorickej (*zbledlý kňaz*), jednak na „kondičnej“ úrovni (*ukonaný robotník*). Prídavné mená vo funkcii zhodných atribútov sú v ostatných determinatívnych syntagmách nositeľmi axiologického príznaku, ktorý môžeme usúvzťažniť s výrazovou kategóriou F. Mika ako percepčne uvedomovanou kvalitou znakového konštruktu (napr. štylistickým zafarbením, pragmatickou funkciou, perlokučným efektom atď.).⁴⁶ So zreteľom na žáner príležitostnej poézie spájame ilokučnú zložku predmetných básní v prvom rade s autorským zámerom glorifikovať literárne stvárnené osobnosti, čo demonštruje aj gramatická forma uplatnených adjektív. Frekventovaný je najmä superlatív (*najchrabrejší rek* [Hurban]), ale zastúpené sú aj elatívy (*veliký muž* [Moyzes]), negačné prefixy (*arcipastier nesmrteľnej slávy* [Moyzes])⁴⁷, opakovacie figúry (*ty, príkladný vzore,*

⁴⁴ Hviezdoslav napísal báseň „Duchu Moysesovmu“ bezmála 30 rokov po smrti Š. Moyzesa v roku 1869, pričom referovanie substantívom *mladoň* súvisí s básnickou „deskripciou“ Moysesovho života od narodenia cez mladosť a aktívne roky až po smrť. Okrem uvedeného podstatného mena sú zastúpené aj výrazy *žiak*, *muž*, *pohľavár*, *veľkňaz* a i.

⁴⁵ *Biblia. Slovenský ekumenický preklad*. 2. opravené vydanie. Banská Bystrica : Slovenská biblická spoločnosť, 2011. 1222 s.

⁴⁶ MIKO, František: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969, s. 12 – 14; PLESNÍK, Ľubomír et al.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. 2. doplnené vydanie. Nitra : Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011, s. 9 – 10, 15 – 22.

⁴⁷ Adjektívne rozvinuté substantívum sa v uvedenom príklade nachádza v pozícii podradeného vetného člena (nezhodného prívlastku). Pri analýze axiologického príznaku od týchto prípadov abstrahujeme a sústreďujeme sa na menné výrazy, ktoré plnia funkciu nadradeného vetného člena a ktoré vstupujú do určovacieho skladu s prídavnými menami. Adjektíva totiž svojou sémantikou kódujú statické príznaky, čiže do ich významovej náplne patrí aj hodnotiaci komponent (subjektívny postoj expedienta) vzťahujúci sa na menne označenú jednotlivinu (literárnu postavu). Porovnaj: ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, s. r. o., 2010, s. 167 – 169; FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 108 – 109; RUŽIČKA, J. (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*, s. 196.

vzorný príklade [Sládkovič]⁴⁸, kompozitá (*mnohosľubný žiak* [Moyzes]) a pod. Pri klasifikácii adjektív, ktoré nesú axiologický príznak, vychádzame z koncepcie J. Dolníka⁴⁹ rozlišujúceho tri skupiny hodnotiacich slov: konkrétne ide o lexémy typu M (orientované na mierou determinovaný význam axiologickej funkcie), typu H (orientované na hodnotu axiologickej funkcie) a typu R (orientované na axiologickú reakciu), pričom na tomto mieste operujeme iba s prvými dvomi kategóriami, keďže tá tretia sa týka predovšetkým verbálne vyjadreného účinku. Zatiaľ čo sa prostredníctvom adjektív typu M kladie dôraz na extenziu (mieru výskytu) istej vlastnosti (napr. na línii lenivý – usilovný), v adjektívach typu H sa do popredia dostáva samotné hodnotiace stanovisko (napr. dobrý vs zlý). V analyzovanom materiálovom súbore sa prídavné mená oboch úrovní vzťahujú na pól maximálnej extenzie charakterového rysu: napr. M-adjektíva v referenčných výrazoch *poslušný syn* [Halaša], *verný sluha* [Novák] alebo *statný junák* [Chalupka]; a na demonštrovanie pozitívneho hodnotenia: napr. H-adjektíva v slovných spojeniach *dobrý človek* [Kukučín], *drahý pútnik* [Zoch], *slávny rodák* [Radlinský], *veľký pevec* [Sládkovič] a i.

Významovo-výrazovým prostriedkom autorského hodnotenia je aj (substantívna) metafora, aplikovaná pri referovaní na literárne stvárnených dejateľov. Metaforu je možné interpretovať z poetického, kognitívno-lingvistického alebo štylistického hľadiska, ale na tomto mieste uprednostníme sémantickú explikáciu, keďže 1. vznik metafory koreluje s porušením sémantických noriem (alebo aspoň jazykového úzu) a s kombinovaním takých jazykových prvkov, ktoré sú v tzv. neobraznom jazyku nespojitelné; 2. vznik metafory je umožnený prítomnosťou opakovaného komponentu (hypokomponentu) vo významovej štruktúre – čiže v základnom lexikálnom, fakultatívnom expresívnom alebo konotatívnom význame tenora a vehikula; 3. vznik metaforického významu nie je podmienený iba hypokomponentom (alebo tzv. báзовou vlastnosťou), ale predovšetkým interakciou komplexných významových štruktúr metaforizovaného a metaforizujúceho člena.⁵⁰ Smerom k výskumu menných referenčných výrazov v príležitostnej lyrike P. O. Hviezdoslava je potrebné diferencovať jednak metaforu ako referenčný výraz (označme ju ako primárnu), jednak metaforu ako súčasť, alebo skôr doplnenie referenčného výrazu (nazvime ju sekundárnou). Pri terminologickom uchopení jednotlivých metaforických typov vychádzame z koncepcie J. Zambora⁵¹ rozlišujúceho trópický prostriedok z morfológického, syntaktického (čiže gramatického) a významového hľadiska, ktoré sa v intenciách realizovanej sondáže profiluje ako meritórne. Tzv. primárna metafora sa vo výskumnej vzorke najčastejšie exponuje ako zoomorfná (*včela* [Vrhlický], *orol vysokých v pomysloch* [Hodža], *slávik* [Sládkovič]), fytomorfná (*plnokvet školy štúrovej* [Sládkovič], *strom, ktorého ovocím sme sa*

⁴⁸ O tejto figúre môžeme uvažovať ako o syntaktickom paralelizme (zhodný prívlastok + prístavok : zhodný prívlastok + prístavok), ale vzhľadom na pozíciu slov s rovnakým slovtvorným základom aj ako o krížení (na lexikálnej úrovni), ktoré podobne ako v syntaxi chiazmus participuje na vzniku zrkadlového efektu (SZ1 + SZ2 : SZ2 + SZ1).

⁴⁹ DOLNÍK, Juraj: *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica : Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999, s. 40 – 42.

⁵⁰ Podľa: DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. 2. nezmenené vydanie. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2007, s. 64 – 67; MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. 4. vydanie. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2021, s. 135 – 138; PETREKOVÁ, Katarína: Metafora a deviácia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 1, 1984, s. 56, 66 – 68.

⁵¹ ZAMBOR, Ján: *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2010, s. 14 – 28.

krmili [Vajanský]), kozmická (*hviezda* [Tóth], *hviezda z diaľnej minulosti* [Komenský]) a iluminačná/vizuálna (*krásna, slávna fakľa* [Sládkovič], *zlatá žiara nášho zachmúreného sveta* [Vajanský]). Čo sa týka tzv. sekundárnych trópov, menný referenčný výraz (napr. *básnik, muž, syn, vodca* a i.) je rozvinutý fyto-morfou (*kynožitel' netrebných chrastín* [Záborský], *muž sily dubovej* [Štúr]), meteorologickou (*muž s hromom na jazyku* [Štúr]), geologickou (*muž skalo-rázu* [Moyzes]), adjektívne rozvinutou⁵² reifickou metaforou (*muž so štipľavým bičom* [Záborský]) atď. Trópické prostriedky spravidla participujú na kreovaní pozitívneho obrazu literárne stvárneného národovca (so zreteľom na jeho život, tvorbu a zásluhy), ale v niektorých prípadoch umelecky spracúvajú aj iné skutočnosti: v tejto súvislosti uvedieme tróp *vyhasnutá vajanská vatra*, ktorý reflektuje smrť S. H. Vajanského a v ktorom Hviezdoslav funkčne uplatňuje lexikálny význam umeleckého mena súvisiaceho sa zakladaním (va)jjánskych ohňov.

c) zámená

O zámenách uvažujeme jednak ako o prostriedkoch textovej väzby a štylistickej disimilácie, jednak ako o prostriedkoch expresivity výrazu: koreluje to so skutočnosťou, že zámená sa nachádzajú na rozhraní medzi plnovýznamovými a neplnovýznamovými slovami (keďže sú významovo závislé od aktuálneho kontextu), ale aj so skutočnosťou, že prostredníctvom pronomín môže expedient zaujať subjektívne stanovisko k predmetu komunikácie. Zámená sa ako prostriedky výrazovej expresivity stávajú nápadnými v prípade, keď ich explicitné vyjadrenie nie je sémanticky nevyhnutné (vtedy figurujú ako pragmaticko-komunikačný, nie ako gramatický prostriedok).⁵³ V Hviezdoslavovej príležitostnej lyrike je týmto spôsobom použité osobné zámeno *ty* (napr. *ty, veľkňazu, ty, Moysesu*) alebo osobné zámeno *on* (*on, chytrý Protej* [Vrchlický]), pričom pronomen sa tu nachádza v pozícii apozične rozvitého podmetu. V materiálovom súbore je druhá osoba základného osobného zámena uplatnená aj ako súčasť apelatívneho oslovenia, čím sa exponuje adresnosť kontaktového slova/slovného spojenia a zvýrazňuje sa jeho pozitívny hodnotiaci náboj (napr. *ty Slávny* [Kollár], *ty výkvet školy Štúrovej* [Sládkovič]). V súvislosti so zámenami je potrebné uviesť aj kategorizáciu príležitostných básní na texty, ktoré vznikli počas života Hviezdoslavovi blízkej osoby/osobnosti (ide o štyri texty); básne, ktoré sú bezprostrednou reakciou na smrť národovca (celkovo je ich sedem); a básne, ktoré boli napísané pri príležitosti výročia narodenia alebo úmrtia toho-ktorého vlastenca (devätnásť komunikátov). Vzhľadom na perspektívu implikovaného autora smerom k literárne stvárnenému národnému dejateľovi (najmä na línii *ja – ty/ja – on*) sa ukazuje, že druhá osoba jednotného čísla spolu s explicitným použitím zámena (*ty*) je najzastúpenejšia v textoch, ktoré sú bezprostrednou reakciou na úmrtie konkrétnej osoby. So zreteľom na málopočetnosť týchto básní – ale aj na osciláciu perspektívy lyrického subjektu medzi vyššie

⁵² Prídavné meno štipľavý svojou sémantikou kóduje nielen chuťové vnemy, ale aj výsmech, iróniu alebo uštipačnosť. Adjektívna metafora (epiteton) v tejto súvislosti nadobúda gustatívne konotácie, hoci svojou sémantickou náplňou v prvom rade zdôrazňuje Záborského umelecké vyjadrovanie.

⁵³ CVRČEK, Václav et al.: *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. 2. vydanie. Praha : Karolinum, 2015, s. 254; FINDRA, J.: *Štylistika súčasnej slovenčiny*, s. 113.

vymedzenými pólmi a na rozmanitý rozsah jednotlivých útvarov – sa do popredia dostáva relevancia ďalšieho skúmania referencie v Hviezdoslavovej príležitostnej umeleckej spisbe.

Záver

Slovesné umelecké dielo – v niektorých koncepciách explikované ako súbor rečových aktov – nereferuje na jednotliviny aktuálneho časopriestoru, ale na jednotliviny literárne konštruovanej reality (tzv. fikčného sveta). Preto svoju pozornosť koncentrujeme na poéziu P. O. Hviezdoslava, vytvorenú pri príležitosti životného jubilea alebo smrti, ale aj pri výročí narodenia, resp. úmrtia človeka-národovca. Aj žáner príležitostnej básne je totiž založený na budovaní literárneho sveta, hoci hranica medzi fikčným a nefikčným je (minimálne počas čitateľskej percepcie) splývavá, a to predovšetkým z toho dôvodu, že literárne subjekty sú identifikované (okrem iného) reálnymi antroponymami/antroponymami reálnych osobností, čím je exponovaná ilúzia objektívnej reality. Určujúci je pritom autorský zámer glorifikovať umelecky stvárnenú osobnosť, ktorý sa premieta do podoby, aplikácie a intratextovej lokalizácie referenčných výrazov (vlastných mien, substantív, menných spojení alebo zámen). So zreteľom na autorskú intenciu reflektujúcu príslušné žánrové normy vedie analýza referenčných výrazov v príležitostnej poézii P. O. Hviezdoslava k formulácii týchto zistení:

1. referenčné výrazy sú diferencované podľa prítomnosti/absencie axiologického príznaku na hodnotiace a nehodnotiace (napr. opozície *Tatíček* vs *Masaryk*; *priekopník* vs *Slaničan* [Bernolák], *veštec* vs *básnik* [Hollý]);
  - a) hodnotiace referenčné výrazy sú diferencované podľa zobrazovacieho potenciálu na obrazné a neobrazné (napr. opozície *Ikaros* vs *miláčik* [Štefánik], *slávik* vs *genij* [Sládkovič]; *Protej* vs *priateľ* [Vrchlický]);
  - b) hodnotiace/nehodnotiace i obrazné/neobrazné referenčné výrazy sú podľa výrazovej extenzie diferencované na rozvité a nerozvítené (napr. *Sládkovič*/*Apoll/genij/slávik* pri porovnaní s: *náš Sládkovič/sládky Sládkovič/veľký pevec/krásna, slávna fakľa*);
2. explicitne vyjadrené zámená spoluvytvárajú expresivitu literárneho textu, pričom pre referenciu je relevantná aj perspektíva lyrického subjektu a jej oscilácia jednak na línii *ja/my* ↔ *ty/vy*, jednak na línii *ja/my* ↔ *on/oni*.

Na záver uvedieme, že vedeckovýskumnou perspektívou pre budúce analýzy je aj porovnanie referenčných výrazov v Hviezdoslavovej príležitostnej a epištolarnej spisbe so zreteľom na opozíciu fikčný svet (poézia) vs reálny svet (listy). Predpokladáme, že potenciálna odlišnosť medzi jazykovými, štylistickými a pragmatickými postupmi konštituujúcimi funkčnosť, ne/rozvitosť a bez/príznačnosť referenčných výrazov koreluje práve s odkazovaním do sféry aktuálneho a možného sveta. Reprezentatívne exemplum v tomto smere poskytuje referencia na S. H. Vajanského v epištolách⁵⁴ (napr. *Sveto*; *Sveto môj*; *jeden Vajanský*;

⁵⁴ Referenčné výrazy vyberáme z Hviezdoslavových listov adresovaných S. H. Vajanskému, ktoré boli publikované v roku 1985 vo výbere S. Šmatláka. Podľa: HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Hviezdoslav zblízka. Výber z listov*. Zostavil, úvod, poznámky a vysvetlivky napísal Stanislav Šmatlák. Bratislava : Tatran, 1985. 247 s.

redaktor časopisu) a príležitostných básňach (napr. *náš Svetozár; brat duše mojej; strom, ktorého ovocím sme sa krmili; zlatá žiara nášho zachmúreného sveta*).

Literatúra

- AUER, Peter: *Jazyková interakce*. Praha: NLN, s. r. o., 2019.
- AUSTIN, John Langshaw: *Ako niečo robiť slovami*. Bratislava: Kalligram, 2004.
- BALLEKOVÁ, Katarína – SMATANA, Miloslav (eds.): *Zo studnice rodnej reči 2*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2014.
- Biblia. Slovenský ekumenický preklad*. Banská Bystrica: Slovenská biblická spoločnosť, 2011.
- BÍLEK, Petr A.: *Hledání jazyka interpretace k modernímu prozaickému textu*. Brno: Host, 2003.
- BRAXATORIS, Martin – KOLLÁROVÁ, Ivona – RIŠKOVÁ, Lenka – VANEKOVÁ, Oľga: *Príležitost poézie. Miesto a význam príležitostnej poézie Bohuslava Tablica, Juraja Palkoviča a Pavla Jozefa Šafárika*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2020.
- CMOREJ, Pavel: *Úvod do logickej syntaxe a sémantiky*. Bratislava: PhDr. Milan Štefanko – IRIS, 2007.
- CULLER, Jonathan: *Teorie lyriky*. Praha: Karolinum, 2020.
- CVRČEK, Václav et al.: *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum, 2015.
- ČEJKA, Mirek: *Přání jako mluvní akt a intencionální stav*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2019.
- ČERMÁK, František: *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2010.
- ČERVENKA, Miroslav: *Fikční světy lyriky*. Praha; Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2003.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav et al.: *Mluvnice češtiny 3. Skladba*. Praha: Academia, nakladatelství Československé akademie věd, 1987.
- DOLEŽAL, Lubomír: *Heterocosmica. Fikce a možné světy*. Praha: Karolinum, 2003.
- DOLNÍK, Juraj: *Jazyk a hodnotenie*. Banská Bystrica: Filologická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici, 1999.
- DOLNÍK, Juraj: *Lexikológia*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, 2007.
- DOLNÍK, Juraj: *Všeobecná jazykoveda (Opis a vysvetľovanie jazyka)*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2013.
- DOLNÍK, Juraj – BAJZÍKOVÁ, Eugénia: *Textová lingvistika*. Bratislava: Stimul, 1998.
- DOUBRAVOVÁ, Jarmila: *Sémiotika v teorii a praxi*. Praha: Portál, 2002.
- ECO, Umberto: *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo, 2009.
- FINDRA, Ján: *Štylistika súčasnej slovenčiny*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, s. r. o., 2013.
- FOŘT, Bohumil: *Heterologica. Poetika, lingvistika a fikční světy*. Praha: Ústav pro českou literaturu Akademie věd, 2012.
- HOFFMANNOVÁ, Jana et al.: *Stylistika mluvené a psané češtiny*. Praha: Academia, 2016.
- HUANG, Yan: *Pragmatika*. Praha: Karolinum, 2019.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny I. 1868 – 1869*. zost. Felix, Jozef, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.

- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Básnické prvotiny II. 1870 – 1872 a z básní nedatovaných*. zost. Felix, Jozef, Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1956.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Hviezdoslav zblízka. Výber z listov*. zost. Šmatlák, Stanislav, Bratislava: Tatran, 1985.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Sobrané spisy básnické 10. Básne príležitostné*. Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1931.
- HVIEZDOSLAV, Pavol Országh: *Stesky (1903 – 191*)*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1955.
- IVANOVÁ, Martina: *Syntax slovenského jazyka*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, 2016.
- KOBLÍŽEK, Tomáš: *Fenomén fikce. Příspěvek k fenomenologii literatury*. Praha: Togga, 2010.
- KOTEN, Jiří: *Jak se fikce dělá slovy*. Brno: Host, 2013.
- MARCELLI, Miroslav: Diskurz ako predmet filozofických a lingvistických štúdií. In: *Jazykovedný časopis*, roč. 69, č. 1, 2018, s. 5-16.
- MIKO, František: *Estetika výrazu. Teória výrazu a štýl*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1969.
- MISTRÍK, Jozef: *Štylistika*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2021.
- MOLNÁROVÁ, Patrícia: Kontrast a jeho funkcia v expresívnej ideologickej motivovanej denominácii politického subjektu. In: *Lingua et vita*, roč. 10/2, č. 20, 2021, s. 33-42.
- PAPOUŠEK, Vladimír: *Maxwellův démon. Objekty, slovníky a řečové akty v literatuře*. Praha: Akropolis, 2017.
- PETREKOVÁ, Katarína: Metafora a deviácia. In: *Slovenská literatúra*, roč. 31, č. 1, 1984, s. 54-68.
- PLESNÍK, Ľubomír: *Pragmatická estetika textu*. Nitra: Vysoká škola pedagogická v Nitre, 1995.
- PLESNÍK, Ľubomír et al.: *Tezaurus estetických výrazových kvalít*. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.
- RAKÚS, Stanislav: *Medzi látkou a témou*. Levoča: Modrý Peter, 2011.
- RUŽIČKA, Jozef (ed.): *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo SAV, 1966.
- SEARLE, John Rogers: *Rečové akty*. Bratislava: Kalligram, 2007.
- STRAWSON, Peter Frederick: O referencii. In: *Filozofia prirodzeného jazyka*. zost. Oravcová, Marianna, Bratislava: ARCHA, 1992, s. 126-147.
- ŠANDA, Zdeněk: Výzvy k fikčnosti. In: *Literatura jako výzva a apel*. zost. Mainx, Oskar, Opava: Slezská univerzita v Opavě, 2014, s. 11-18.
- TOMEČEK, Marek: Pohlcení sémantiky pragmatikou. In: *Jazyk z pohľadu sémantiky, pragmatiky a filozofie vedy*. zost. Zouhar, Marián, Bratislava; Praha: Filozofický ústav Slovenskej akadémie vied; Filozofický ústav Akademie věd České republiky, 2006, s. 33-37.
- ZAMAROVSKÝ, Vojtech: *Bohovia a hrdinovia antických bájí*. Bratislava: Mladé letá, 1980.
- ZAMBOR, Ján: *Tvarovanie básne, tvarovanie zmyslu*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 2010.
- ŽILKA, Tibor: *Vademecum poetiky*. Nitra: Katedra areálových kultúr na Fakulte stredoeurópskych štúdií Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2011.

otus in verbo

collectanea disputationum doctorandorum quodlibetalium

Autori a autorky

Jan Hríčan (1,17 AH)
Dušan J. Ljuboja (1,91)
Stanislav Spodniak (0,79 AH)
Vladimíra Vrajová (1,44 AH)

Vydáva

Belianum
Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Edícia:

Filozofická fakulta

Elektronická adresa

motusinverbo@umb.sk

Periodicita

raz ročne

Rozsah

66 strán

Formát

A4, online

Číslo

1.

Vydanie

prvé

Rozsah

5,47 AH

Rok vydania

2022

ISBN

978-80-557-1962-7

EAN

9788055719627

DOI

<https://doi.org/10.24040/2022.9788055719627>

<http://www.motus.umb.sk>